

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SANAYİLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE İMALAT
SANAYİNDE YAPISAL DEĞİŞME**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Abidin ÖNCEL**

Enstitü Anabilim Dalı : İKTİSAT

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Sami GÜÇLÜ

EKİM-2001

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SANAYİLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE İMALAT
SANAYİNDE YAPISAL DEĞİŞME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Abidin ÖNCEL

Enstitü Anabilim Dalı : İKTİSAT

Bu tez ...../...../2001 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

.....
Jüri Başkanı

.....
Jüri Üyesi

.....
Jüri Üyesi

GİRİŞ

Dünya üzerindeki ülkeler; siyasi, coğrafi, iktisadi vb. birçok yönden tasniflere tabi tutulmakta ve çeşitli gruplara ayrılmaktadırlar. Bunlar içerisinde toplumları çok yönlü olarak etkileyen tasnif, iktisadi gelişme seviyelerine göre yapılandırılır. Bu tasnife göre ülkeler, “gelişmiş ülkeler” ve “gelişmekte olan/az-gelişmiş ülkeler” olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Burada yapılan tasnifte temel kriter, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkıdır. Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı da, genellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin sahip olduğu yapısal sorunlar ve bu sorunları çözecek stratejilerin geliştirilememesinden kaynaklanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmalarının sağlanması amacıyla özellikle ikinci dünya savaşından sonra iktisadi kalkınma teorileri ile ilgili çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalarda iktisadi kalkınma ile sanayileşme özdeşleştirilmiş ve iktisadi kalkınmanın ancak sanayileşme ile mümkün olacağı sonucuna varılmıştır. Sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ise ülke şartlarına uygun sanayileşme stratejilerinin belirlenmesi ve tatbik edilmesi ile mümkün olacaktır.

Sanayileşme stratejileri, daha çok dış ekonomik ilişkilere yansıyan yönü ile tanımlanmakta; ithal ikameci ve ihracata yönelik sanayileşme stratejileri olarak ifade edilmektedir. Her iki stratejide de ekonominin kurumsal yapısında, üretimin artış hızı ve sektörel dağılımında, ekonominin teknolojik seviyesinde gelişmeler sağlanması yanında, nicel olarak dış ticaret açıklarının kapatılması ve dış ticaret hadlerinin ülke lehine döndürülmesi amaçlanmaktadır.

İthal ikameci ve ihracata yönelik sanayileşme stratejileri birbirinin rakibi ve alternatifi olarak düşünülmemelidir. Her iki sanayileşme stratejisi de ülke şartları dikkate alınarak birlikte uygulanırsa, sanayileşme ve kalkınma amacına daha kolay ulaşılacaktır. Fakat, gelişmekte olan ülkelerde bu iki stratejinin birbirinin alternatifi olarak görüldüğü ve bu stratejilerden birisinin seçilerek uygulanmaya çalışıldığı gözlenmektedir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte iktisadi kalkınmanın sağlanması amacıyla Türkiye’de de sanayileşme olgusunun önemi kavranmış ve bu amaçla uygun sanayileşme stratejileri geliştirilmeye çalışılmıştır. İlk önce temel tüketim mallarının ithal ikamesine çalışılmış ve daha sonra ithal ikamesinin ileri aşamaları olan ara ve yatırım mallarının yerli üretimine geçilmiştir. Ancak 1980’li yıllara gelindiğinde ithal ikameci sanayileşme stratejisinde tıkanma yaşanmış ve ihracatta yönelik sanayileşme stratejisine geçilmiştir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisine geçiş, yeni sanayileşen ülkelerde 1960 ve 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir. Türkiye’de ise bu strateji değişikliği ancak 1980’li yılların başında yaşanabilmiştir. Uzun süre içe dönük üretim yapan imalat sanayii uluslararası rekabetten yoksun bulunduğu için, verimlilik ve teknolojik değişim konusunda pek de ilerleme sağlayamamıştır. Bu açıdan sanayileşme yarışında geç kalındığı söylenmektedir.

1980’li yıllarda liberal bir ithalat rejimi uygulanması, ihracatın ve yatırımların teşviki ekonomide, özellikle imalat sanayiinde önemli etkiler yapmıştır. İthalatın liberasyonu imalat sanayii üzerinde bir ölçüde terbiye edici etkiler doğurmuştur. Sanayiciler kalite, maliyet ve fiyat açısından rekabet gücüne ulaşma çabası içine çekilmişlerdir. Uygulanan bu politikalar aynı zamanda uluslararası ekonomi ile bütünleşmeyi de içermektedir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanmasıyla birlikte, imalat sanayii yatırımlarında önemli artışlar olmamasına rağmen, imalat sanayiinde kapasite kullanımında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Ekonomideki atıl kapasitelerin harekete geçirilmesinde, ithalat tıkanıklıklarının önemli ölçüde aşılmış olmasının yanında, ihracatın önemli oranlarda teşvik edilmesinin de etkisi olmuştur.

Ekonominin canlanması ve dolayısıyla iktisadi kalkınmanın sağlanması, kapasite kullanımının artması ile bir noktaya kadar mümkün olabilmektedir. Sanayide arzulanan ölçüde bir gelişmenin sağlanması ve bunun sürdürülebilmesi için, ekonominin üretim kapasitesinin artırılması yanında, ekonominin teknolojik kapasitesinin geliştirilmesi ve

faktör verimliliklerinin yükseltilmesi de gereklidir. Bir başka ifadeyle sanayii sektörünün bünyesinde yapısal bir değişme sağlanmalıdır.

Bu çalışmada Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri ve bu stratejiler ışığında Türkiye imalat sanayiinde meydana gelen yapısal değişmeler incelenmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde öncelikle sanayileşme ve kalkınma kavramları üzerinde durulmuş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunu incelenmiştir. Daha sonraki kısımlarda ise kalkınma teorileri ele alınmıştır. Birinci bölümün sonunda ise dış ticaret teorisi açısından sanayileşme stratejileri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde dönemler itibariyle Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri ele alınmıştır. Burada 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile 1980 sonrasında uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ayırımına dikkatler çekilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejilerinin Türkiye İmalat Sanayiinde oluşturduğu yapısal değişmeler ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise elde edilen sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. KALKINMA SORUNU VE KALKINMA TEORİLERİ

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. İktisadi Kalkınma ve Sanayileşme

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra ekonomik kalkınma konusunda yapılan çalışmalar sayılmayacak kadar çok olmasına rağmen, henüz genel ve tutarlı bir teorik model geliştirilememiş, konu ile ilgili terimler açık ve kesin anlamlara kavuşturulamamıştır. Bu çalışmada kalkınma kavramı incelenirken fazla detaya inilmeyecek, kavram sadece ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Kalkınma kavramı Türkçede genellikle “büyüme” kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. İkinci Dünya Savaşından sonra iktisadi durumu düzeltmek ve tahribatı tamir etmek için harcanan gayretleri ifade ederken bazı yazarlar *reconstruction* ve *recovery* terimlerinin karşılığı olarak kalkınma sözcüğünü kullanmışlardır (Milliyet Yayınları, Tarihsiz: 418). Kavramın sözlük manası incelendiğinde genellikle; “bir ülkede iki tarih arasında ekonomide gelişme, büyüme”, “içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak” gibi karşılıkları bulunmaktadır (Başkaya, 1994:24-25).

Kalkınma kavramını anlayabilmek için açıklığa kavuşturulması gereken ilk konu, “kalkınma” veya “gelişme” kavramı ile “büyüme” adı verilen kavram arasındaki farktır. Genellikle kabul edilen bir görüşe göre, “kalkınma”; sadece üretimin ve fert başına gelirin artırılmasından ibaret olmayıp ekonomik ve sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi, yenileştirilmesi anlamına gelir. “Büyüme” ise, sadece üretimin ve fert başına gelirin arttırılmasıdır. Böyle bir tarif tatbiki yönden fazla anlamlı olmasa bile, teorik model yapımında “kalkınma teorisi” nin sadece ekonomik etkenlere değil, fakat sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik etkenlere de bağlı olduğunu göstermesi bakımından yararlı olmaktadır (Savaş, 1986:5).

Kalkınma kavramı genellikle gelişmekte olan ekonomiler için kullanılırken, büyüme kavramı ise daha çok gelişmiş ekonomiler için kullanılır. Gelişmekte olan ekonomilerin kalkınması derken, bu ekonomilerin, tarıma ve doğal kaynaklara bağlı bir ekonomik yapıdan endüstriyel bir ekonomik yapıya bürünmesi anlaşılmalıdır (Manisalı, 1975:4).

Yukarıda ifade edilen kalkınma kavramının kapsamı ve tarifi ne kadar değişirse değişsin, ekonomik gücü artırmanın temel hareket noktası sanayileşme olgusunu başarmakla mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünde gelir artışı, istihdam, ihracat, döviz gelirleri vb. ile ilgili sorunlar sanayileşme ile ilişkilendirilmekte ve sanayileşme olgusu kalkınmanın önemli bir mekanizması olarak görülmektedir (Kılıçbay, 1990:533). Konuya bu açıdan bakıldığında sanayileşme olmadan tüm sektörleri harekete geçirmek ve yeterli ekonomik gelişmeyi sağlamak imkansız görülmektedir.

Sanayileşme kavramı kalkınma kavramı içinde en temel öğelerden biridir. Sanayi, kelime olarak, ülkede kaynağı bulunan veya bulunmayan hammaddelerin işlenmiş hale getirilmesi ve onları insanların istifadesi için kullanılabilir mamuller şekline getirerek maddi servetler kazanılmasını sağlayan ekonomik faaliyetler olarak tarif edilebilir. Sanayileşme ise çeşitli sanayi faaliyetlerinin egemen olduğu bir ekonomik yapıya sahip olmaktır. Biraz daha genişletilecek olunursa, yeni üretim tekniklerinin uygulandığı fabrikalaşma, çalışanların fazlalığı, işbölümünün gelişmesi, ölçeğin büyümesi sanayileşmeyi ifade eden ilave unsurlar olarak sayılabilir (Aksoy, 1998:3484).

Sanayileşme kavramının yanında tanımlanması incelenecek konu açısından önem arz eden bir diğer kavram sanayileşme stratejisidir: En genel anlamıyla ülke kaynaklarının yönetimi sanayi stratejisi olarak ifade edilebilir. Ülke stratejisi, bir ucunda yönlendirici plan, öteki ucunda ise serbest piyasa mekanizmaları bulunan geniş bir süreç aralığında oluşur. Oluşumunda hangi süreç etkin olursa olsun her ülkenin bir sanayi stratejisi vardır. Ortamı doğru ve zamanında değerlendirip doğan fırsatlardan yararlanmak veya doğan tehditlere karşı önlem almak, ülke stratejisinin başlıca getirisidir (TTGV, 1995:5). Sanayileşme stratejisi ise genel bir ifadeyle; sanayileşme amacını gerçekleştirmek için izlenen genel yaklaşımlara ve modellere denir. Sanayileşme

politikası ise sanayileşme stratejisi çerçevesinde hedeflenen sanayileşme düzeyini gerçekleştirmek amacıyla bazı araçların aşama aşama kullanılmasıdır (Manisalı, 1975:84).

Sanayileşme kavramının incelenmesinde sanayi sektörünün alt bileşenlerinin bilinmesinde fayda vardır. Sanayi sektörü Gaz-Elektrik sanayii, madencilik sanayii ve imalat sanayii alt sektörlerinden oluşur.

Yukarıda sayılan sanayi sektörünün alt sektörleri içinde en dinamik olanı imalat sanayiidir. Elde edilen üretim değeri ve istihdam hacmi bakımından sanayi sektörü içinde en büyük payı imalat sanayii alır. İmalat sanayiinin de Birleşmiş Milletlerin iktisadi faaliyetlerin uluslararası standart sanayi sınıflandırmasına göre 9 alt sektör ve 36 sanayii dalı bulunmaktadır. Türkiye’de de en çok kullanılan sınıflandırmalardan biri olan bu sınıflandırmaya göre 9 alt sektör şunlardır:

- Gıda, içki ve tütün sanayii,
- Kereste ve kereste ürünleri sanayii,
- Kimya sanayii,
- Metal ana sanayii,
- Tekstil giyim ve deri sanayii,
- Kağıt, kağıt ürünleri ve basım sanayii,
- Taş ve toprağa dayalı sanayii,
- Metal eşya ve makine teçhizat sanayii,
- Diğer imalat sanayii (DİE, 1998:12).

İmalat sanayiinde üretilen mallar, üretim yapılarına göre üç grupta toplanabilir. Bunlar: Tüketim malı üreten imalat sanayii, ara malı üreten imalat sanayii ve yatırım malı üreten imalat sanayiidir.

Tüketim malı üreten imalat sanayiinde, gıda, içki, tütün, dokuma, hazır giyim, ağaç, mobilya, ayakkabı sanayii yer alır. Ara malı üreten imalat sanayiinde çırçırılama, ağaç ve mantar ürünleri, kağıt, basım, deri ve kürk işleme, lastik, plastik, kimya, petro-

kimya, petrol ürünleri, gübre, çimento, pişmiş kil, seramik, cam, demir-çelik, demir dışı metaller bulunur. Yatırım mallarında ise madeni eşya, elektriksiz makine, tarım makineleri, ilmi ve mesleki ölçü aletleri, elektrikli makineler, elektronik araçlar, karayolları taşıtları, demiryolu taşıtları, gemi inşa ve uçak imalat sanayii dalları bulunur (Karluk, 1996:190-191).

Böylece sanayi ve sanayileşme kavramları açıklığa kavuşturulduktan sonra, gelişmekte olan ülkelerde iktisat politikasının en başta gelen amacı olan sanayileşmenin sağlayacağı faydalar genel olarak şöyle sıralanabilir:

- Ülkenin tabii kaynakları başta olmak üzere tüm üretim kaynakları, tam ve etkin bir şekilde değerlendirilir ve bunların başka milletler tarafından sömürülmesi önlenir.
- Katma değeri yüksek olan sektörler gelişir ve böylece milli gelir hızla artar.
- Ülkenin istihdam kapasitesi genişler, işsizlere ve iş piyasasına yeni girenlere iş imkanı doğar.
- Eğitimin niteliği artar, bilimsel araştırmalar hızlanır. Böylece teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ve yeni teknolojilerin üretilmesi mümkün hale gelir.

Sanayileşme, çeşitli sanayi faaliyetlerinin egemen olduğu bir ekonomik yapıya sahip olmaktır. Şu halde sanayileşme, büyük boyutuyla ekonomik gelişmesini, çeşitli sanayi sektörlerinin faaliyetlerine bağlı olarak yapabilmektir. Son zamanlarda sanayi faaliyetleri bilimsel ağırlığı olan faaliyetler haline gelmiştir. Bilimin sanayi faaliyetleriyle beraber kullanılması sonunda çeşitli teknolojiler doğmuştur. Halen sanayi faaliyetlerinin dışında da pek çok teknolojik gelişmeler olmasına rağmen teknolojinin asıl kaynağı sanayi faaliyetleri olmaktadır (Aksoy, 1998:3484).

1.1.2 Teknolojik Gelişme

Teorik olarak, gerek firma gerekse ülke ekonomisi bakımından üretim ve dolayısıyla sanayileşme olgusu, doğal kaynak, emek, sermaye birikimi ve girişimcilik unsurlarına olduğu kadar teknolojik gelişmeye de bağlıdır. Son zamanlarda gelişmiş ve gelişmekte

olan ülke ekonomilerinin gündeminde birinci sıraya oturan “teknolojik gelişme” kavramının tanımı yapılmaya çalışılırsa; şöyle bir sıralamadan hareket etmek mümkündür: Girdilerin çıktılara dönüştürülmesi işleminde kullanılan üretim yöntemlerine “teknik”, bu teknikler hakkındaki bilgi bütününe “teknoloji” ve teknolojiye meydana gelen ilerlemelere de “teknolojik gelişme” denir. Dolayısıyla, teknolojik gelişme veya ilerleme, mevcut malların üretimlerinde yeni yöntemlerin geliştirilmesi, yeni ürünlerin üretilmesi, organizasyon ve yönetim tekniklerinde yeni buluşların ve gelişmelerin meydana gelmesidir (Kaynak, 1993:1).

Tüm insan topluluklarının kendine has geliştirdikleri teknolojilerinin olduğu yapılan araştırma ve gözlemlerin sonunda anlaşılmıştır. İlk teknolojik gelişmeler barınma, korunma ve avlanma tekniklerinin geliştirilmesi ile olmuştur. Kullanılan teknolojilerin sahip olduğu temel prensipler genellikle aynıdır. Çünkü, uygulanan tekniklerin temelinde insan ihtiyaçlarının karşılanması için bir yol bulma ve arama içgüdüğü vardır. İnsanın başlangıçtan beri edindiği ve zamanla ortaya koyduğu bu teknikler, nesilden nesile özellikle yazının icadı ile, kaybolma tehlikesi büyük ölçüde korunmuş olarak bugüne kadar gelmiştir. Ekonomik ve sosyal kalkınmayı amaç edinmiş ülkeler tüm kaynaklarını belirli hedefler ve amaçlar etrafında seferber ederler. Bu seferberlikte verimlilik esastır. Bunun da çaresi en gelişmiş teknolojilerin öncelikle uygulanmasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi her toplumun kendine has teknolojileri olmalıdır ve bunu da geliştirmelidir. Ancak içinde bulunulan bilgi çağında bütün teknolojik gelişmeleri bizzat yapmak mümkün olmayabilir. İleri ülkelerde bile bu mümkün değildir. Fakat mümkün olanlarını mutlaka yaparak, diğerlerini kolayca transfer edebilme imkanını sağlamak gerekir. Toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal yapıları ulaşılmış buldukları teknolojik seviye ile irtibatlıdır. Bütün ülkeler bu sebeple yeni teknolojiler elde etmeye ve edindikleri teknolojiyi de yaymaya çalışmaktadırlar. Teknoloji bilgi çağının karakteri ve kilit meselesi haline gelmiş bulunmaktadır. Teknolojik gelişme herşeyden önce bir kalkınma hadisesidir. Daha çok ve daha kaliteli mal ve hizmet üretimidir. Bütün dünya ülkeleri daha az kaynak kullanarak daha kaliteli ve daha çok miktarda üretim yapabilmek için bilgi birikimlerini arttırmak ve teknolojilerini geliştirmek yoluna gitmektedirler (Aksoy, 1998:3484).

Yine zaman içinde bir yandan uygulamalı araştırmaların harekete geçirdiği kuramsal gelişmeler, iktisatçıların “teknoloji” faktörüne yaklaşımlarını değiştirmiştir. Diğer yandan özellikle yeni sanayileşen ülkeler üzerine yapılan araştırmalar, sözkonusu ülkelerde belirli bir teknolojik değişim potansiyeli olduğu ve bu ülkelerin sanayileşmeleri ile teknolojik seviyeleri arasında bir ilişkinin bulunduğu ortaya çıkmıştır (Fisunoğlu, 1993:199). Sanayileşme ile teknolojik gelişme arasında böyle bir ilişkinin kurulmasında iki temel amaç sözkonusu olmaktadır. Bu amaçlar, üretimin maksimizasyonu ve istihdam olanaklarının artırılmasıdır. Sözkonusu iki amacı gerçekleştiren teknolojik gelişme optimal olmaktadır (Manisalı,1975:133).

Tüm bu gelişmeler, “teknoloji” nin sanayileşmenin belki de en önemli unsuru olduğu görüşünün benimsenmesine yol açmış ve iktisatçıları “sanayileşme-teknoloji” ilişkisini tüm boyutları ile araştırmaya yöneltmiştir. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak, sanayileşme politikası kavramının teknoloji politikalarını da içermesi gerektiği yaygın olarak taraftar kazanmıştır. Dahası, başarılı bir sanayileşmenin ciddi bir “ulusal” teknolojik birikim ve değişim ile birlikte yürüyebileceği anlaşılmıştır (Fisunoğlu, 1993:199-200). Bu nedenle gerek sanayileşmiş ülkelerin ve gerekse sanayileşmekte olan ülkelerin gerekli teknolojik birikimi sağlamak için bir taraftan kendi teknolojilerini üretecek uygun ortamı oluşturması öbür tarafta imkanının yetmediği teknolojik birikimi ise bir şekilde başka ülkelerden transferler yoluyla temin etmesi gerekmektedir. Ülkelerin teknoloji transferi pek çok kanaldan yapılabilmektedir. Bu kanallar genel olarak şöyle sıralanmaktadır* : i) Dolaysız yabancı sermaye yatırımları, ii) Makine-teçhizat ithali, iii) İşletme yönetimine yabancıların iştirak ettirilmesi, iv) Anahtar teslimi şeklinde fabrika kurulması, v) Sınai işbirliği anlaşmaları, vi) Teknik yardım programları, vii) Yabancı uzman personel istihdamı, viii) Taklit, kopya ve sanayi casusluğu (sınai istihbarat), ix) Göçler ve öğrenci mübadelesi, x) Basılı yayımlar ve görsel malzemeler, xi) Lisans anlaşmaları.

Kuşkusuz yukarıdaki araçlar belirli teknolojinin, hangi dönem içinde olduğuna bağlıdır. Örneğin, ilk kullanılmaya başlayan yeni tip bir teknolojinin transferi ancak dış ülkelerden gelen kontrollü direk yatırımlar şeklinde olabilmektedir. Bu teknoloji çok

---

* Daha geniş bilgi için bknz: şimşek, 1988:30-56.

sayıda firma tarafından kullanılmaya başlandığında, lisans alabilmek olanağı gerçekleşmekte, artık herkes tarafından bilinir hale gelmiş ise uluslararası kuruluşlar yoluyla transferi mümkün olabilmektedir (İlkin, 1974:279).

Yukarıda araçları sıralanan teknoloji transfer politikasının uygulanmasında bazı hususlara dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin ulusal teknolojik kapasiteyi artırmak için yalnızca yeni teknolojilerin geliştirilmesi veya transfer edilmesini desteklemek yetmemekte bunun yanısıra pek çok farklı alanda da müdahalede bulunmak gerekmektedir. Bu müdahale alanları şunlardır (Kırım ve Şenses, 1991:132):

1. Teknoloji seçimini etkileyecek politikaların belirlenmesi,
2. Teknoloji transfer mekanizmalarına müdahale,
3. İthal teknolojilerin tasarlanan kapasitelerinde çalışabilmelerini sağlamaya yönelik girişimler,
4. İthal teknolojilerin yerel koşullara uyarlanmalarını sağlamak,
5. İthal teknolojileri tasarlanan kapasitelerinin üzerinde kullanmanın yollarını aramak ve oluşturmak,
6. Ulusal teknolojilerin geliştirilmesini sağlamak.

Sanayileşme yarışında teknoloji politikasının belirlenmesinde teknolojik gelişmenin imalat sanayinin hangi alt dallarında sağlanacağı hususu da en çok tartışılan konulardan biridir. Teknolojik gelişmenin sahip olduğu önem, şüphesiz bütün sektörlerde teknolojik gelişmeyi zorunlu kılmaktadır. Ancak ekonomik kalkınma, sanayileşme ile sağlanacağına göre ve sanayileşme uygun bir teknoloji politikası ile mümkün olacağına göre burada iki temel problem ortaya çıkmaktadır (Manisalı, 1975:134):

1. İmalat sanayiinde hangi dallara ağırlık verilecektir.
2. Ağırlık verilen dallar içinde nasıl bir teknoloji uygulanacaktır.

Bu sorunların çözümü ekonomilerin sanayileşmesinde imalat sanayinin alt dallarının seçimi ve teşviki ile ilgilidir. İmalat sanayinin alt dallarında sermaye/emek oranları farklıdır (genellikle demir-çelik, petro-kimya, motor sanayii gibi ağır sanayi dallarında

sermaye/emek oranları yüksek, buna karşılık dokuma, gıda, orman ürünleri, deri-köşele gibi hafif sanayi dallarında sözkonusu oran düşüktür. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayii alt dallarının seçimi ve seçilen dallar içinde hangi teknolojilerin kullanılacağına kararlaştırılması önemli olmaktadır. Herhangi bir malı üretmek amacıyla sermaye-yoğun ve emek-yoğun tekniklerinden hangisi seçilecektir? Emek-yoğun teknoloji seçildiği zaman ilk adımda iki avantaj ortaya çıkmaktadır:

- Daha fazla işgücü istihdam edebilme olanağı,
- Daha az yatırım malı ihtiyacı ve dolayısıyla daha az döviz kaybı.

Ancak birinci husus uzun dönemde geçerli değildir. Çünkü uzun dönemde sermaye yoğun tekniklerin oluşturacağı yan etkiler (yan sanayilerin kurulmaya başlanması) uzun dönemde istihdam olanaklarının genişlemesine yol açacaktır. Gelişmekte olan ekonomilerde başlangıçta sermaye kıt bir üretim faktörü olduğundan emek-yoğun üretim tekniklerinde gelişme sağlanması daha uygun olacaktır. Sermaye-yoğun üretim tekniklerinin tercih edilmesi durumunda da başlıca iki olumlu etki oluşmaktadır:

- Daha yüksek bir katma değer(veya işgücü prodüktivitesinin artışı),
- Ekonomide teknolojik seviyenin yükselmesi.

Teknolojik gelişme sonucunda ekonomide daha yüksek katma değer oluşturulması ve işgücü birimi başına verimliliğin artması, ücret seviyesinin yükselmesine ve dolayısıyla talep yönünden de iç piyasanın genişlemesi sonucunu doğurur. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında teknolojik gelişme kavramının gelişmekte olan ekonomilerde sanayileşme hamlesinin gerçekleştirilmesi bakımından taşıdığı önem ortaya çıkmaktadır. Sermaye-yoğun üretim teknikleri ayrıca kaliteli üretim ve standardizasyon bakımından da olumlu sonuçlar doğuracak niteliktedir. Bu husus, dış rekabet açısından daha uygun koşulların doğmasına yol açacaktır (a.g.e, 137).

Özellikle son çeyrek asırda teknolojik değişimler çok hızlı olmuş ve bu durum yeni teknolojilerin çok kısa bir sürede aşılmasına olanak vermiştir. Bunda ABD, Japonya ve Almanya gibi gelişmiş ülke hükümet ve firmalarının teknolojik araştırmaya daha fazla

önem vermesi yanında, Güney Kore ve Brezilya gibi yeni teknolojileri çok çabuk taklit etme yeteneğine sahip ülkelerin ortaya çıkması da etkili olmaktadır. Ayrıca, telekomünikasyon ve bilgi işlem alanlarındaki gelişmeler teknolojilerin çabuk bir şekilde yayılmasına olanak vermektedir. Bu durum dünya ekonomisinde rekabet mücadelesinde yeni unsurların önemli olmasına yol açmıştır. Bunlardan biri üretimin büyüklüğü ile ölçülen ölçek ekonomilerin önemini kapsam ekonomilerine bırakmasıdır. Kapsam ekonomiler firmaların değişen talep ve üretim sürecinde esnek bir şekilde ayarlama yapabilme yeteneklerine ilişkindir. Bu şekilde firmalar sürekli bir şekilde değişen piyasa koşullarında rekabet edebilirler. Kapsam ekonomileri ülke çapında da, ülkelerde rekabeti artırıcı ortamın olması açısından da düşünülebilir. Bu durumda ülkenin yeterli teknoloji birikimine ve yüksek yetenekli işgücüne sahip olması önkoşuldur (Çapoğlu, 1993:74-75).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında teknolojik gelişme sürecini etkilemek amacı ile devletin ekonomiye müdahalesinin hangi araçlarla gerçekleştirilebileceği ve bu araçların uygulanmasında ortaya çıkabilecek sorunların incelenmesinde de yarar bulunmaktadır. Sanayi politikalarının belki de en önemli alt kümesi olarak düşünülebilecek teknoloji politikalarında kullanılacak araçlar şöyle sıralanabilir (Türkcan ve Boratav, 1994:113-114):

1. Yasal ve kurumsal düzenlemeler (patentler, lisanslar ve diğer gayri maddi haklar, standartlar vb.),
2. Devletin satınalma politikaları (bu politikalar özellikle savunma amaçlı satınalmalarda çok yoğun biçimde kullanılmaktadır),
3. Araştırma-geliştirme(Ar-ge) faaliyetlerinin koordinasyonu,
4. Özel Ar-ge faaliyetlerinin desteklenmesi (ödülleri, proje bağışları, düşük faizli Ar-ge kredileri vb.).

Sonuç olarak, sanayileşme yarışındaki ülkeler teknolojik gelişmeye ayak uydurabileceği ölçüde başarılı olabileceklerdir. Çünkü teknolojik gelişme sanayileşme ve kalkınma kavramları içinde en temel unsurlardan biridir. Sanayide yapısal dönüşümü sağlayan, toplumun teknolojik üretim kapasitesindeki ya da kısaca teknoloji kapasitesindeki gelişmelerdir. Bu yüzden, sanayileşme ile birlikte kalkınma hamlesini gerçekleştirmek

isteyen ülkelerin teknolojik gelişmeye gereken önemi vermesi ve teknolojik gelişmeye engel teşkil eden sorunları ortadan kaldırıp, ülke bünyesine uygun teknoloji politikasını hayatta geçirmesi gerekmektedir.

1.1.3. Az Gelişmişlik Kavramı

1.1.3.1 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Dünya üzerindeki ülkeler; coğrafi, siyasi, askeri, iktisadi vb. bir çok yönden tasniflere tabi tutulmakta ve gruplara ayrılmaktadır. Bunlar içerisinde, toplumları ve fertleri çok yönlü olarak etkileyen ayırım, iktisadi gelişme seviyesine göre yapılan ayırımdır. İktisadi açıdan bakıldığında, yeryüzündeki ülkeler *varlıklı-gelişmiş ülkeler* ile *fakir-gelişmekte olan ülkeler* olarak iki büyük gruba ayrılmaktadır.

Nüfusun büyük çoğunluğu geri bir teknikle tarımda çalışan ve adam başına reel gelir seviyesi düşük olan memleketler “az gelişmiş ülkeler” diye ifade edilmektedir. Bunlar dışında kalan ülkeler ise “gelişmiş ülkeler” olarak tarif edilir. Burada yapılan “gelişmiş” ve “az gelişmiş ülke” ayırımı yeni bir olgu değildir. Adam Smith’de ilkel topluluklar; F.List’de sanayi, tarım ve ticaretin dengeli olarak geliştiği memleketlere karşı tek bir üretim koluna(özellikle tarıma) dayalı topluluklar, aynı zamanda gelişmiş kapitalist ülkeler karşısında prekapitalist ülkeler deyimi, konunun farklı ifadelerle eskiden beri alındığını göstermeye yeterlidir. Bununla beraber, “az gelişmiş ülkeler” tabiri bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra biraz da politik mülahazalarla ele alınmış olan bir terimdir. Önceleri, “gelişmemiş toplumlar” diye ifade edilen terim, söz konusu ülkeler için fazla küçültücü görüldüğünden “az gelişmiş ülkeler” ve “halen gelişme halindeki ülkeler(gelişmekte olan ülkeler)” olarak söylenmektedir. Bu ülkeleri gerçekten ilkel toplumlardan ayıran diğer bir özellik bunların süratle gelişme arzusu ve çabasında olmalarıdır. Buna rağmen az gelişmiş ülkelerin hepsini tek bir tipe ve kalıba uydurmak mümkün olmamaktadır (Milliyet Yayınları, Tarihsiz: 77-78).

Ülkeleri iki büyük gruba ayırmaya yönelik bir sınıflama için kullanılan milli gelir seviyesi, üretimin sektörler arasındaki dağılımı, tasarruf oranı, tüketim seviyesi, okur-yazarlık oranı vb. kriterlerin hiçbiri yalnız başına bir ülkenin gelişme seviyesiyle ilgili

çok kesin fikir vermez. Bu kriterlerin birlikte kullanılması ise, nispeten daha kabul edilebilir sonuçlar vermekle birlikte yine de bazı belirsizlikler vardır. Burada temel problem hangi ekonomilerin “az-gelişmiş”, hangilerinin “gelişmiş” olarak tanımlanabileceği durumudur. Ayrıca arada “yarı gelişmiş” veya “gelişmekte olan” diye ayrı bir sınıflamaya gidilecek ise bu gruba hangi tip ekonomilerin dahil edileceği durumu da cevap verilmesi gereken bir diğer soru olmaktadır. Bu sorulara karşılık arayan iktisatçılar, tanımlamalarda sınırlı ortak noktalar bulabilmişlerdir. Sınırlı ortak noktalar dışında, çok farklı kriterlere yer verildiği görülmektedir. Tarım kesiminin gerek GSMH içindeki pay bakımından, gerekse nüfus bakımından çok yüksek bir oranda bulunması, gizli işsizliğin yaygınlığı, adam başına düşen sabit sermaye ve tasarrufların çok düşük bir düzeyde olması, verim düşüklüğü, ihracatın tarım ve diğer doğal kaynaklara, ithalatın da endüstri ürünlerine bağlı olması ve nihayet kişi başına milli gelirin çok düşük bulunması gibi ara çizgiler az gelişmiş ekonomilerin ortak noktalarını meydana getirmektedir. Ortak noktalar içinde de nicel kriterler bulma güçlüğü vardır (Manisalı, 1975:3).

Yukarıda yapılan ikili ayırma ek olarak gelir gruplarına göre de ülkeler sınıflandırılmaktadırlar. Dünya bankasının ülke gelir grupları sınıflandırmasında esas alınan gelir düzeyleri ve ülke grupları şu şekilde belirtilebilir: Düşük: 755 \$ ve altı, Alt-Orta:756-2995 \$ arası, Üst-Orta:2996-9265 \$ arası, Yüksek: 9566 \$ ve üstü. Sözkonusu ayırımında gelişmekte olan ülkelerin çoğu orta gelir gruplarında bulunmakta olup bu ülkelerde ortalama kişi başına gelir düzeyi 2000 \$ düzeyindedir (Sönmez, 2000:52). Kişi başına ortalama gelir düzeyinin düşük gerçekleşmesi gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerinden en önemlisidir.

1.1.3.2 Gelişmekte Olan Ülkelerin Yapısal Özellikleri

Yukarıda da belirtildiği gibi tüm gelişmekte olan ülkelerin yapısal özellikleri aynı değildir. Özellikle son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerini belirlemek oldukça güç bir olgu olmuştur. Çünkü bu kategoriye dahil edilen ülkeler farklı gelişmişlik düzeyine sahip olup yapısal özellikleri bakımından homojenlik arzotmemektedirler. Bununla birlikte aşağıda açıklanan genel özellikler gelişmekte olan

ülkelerin çoğunda görülen ortak özelliklerdir. Açıklanan bu özellikler gelişmekte olan ülkelerin ne olduğu konusunda önemli bilgiler verecektir (İlkin, 1974:3).

a) Sosyal Yapı:

Kalkınma olgusu sosyo-ekonomik bir yapı değişimi olarak düşünüldüğünde sosyal yapının önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Bu yüzden gelişmekte olan ekonomilerin sosyal yapılarını izah etmek önemli olmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerin sosyal yapıları gelişmiş ülkelere kıyasla farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temel nedeni ekonomik yapılarıyla ilgilidir. Sözkonusu ülkelerde kişi başına düşen gelirin düşük gerçekleşmesi hayat standardını olumsuz etkilemektedir. Hayat standardının düşük gerçekleşmesi eğitim düzeyi, sağlık ve beslenme düzeyi, sahip olunan araç-gereç sayısı ile alakalıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda eğitim düzeyi düşük seviyededir. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı gelişmiş ülkelere nisbeten yüksek düzeydedir. Bu oran özellikle kırsal kesimde çok yüksek gerçekleşmektedir. Ayrıca kırsal kesimde okullaşma oranı düşük olup bu yönüyle kırsal kesim ile şehir merkezleri arasında düalist bir yapı oluşmaktadır. Eğitim seviyesinin düşüklüğü ile ekonomik yapı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde kişi başına gelir seviyesinin düşüklüğü eğitim harcamalarının düşük seviyelerde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu durum eğitim seviyesini olumsuz yönde etkilemektedir. Halbuki eğitim seviyesinin yüksek olmasının üretim düzeyi üzerinde olumlu etkiler oluşturması beklenir. Çünkü eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte teknolojik gelişme sağlanacak ve bunun sonucunda üretim seviyesinde artışlar meydana gelecek ve iktisadi kalkınmaya katkı sağlanmış olacaktır. Bu nedenle gelişmekte olan ekonomilerde eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir (Savaş, 1986:258).

Yukarıda da ifade edilen kişi başına gelirin düşük olması, ülke bireylerinin yaşama düzeyine de yansımaktadır. Gelişmekte olan ülkelere başta günlük hayatta kullanılan radyo, televizyon, bilgisayar, telefon gibi araç-gereç sayısının düşük olması yaşama düzeyinin düşük düzeyde gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler; bireylerin yaşama koşulları, noksan ve yanlış beslenme yanında ayrıca sağlık düzeyi açısından da yetersiz hatta yer yer ilkel bir görünümde dirler. Söz konusu ülkelerde sağlık hizmeti veren hastane sayısı ile kişi başına düşen doktor sayısı düşük olmaktadır. Bunun yanında günlük kalori tüketimi, kişi başına asgari miktar olan 2500 kalorinin çok altında olmaktadır. Tüketilen besin maddelerinin bir veya birkaç kaynağa dayanması ise sağlıksız beslenme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu yetersizliklerden kaynaklanan bebek ölüm oranları yüksek olmaktadır. Ancak son zamanlarda gerek uluslararası kurumların yürüttüğü çalışmalar ve gerekse her ülkenin kendi insanlarına yönelik yaptığı çalışma ve araştırmalar bu olumsuzlukları önemli ölçüde azaltmıştır (İlkin, 1974: 17).

Gelişmekte olan ülkelerin sosyal yapılarıyla ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus sahip oldukları sosyolojik düalizmdir. Hem toplumu oluşturan fertler ve hem de fertlerin oluşturduğu topluluklar arasında bilgi, görgü, düşünce ve davranış yönünden büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bir yandan yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil öğrenmiş ve ileri ülkelerde bulunmuş fertler varken, diğer yanda, okuma-yazma bilmeyen, ilkel toplumun geleneklerinden başka görgüsü olmayan fertler de bulunmaktadır. Sosyal yönden gelişmiş fertler, büyük şehirlerde ve büyük gelirler getiren işlerden toplanırken, diğerleri kasaba ve köylerde geleneksel yaşantılarını sürdürmeye devam ederler (Savaş, 1986:22).

Gelişmekte olan ekonomilerin sosyal yapılarıyla ilgili diğer bazı özellikler geleneksel yapılarıyla ilgilidir. Sözkonusu ülkelerin sosyal yapısı otoriter devlet sisteminin etkisi altında kaldığından, bireyleri güncel işlerin işlemlerini bile devletten bekleyen bir tavır almaya yöneltmiştir. Bu “kamucu yapı” bireyin girişim yeteneğini köreltmektedir. Bunun yanı sıra modern teknik ve koşulların oluşturduğu yeni topluma geçiş yapmaya karşı geleneksel yapının direnci güçlü olmaktadır. Sözü edilen bu direniş sosyal kurumların gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir (İlkin, 1974:30).

b) Nüfus ve İstihdamın Sektörel Dağılımı:

Gelişmekte olan ekonomilerin gelişme süreçleri içinde karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri nüfus artış hızının yüksek çıkmasıdır (Manisalı, 1975:25). Sözkonusu

ülkelerde nüfus artış hızı gelişmiş ülkelere oranla çok yüksektir. Ortalama rakamlarla ifade etmek gerekirse gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış oranı ortalama %2.5'in üzerindeyken, gelişmiş ülkelerde bu oran ortalama %1 düzeyindedir (İlkin, 1974:7). Nüfus artış hızının yüksekliği bir taraftan doğurganlık oranının yüksekliğine bağlı olurken, öbür tarafta özellikle 2. Dünya savaşı sonrası bulaşıcı hastalıklara karşı uygulanan etkin sağlık tedbirleri ile ölüm oranlarında büyük düşmelerin sağlanmasına bağlı olmaktadır. Ayrıca sağlık alanında ölümcül bazı hastalıkların tedavisinde kullanılmaya başlanan ilaçların icat edilmesi ve bu konuda oldukça önemli gelişmeler sağlanması da ölüm oranlarını düşürerek nüfus artış oranını yükseltmektedir.

Hızlı nüfus artışının ekonomik etkilerine farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Nüfus artış hızı statik yönden incelendiğinde gelişmekte olan ülkelerde kişi başına gelir miktarını düşürdüğü söylenebilir. Yani belli bir milli gelir veya az ölçüde artan bir milli gelir, geniş bir nüfusa veya hızla artan bir nüfusa bölüldüğü zaman kişi başına gelir miktarı azalacaktır. Ancak konu dinamik yönden ele alındığında nüfus artış hızının yüksek bir seviyede gerçekleşmesinin farklı sonuçları bulunduğu görülecektir (Savaş, 1975:25).

Nüfus artışının kalkınmayı engelleyeceğini savunanlar, *görüşlerini azalan verimler kanununa* dayandırmaktadırlar. Buna göre; gelişmekte olan ülkelerde sermaye ve toprak kıt faktörler olduğundan nüfus artışı, önceleri üretimi arttırsa da sonraları, emek başına düşecek sermaye ve toprak miktarı azalacağından üretim de düşecektir. Nüfus artışının kalkınmayı engellemeyeceğini savunanlar ise sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin, azalan verimler kanununun işlemlerini geciktireceğini öne sürmektedirler. Bu görüşe göre emek; hem üretim faktörlerinden biridir ve hem de üretimi tüketecek, yani üretilen mal ve hizmetleri satın alacak kimselerdir. Dolayısıyla nüfus artışı hem en önemli üretim faktörünün artışı ve hem de piyasanın büyümesi demektir. Bu yüzden nüfus artışının kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceği savunulmaktadır. Sonuç itibarıyla nüfus artışının kalkınmayı olumlu etkilemesi teknolojik seviye ve sermaye birikimi ile alakalıdır. Gelişmekte olan ülkelerde teknolojik seviye geri ve sermaye birikimi yetersiz olduğundan nüfus artışı kalkınmayı olumsuz etkileyecektir (a.g.e, 26).

Gelişmekte olan ülkelerin nüfusuyla ilgili bir diğer özellik nüfus yapısının genç olmasıdır*. Gelişmekte olan ülkelere genç nüfusun daha kalabalık olduğu buna karşılık gelişmiş ülkelere yaşlıların daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Yalnız faal nüfus olarak nitelendirilen 15-65 yaş grubunun gelişmiş ülkelere daha fazla olması ekonomik faaliyetler açısından bu ülkelerin daha üstün durumda bulunduğunu göstermektedir (İlkin, 1974:8).

Gelişmekte olan ülkelere nüfusun önemli bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. İstihdamın tarım sektöründe yoğunlaşması az gelişmişliğin bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Kişi başına milli gelir ile işgücünün sektörel dağılımı arasında yüksek bir korelasyon vardır. Çünkü özellikle sanayi sektöründe elde edilen katma değer tarım kesiminden daha yüksektir. İşgücünün tarım sektöründe çalışan oranı hangi ülkelere yüksek ise o ülkelere kişi başına gelir o ölçüde düşük olmaktadır. Tarımda istihdamın yüksek olmasına karşılık verimliliğin düşük olması birçok nedene bağlanmaktadır. Özetle gelişmekte olan ülkelere tarım sektöründe ilkel yöntemlerin kullanılması, tarıma açılan yeni alanların üretime fazlaca uygun olmaması, ve tarımın küçük aile işletmelerinde gerçekleştirilmesi gibi nedenlerle verimlilik düşük gerçekleşmektedir (Savaş, 1975:20).

Gelişmekte olan ülkelere tarım kesiminin tüm ekonomi içindeki payının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olmasının yanında sanayi kesimi payı ve özellikle imalat sanayinin payı düşük kalmaktadır. Daha öncede ifade edildiği gibi imalat sanayii gelişmişlik açısından önemli bir sektör konumundadır. Aynı zamanda ülke ihracatı içerisinde imalat sanayii ürünlerinin oranı gelişmiş ülkelere göre düşük kalmaktadır. Bu durum ise nüfusun önemli bir kısmının daha az üretken olan tarım sektöründe istihdam edilmiş olması sonucunu doğurmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere nüfus artış hızının yüksek olması ve nüfusun büyük bir kesiminin tarım sektöründe istihdam edilmesi sözkonusu ülkelere gizli işsizliğin ortaya

---

	Yaş Gruplarına Göre Nüfusun Bileşimi (%)		
	0-14	15-64	65 ve Üstü
Az Gelişmiş Ülkeler	40	55	3-4
Gelişmiş Ülkeler	22-30	60-65	10

Kaynak: İlkin, 1974:8.

çıkmasına neden olmaktadır. Tarımda makineleşmenin işgücünden tasarruf ettirici özelliği yanında, hızla artan işgücü üretime herhangi bir katkıda bulunmadığı halde geniş ölçüde tarım kesiminin içinde kalması durumu gizli işsizliğe neden olmaktadır. Bu sorunun çözümü ise ancak sanayi kesiminde sözkonusu fazla işgücünü istihdam edecek büyüklükte yatırımların yapılması ile mümkün olacaktır (Manisalı, 1975:27). Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi sermaye yetersizliği nedeniyle sanayi sektöründe yatırım artışı sağlanamamakta ve tarım sektöründe gizli işsizlik olgusu devamlılık göstermektedir.

c) Ekonomik, Teknolojik ve Bölgesel Düalizm:

Gelişmekte olan ekonomiler “düal karakterli” (ikili karakterli) ekonomilerdir. Yani bu ekonomilerde bir taraftan sanayi ülkelerinin piyasa yapısına, ileri teknolojisine, bankacılık düzenine ve modern organizasyonuna rastlanacağı gibi, diğer taraftan geri kalmışlığın tipik özellikleri olan aile ekonomisi, geri teknoloji ve geleneksel organizasyona da rastlanmaktadır (Savaş, 1986:20). Burada ilk bahsedilen kesime modern kesim, ikinci olarak bahsedilen kesime de geleneksel kesim denmektedir.

Modern kesim gerek sanayide gerekse tarım ve hizmetlerde, gelişmiş ülkelerdeki teknikleri kullanarak üretimde bulunur. Bu kesimde sermaye yoğunluğu ve emek verimliliği yüksektir. Firmalar genellikle çok ortaklı şirket şeklini almış olup, öz kaynakları yanında hisse senedi ve tahvil ihraç ederek finansman sağlama imkanlarını kullanabilmektedir. Modern kesimde üretim ve tüketim piyasaları arasında mübadele ilişkisi kurulmuş, daha da ileriye gidilerek uluslararası piyasalarla mübadele ilişkisi içine girilmiştir. Bütün bu gelişmeler yabancı sermaye ile ortaklıklar veya doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla yapılabilmektedir.

Geleneksel kesim ise, küçük işletmelerden oluşan kapalı otarşik bir ekonomik yapıyı ifade eder. Bu kesimde makine kullanımı yaygınlaşmamıştır. Bunun sonucunda üretim tekniği yıllar öncesinin alışkanlıklarını yansıtan geleneksel bir görünüm arz etmektedir. Bu sektörde firmalar, şahıs ve aile şirketi şeklinde örgütlenmiş olup, finansmanı çok küçük miktarda olan oto-finansmana dayanır. Emek-yoğun tekniklerin yaygın olarak

kullanıldığı bu kesimde emek verimliliği modern kesime oranla oldukça düşüktür (İlkin, 1974:33-34).

Gelişmekte olan ülkelerde genellikle büyük şehirler “piyasa ekonomisi”ni; kırsal bölgeler ise “aile ekonomisi”ni temsil ederler. Büyük şehirlerde irili ufaklı sanayi işletmeleri kurulmuş, diğer ülkelerle telefon, telgraf, teleks ve internet bağlantıları kurulduğu gibi; deniz, hava ve karayolu ulaşımı rahatlıkla sağlanmaktadır. Yurtiçi ve yurtdışı ticareti düzenleyen firmalar bu şehirlerde toplandığı gibi, banka ve sigortacılık hizmetleri de bu şehirlerde yaygınlaşmıştır. Büyük şehirler ayrıca sinema, tiyatro, bar ve kulüp gibi sosyal hayatın kurumlarıyla da donanmıştır. Öte yandan ülkenin en iyi öğrenim görmüş, yabancı dil bilen; gözü açık ve ilim alanında söz hakkı sahibi olabilecek nitelikteki insanları da büyük şehirlerde toplanmıştır.

Kırsal bölgeler ise geri ve içine kapalı toplulukları barındırmaktadır. Altyapı yatırımlarının arttırılmadığı gelişmekte olan ülkelerde, kırsal bölgeler yol, elektrik, su, okul ve hastane gibi temel hizmetlerden yeterli miktarda faydalanamamaktadırlar. Üretim büyük ölçüde ailenin kendi tüketimi için yapılmakta olup, pek az ürün pazara getirilir. Dolayısıyla büyük şehirlerin piyasa mekanizması, kırsal bölgelerde yerini aile ekonomisine bırakmıştır. Bu halin bir sonucu olarak kırsal bölgede sanayi, ticaret, ulaşım sektörleri ile bankacılık ve sigortacılık gibi hizmet sektörleri hemen hemen hiç gelişmemiştir. Bu bölgelerdeki nüfusun önemli bir kısmı hiçbir öğrenim görmediği gibi, görenlerin öğrenim seviyesi de çoğu defa orta öğretimi aşmamaktadır (Savaş, 1986:21).

Yukarıda bahsedilen düalist olgular ülke içerisinde bölgelerarası gelişmişlik farkları ortaya çıkarır. Bu açıdan gelişmekte olan ülkelerin bir özelliğini de sanayileşme, şehirleşme ve kişi başına gelir yönünden sahip olunan bölgelerarası dengesizlik oluşturur. Bu dengesizlik sadece bölgesel olarak değil aynı zamanda bir yerleşim alanının değişik kesimleri arasında da kendini gösterebilmektedir. Bunun en güzel örneği; herhangi bir yerleşim bölgesinin lüks kesiminde çok yüksek gelir seviyesine sahip aileler otururken, öbür tarafta gecekondular olarak ifade edilen bölgelerinde ise geçim sıkıntısı çeken insanların var olduğu olgusudur (Manisalı, 1975:25).

Gerçi, kalkınma çabası içinde bulunan bu ülkelerde kaynakların kıt olması, bütün bölgelerin aynı anda altyapı yatırımlarına kavuşturulmasına, tarımın modernizasyonuna ve bölgelerin aynı anda sanayileştirilmesine imkan vermez. Ayrıca sanayileşmeye başlayan bölgede; enerji ve ulaşım imkanlarının varlığı, kalifiye işgücünün kolay bulunması ve dış çevre ile temas kolaylığı gibi dış tasarrufların varlığı; bu bölgenin hızla gelişmesini kaçınılmaz, hatta yararlı kılan önemli sebepleri teşkil eder. Gelişmiş ülkelerin de hemen hepsinde, bazı bölgeler, diğerlerinden önce gelişmiştir. Unutulmaması gereken husus, başlangıçta hoşgörülen, hatta zaruri sayılan bölgelerarası dengesizliğin kısa bir sürede giderilmesi gerektiğidir. Zira geri kalmış bölgeler, kısa zamanda, diğer bölgelerin seviyesine çıkarılmazsa, geri kalmışlık bu bölgelerde kronik bir hastalık halini alır. Bu gibi ülkelerde yapısal, teknolojik ve sosyolojik düalizm şiddetle artar ve ileride bu tür aksaklıkların giderilmesi güçleşeceği gibi sosyal ve siyasal huzursuzluklar da devamlılık kazanır (Savaş, 1986:23).

d) Sermaye Birikiminin Yetersizliği:

Gelişmekte olan ülkelerin önemli özelliklerinden birisi de bu ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olması ve çok yavaş bir hızla artmasıdır. Daha önceki açıklamalarda, gelişmekte olan ülkelere milli gelirin düşük olduğu ve hızlı nüfus artışı sebebiyle kişi başına milli gelirin, gelişmiş ülkelere kıyasla düşük bir seviyede kaldığı belirtilmişti. Fertler sahip oldukları gelirin bir kısmını tüketim harcamalarına ayırırken geriye kalan kısmını da tasarruf edeceklerdir. Kişi başına düşen milli gelir miktarının düşük seviyede gerçekleşmesi tasarruf düzeyinin düşük kalmasına neden olmaktadır. Tasarruf düzeyinin düşük kalması sonucunda ise, gelişmekte olan ekonomilerin kalkınmasını sağlayacak yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli olan sermaye birikiminin istenilen düzeyde gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere sermaye birikimini sınırlayan bir diğer unsur, gelir dağılımındaki dengesizliktir. Gelir dağılımının bozulması, bir taraftan zengin kesimin gösteriş tüketimine yönelmesi nedeniyle tasarrufları azaltırken, diğer taraftan şehirleşmenin hızlanması sonucu daha geniş halk kitlelerinin bu zengin kesimi taklit etmesi ve daha yüksek hayat standardı arzu etmesi sonucu, toplam tasarrufların biraz

daha azalmasına sebep olmaktadır. Bir diğerk etken ise, bu ÷lkelerde çalışan kiři başına dūřen bakmakla y÷k÷ml÷ olduğu kiři sayısının (bağımlılık oranının) gelişmiş ÷lkelere oranla oldukça y÷ksek olmasıdır (a.g.e, 27).

Yukarıda sayılan nedenler gelişmekte olan ÷lkelerde sermaye birikiminin dūř÷k bir seviyede gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu durum ise yatırımların dūř÷k gerçekleşmesi ve dolayısıyla ÷retim artışının dūř÷k gerçekleşmesine neden olmaktadır. B÷ylece gelişmekte olan ÷lkeler, birbirinin hem sebebi ve hem de sonucu olan bir seri olayla kuşatılmaktadır. “Fakir ÷lkeler fakir olduğu için fakirdir*” diye özetlenebilecek bu sebep-sonuç bağlılığına “fakirliğin fasit dairesi (fakirlik çemberi)” veya “yoksulluğun kısır d÷ng÷s÷” adı verilir (Manisalı, 1975:16).

1.1.3.3 Gelişmekte Olan ÷lkelerin Kalkınma Sorunu

Gelişmekte olan ÷lkelerin gelişmiş ÷lkelere g÷re neden daha az geliştikleri ve yukarıda bahsedilen olumsuz özelliklere sahip oldukları bir çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalardan bir çoğu az gelişmişliğin sebebini bu ÷lkelerin kendilerine has özelliklerine dayandırmışlardır. Bu özellikler; ekonomik özellikler, coğrafi özellikler, sosyo-k÷lt÷rel özellikler ve tarihsel özellikler olarak incelenmiştir (Savaş, 1986:281-299). Gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma hamlesini gerçekleştirebilmeleri için öncelikle ne t÷r bir kalkınma sorunuyla karşı karşıya bulduklarını iyi bir şekilde analiz etmek gerekmektedir. Bu nedenle, kalkınma teorileri incelenmeden önce gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma sorunlarını incelemek gerekmektedir. Bu başlık altında gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma sorunu sadece genel hatlarıyla izah edilmeye çalışılacaktır.

Daha önceki kısımlarda ifade edildiği gibi gelişmekte olan ÷lkeler hem arz hem de talep yönünden “fakirlik kısır d÷ng÷s÷” içerisinde bulunmaktadırlar. Azgelişmişlik, kendini devamlı olarak yineleyen, fakat her defasında yine başlangıç noktasına d÷nen bir olgu

---

* Kalkınma iktisadının öncülerinden Ragnar Nurkse, ilk defa 1952 mayısında American Economic Review’da yayınlanan ÷nl÷ makalesinde: “Bir ÷lke fakir olduğu için fakirdir. Bu önerme basit ve önemsiz gör÷nse de geri kalmış ÷lkelerde sermaye birikimi sorununun gerek arz, gerekse talep yönünü etkileyen kısır d÷ng÷leri ifade edebilmektedir” diyor (Başkaya, 1997:47).

olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu sermaye yetersizliği gibi kalkınmayı engelleyici faktörler nedeniyle, dairesel bir yol izleyip aynı noktaya gelmesi, kalkınma sürecinin önünü devamlı olarak tıkamaktadır (İşgüden, 1995:143).

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorununun dayandırıldığı görüşlerin başında “fakirliğin kısır döngüsü görüşü” yer almaktadır. Bu görüşü savunanlara göre fakirlik, başlıca üç kısır döngü oluşturur: *birinci* kısır döngü; tasarruf-yatırım ilişkisine aittir. Gelir seviyesinin düşük olması, tasarrufların az olmasına, tasarrufların azlığı da yatırımın az olmasına neden olmaktadır. *İkinci* kısır döngü; talep-yatırım ilişkisine aittir. Azgelişmiş ülkelerde gelir seviyesinin düşük olması; toplam talebin hem miktar ve hem de çeşit olarak çok sınırlı olmasını gerektirir. Böyle bir ekonomide müteşebbisleri yatırıma yöneltecek, teşvik edecek herhangi bir etken yoktur. Dolayısıyla yetersiz talep az yatırıma yol açacak ve ekonomide gelir artışı az olacaktır. *Üçüncü* kısır döngü; gelir-produktivite ilişkisine aittir. Gelir seviyesi düşük olan ekonomilerde, fertler gerektiği gibi beslenemezler. İyi beslenemeyen insanların produktivitesi düşük olur ve üretim gereği gibi artmaz. Sonuç olarak ekonomi yine düşük gelir seviyesinde kalır (Savaş, 1986:281-282).

Diğer bazı araştırmalar ise az gelişmişliğin sebebini ülke dışı sebeplere dayandırmışlardır. Örneğin, Paul Baran’a göre az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığının en önemli sebebi, bu ülkelerin gelişmiş ülkelere yağmalanmasıdır. Bu yağmalama sonucunda gelişmiş ülkelerin ekonomik fazlalıkları önemli bir artış gösterirken, yağmalanan sömürgelerde yatırılabilir artık azalmış, sermaye birikimi durmuş ve bu bölgelerdeki sanayiler de batı sanayisinin rekabeti sonucu tahrip olmuştur. Dolayısıyla, bu ülkelerdeki ekonomik gelişme, doğal gelişme çizgisinin dışına itilmiş ve gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusuna sokulmuştur. Paul A. Baran azgelişmişliğin ortak özelliklerini;

- Küçük üreticiliğin egemen olduğu geri ve yaygın bir tarım sektörünün varlığı,
- Asalak bir toprak zenginleri sınıfı,
- Genellikle yabancılara ait ve sınırlı olmakla birlikte iç pazar için üretim yapan “ileri” bir sanayi sektörünün varlığı,

- Temel malların ihracatını gerçekleştiren ve ekseri yabancıların denetiminde bir ihracat sektörü,
- Küçük üreticilerin ürünlerini pazarlayan küçük tacirlerden oluşan bir yapı, olarak sıralamaktadır (Başkaya, 1997:73).

Görüldüğü gibi Baran; “kısır döngü” tezlerini eleştirmekte ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı gerçekleştirememenin asıl nedenini sermaye birikiminin yetersizliğinden çok, bu sermayenin yanlış kullanılması olarak görmektedir. Sonuçta olumsuzluğun nedeni iki madde de toplanabilir:

- 1- Ekonomik fazla, veya artık, sanayileşmiş kapitalist ülkelere kaçıyor veya verimsiz alanlarda israf ediliyor.
- 2- Bu iki olumsuzluk sözkonusu değilse bile, yatırımları teşvik edecek bir sosyo-ekonomik ortam mevcut değildir. Yatırımları özendirilen bir ortamın olmayışı, artığın bir bölümünün dışarı kaçması, bir kısmının da verimsiz amaçlar için telef edilmesi, “düşük seviyede bir denge” oluşması sonucunu doğuruyor ve sürekli kendi kendini üreten bir süreç ortaya çıkıyor (a.g.e, 74).

Diğer bazı araştırmacılara göre geri kalmışlığın temel nedeni, ülkelerin geçirdiği tarihsel gelişme süreçlerinde aranır. Bu araştırmacıların başında Amerikalı iktisatçılardan “W.W.Rostow” gelmektedir. Rostow’a göre, iktisadi gelişme süreci, hangi tip ülke olursa olsun, Geleneksel Toplum Aşaması, Kalkışa Hazırlık Aşaması, Harekete Geçme Aşaması, İktisadi Olgunlaşma Aşaması ve Kitle Tüketim Aşaması olmak üzere beş safhadan oluşmakta ve hareket bu yönde olmak üzere, her toplum veya ülke bunlardan birinde bulunmaktadır (Kuyucuklu, 1995:20).

Geleneksel Toplum Aşaması: Geleneksel toplumun ekonomik özelliği basit bir teknik bilgi seviyesine dayanan sınırlı bir üretim fonksiyonu ile özetlenebilir. Bu durum geleneksel toplumun statik olduğu ve üretimin dolayısıyla gelirin hiç artmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü bu tür toplumlarda da örneğin sulama tesislerinin kurulması, yeni bir mahsulün piyasaya sürülmesi gibi gelişmelerle üretim değeri artırılabilir. Fakat, yine de üretimleri, özellikle tarım kesimindeki ilkel teknoloji

sebebiyle sınırlıdır. Ayrıca, tarım kesiminin üretimi ve bu yüzden de milli gelir seviyesi iklim gibi arazi nedenlerle dalgalanmalar göstermektedir. Bu ülkelerde işletmeler küçük aile işletmeleridir (Hiç, 1988:159).

Kalkışa Hazırlık Aşaması: Bu dönem, ekonomik kalkınmanın başlaması için gerekli ekonomik ve sosyal değişimler dönemidir. Bu dönemde ekonomik yönden meydana gelmesi gerekli değişimler: sermaye birikiminin hızlanması, teknolojik yeniliklerin artması, üretimde modern tekniklerin kullanılmaya başlaması ve altyapı yatırımlarının, bilhassa enerji üretimi ile ulaşım şebekesinin gerçekleştirilmesidir. Sosyal değişimler ise, toplumların yaygın bir eğitim ve öğretim çabasına girişmiş olması, yenilik oluşturacak ve bunları uygulamaya koyacak müteşebbis sınıfının oluşturulması ve bunlara ek olarak ülke ekonomisini gelişmiş ülke ekonomilerinin zararlı rekabetinden koruyabilecek milliyetçi ideolojiye sahip bir toplumun ortaya çıkmış olmasıdır (Savaş, 1986:300-301).

Harekete Geçme Aşaması: Bu aşamada gelişmeye engel olan unsurlar ve zihniyetler tamamen yıkılır. Aşağı-yukarı yirmi yıl içinde iktisadi büyüme toplumun normal bir şartı ve vasfı haline gelir. Yatırımların milli gelir içindeki payı yirmi ila otuz yıl içinde %5'ten asgari %10'a çıkar. Modern kesimin genişlemesi sonucunda tasarruflarda artış oluşur ve bu tasarruf artışı yeni tip müteşebbislerin çoğalması sonucunda özel kesimin ve özel kesim yatırımlarının önemi artar. Tarım kesiminde yeni teknikler uygulanır. Yine bu aşamada modern kesimdeki genişlemeyi teşvik eden ve buna ayak uyduran yeni bir sosyal ve politik kadroda ortaya çıkar ve ülkenin sosyal ve politik bünyesi ve müesseseleri tamamen değişir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, ekonomi kendi kendini besleyen ve devamlı büyüyen bir yapıya bürünmeye başlar (Hiç, 1988:161-163). Bu yapıya bürünmek için Rostow'a göre üç şart vardır: Birinci şart, net yatırım artışının, milli gelirin en az %10'una yaklaşmasıdır. İkinci şart; imalat sanayiinin yaygın bir şekilde kurulmasıdır. Üçüncü şart ise bu modern ekonomik yapıya uygun, siyasi, sosyal ve hukuki kurumların kurulmasıdır (Savaş, 1986:301).

İktisadi Olgunlaşma Aşaması: Bu aşamada harekete geçme aşamasının etkileri tüm ekonomik kesimlere ulaşmış buralarını kapsamaması sonucunda, toplam bir harekete erişilir.

Ekonomide zaman zaman dalgalanmalar olur, fakat önemli bir büyüme ve kalkınma düzeyine erişilir. Sanayi oransal olarak sınırlı bir kapasite ve teknolojiye, giderek genişleyerek daha karmaşık bir yapıya doğru ilerler. Milli Gelir'in %10-20'si sürekli olarak yatırımlara ayrılır, ayrıca dışalım ve satım da büyür. Yeni teknik ve teknolojiler devreye girer. Zaman olarak, İktisadi Olgunlaşma Aşaması ortalama olarak 20 yıl kadar sürmektedir. Olgunlaşma aşamasında ekonominin, neleri en uygun olarak üreteceği ortaya çıkmıştır. Ekonomi, her şeyi değil, en düşük maliyetle en kaliteli malları üretir. Başka bir deyişle, ulusal ekonomi yanında ayrıca uluslararası bir işbölümüne geçilir ve karşılaştırmalar bu düzeyde yapılır ve sözü edilen belirli malların üretimi "bir teknolojik veya idari zaruret olmaktan ziyade iktisadi tercih veya siyasi öncelik meselesi" olarak ortaya çıkar (Kuyucuklu, 1995:21).

Kitle Tüketim Aşaması: Son aşamada ekonomi yüksek tüketim dönemine girecektir. Bu dönemde "dayanıklı tüketim malları" adı verilen otomobil, televizyon, buzdolabı ve çamaşır makinası gibi malların üretimi büyük bir gelişme gösterecektir. Zira yükselen ferdi gelirler içinde klasik yiyecek ve giyecek maddeleri küçük bir yer tutacağından, tüketim talebi, dayanıklı mallara kayacaktır. Öte yandan devlet, artan gelirlerinin önemli bir kısmını toplumun sosyal refah ve güvenliğini arttıracak harcamalar için kullanacaktır (Savaş, 1986:301-302).

Görülüyor ki Rostow, tüm toplumlar için geçerli olacağını ileri sürdüğü tekdüze bir dizi tarihsel aşamadan söz etmektedir. Gelişmiş ülkelerin bir zamanlar geçmiş olduğu bu aşamalardan, bugünün gelişmekte olan ülkeleri için alınacak dersler vardır. Ancak Rostow'un yukarıda özetlenen teorisi şiddetli tenkitlere uğramıştır. Bu tenkitler; dönemlerin birbirinden kesin hatlarla ayrılmadığı, çeşitli ülkelerin tecrübelerine uymadığı ve analitik kavramlara fazla dayanmadığı gibi noktalarda toplanmaktadır (İşgüden, 1975:151).

Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmayı engelleyen ve yukarıda açıklanan teorilere ilave olarak, bu ülkelerdeki nüfus baskısı, geleneksel sektörlerin hantal yapısı ve düşük verimliliği, teknolojinin geriliği, dış ticaret hadlerinin genellikle aleyhte

işlemesi dolayısıyla dış ticaretten kaynaklanan etkiler vb. sebepler de bu ülkelerde iktisadi gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir

1.2 KALKINMA TEORİLERİ VE STRATEJİLERİ

Gelişmekte olan ülkelerin genel özellikleri ile bu ülkelerin kalkınma sorunları özetlendikten sonra, bu ülkelerin iktisadi kalkınmalarını sağlamak için geliştirilen kalkınma teorilerinden bahsetmek gerekmektedir. Burada kalkınma teorilerinin tamamı ele alınmayıp, sadece gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma sorunu ve kalkınmalarının sağlanması açısından önem taşıyan teorilerden kısaca bahsedilecek, gelişmekte olan ekonomilerin kalkınması için önemli olan sanayileşme stratejileri ve bunun alt başlıklarını oluşturan “ithal ikameci sanayileşme stratejileri” ile “ihracata yönelik sanayileşme stratejileri” ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

1960’lı ve 1970’li yıllarda kalkınma iktisatçılarının önerdikleri kalkınma teorileri arasında Rosenstein-Rodan’ın bir sanayi sektörünün lokomotifliğini savunan “büyük itiş” kuramından, dengeli büyümeyi öneren kuramlara kadar çeşitli modeller ve yaklaşımlar ağırlıklarını hissettirmiştir. Ancak bu yaklaşımların çoğunun ortak paydasını, geri kalmışlığın asıl açıklamasının sermaye yetersizliği olduğu ve dolayısıyla büyümenin itici gücü olarak da sermaye tedarikinin ön plana çıkarılması gereği oluşturmaktadır. Sermaye birikiminin sağlanabilmesi için de, iç tasarrufların artırılması, tüketime dönük ithalatın engellenmesi, ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, dış yardım, yabancı sermaye ve vergilendirme gibi kaynaklar ve yöntemler önerilmektedir (Duran, 1997:28).

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını sağlamak için sermaye tedariki ve bunun hangi sektörlerde hangi oranda kullanılacağı iktisatçıların araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bu araştırmaların temel amacı, yatırımların yöneleceği sektörleri tespit etmek ve sonuçta kaynak israfına yol açmadan ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir. Burada, hangi yatırımlara öncelik verileceği hususunda politik yatırım kriterleri önemli olmaktadır.

Kalkınmada Kaynak Dağılımı Teorisi çerçevesinde politik yatırım kriterleri, yatırımların yöneleceği sektörlerin belirlenmesiyle ilgilidir. Bu kriterlerde temel amaç kaynak israfına yol açmadan ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir. Politik yatırım kriterlerinde üretim teknolojisi, faktör donanımı ve verimlilik gibi hedeflerden çok politik tercihler belirleyicidir. Bu kriterler arasında dengeli ve dengesiz kalkınma, altyapı veya üstyapı yatırımları önceliği, tarım veya sanayi önceliği ve öncü sektörler kriterleri sıralanabilir. Bunlar aynı zamanda birer sanayileşme stratejisi olarak da benimsenebilmektedir. Örneğin kaynak dağılımında öncelikleri belirli sektörlerin geliştirilmesine veren stratejiler dengesiz, sektörlerin birlikte geliştirilmesini öneren stratejiler ise dengeli kalkınma yaklaşımlarının bir uzantısıdır (Egeli, 1993:135-136).

1.2.1. Dengeli Ve Dengesiz Kalkınma Yaklaşımları

1.2.1.1. Dengeli Kalkınma Yaklaşımları

Dengeli kalkınma yaklaşımları Friedrich List tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. F. List, tarım kesimi, imalat kesimi ve ticaret kesimleri arasında ve imalat kesiminin alt kesimleri içinde dengeli bir gelişmenin önemini belirtmiş, tüketim ile üretim arasındaki ilişkileri göstermiştir. F. List'den sonra Alleyn Young, Rosenstein-Rodan, Nurkse, T. Scitovsky, A. Lewis gibi yazarlar tarafından da bu konu incelenmiştir (İlkin, 1974:88).

Dengeli kalkınmayı savunan iktisatçılar, gelişmekte olan ekonomilerde optimum kaynak dağılımına ulaşma çabası içinde bulunurken, piyasanın tek düzenleyici ve gösterge olduğu fikrine karşı çıkarak, değişik derecelerde piyasaya müdahale edilmesi görüşünü savunurlar. Çünkü gelişmekte olan ekonomilerde piyasa mekanizmasının tek başına iktisadi kalkınmaya yeterli olacağı kabul edilmemektedir. Dengeli kalkınmayı savunan görüşler arasında, karma ekonomiden kamu kesimine öncelik veren görüşlere kadar değişik dereceleri saymak mümkündür. Planlı kalkınma görüşü, en azından, dengeli gelişme teorisinin ilk şartı olarak belirtilebilir (Manisalı, 1975:59).

Dengeli kalkınma ile ilgili yaklaşımların özetlenmesine geçilmeden önce, iktisatçıların buradaki denge kavramı ile neyi kastettiklerini kısaca açıklamak gerekmektedir. Sözkonusu kavramla ilgili tek bir tanım bulmak güç ise de, şöyle bir ortak anlayış

bulmak mümkündür: Az gelişmiş ekonomilerde kıt kaynakları kullanırken ve bunların ekonomi içinde dağılımını gerçekleştirirken, “kesimler arasında” bir uygunluk, bir tamamlama söz konusu olmalıdır. Örneğin, sosyal sabit sermaye yatırımları(veya bu kesimin arzı) ile direkt prodüktif yatırımlar arasında bir tamamlama söz konusu olmalıdır veya uygunluk bulunmalıdır (a.g.e, 59). Tanımdan da anlaşılacağı üzere dengeli kalkınmayı savunan iktisatçılar ülke ekonomisi içinde kaynakların etkin dağılımı sorununu ön plana almakta ve kaynakların bütün sektörler arasında dengeli bir şekilde dağıtılmasına vurgu yapmaktadırlar.

Dengeli kalkınmayı savunan iktisatçılar dengeli kalkınmanın zorunluluğunu geliştirmekte olan ekonomilerin sahip oldukları bazı yapısal özelliklerinde aramaktadırlar. En başta az gelişmiş ülkelerde alt yapının yetersizliği ve gelir seviyesinin düşüklüğünden kaynaklanan talep yetersizliği, tekil yatırımların verimli olma şansını ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla da müteşebbisi harekete geçirecek bir sosyo-ekonomik ortam mevcut olmamaktadır. Sonuçta müteşebbis yapacağı yatırım sonucu piyasaya süreceği mallara bir alıcı bulacağı konusunda karamsardır ve bu durum yatırım yapma isteğini engellemektedir (Başkaya, 1997:53-54).

Geliştirmekte olan ekonomilerin dengeli kalkınmayı gerektiren bir diğer özelliği de bu ülkelerde yatırımların düşük seviye ve düşük hızda artması; bu yüzden de ekonominin içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanamamasıdır. Azgelişmiş ekonomiler bir anda büyük ve çeşitli yatırımlara girişemezlerse, ekonomik kalkınmayı başlatmaları mümkün olmayacağı gibi, içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanamayacakları için de katlanacakları zahmet yani tasarrufları arttırmak için girişecekleri çabalar daha da artacaktır (Savaş, 1986: 121).

Geliştirmekte olan ekonomilerin dengeli kalkınmayı gerektiren diğer bir özelliği de bu ülkelerde düşük seviyede gerçekleşen gelir seviyesinin ancak belli bir seviyeden sonra tasarruf yapılmasına imkan vermesi ve bunun da ancak ekonomide tüm sektörlerde yatırım seferberliği başlatılması ile mümkün olabilmesidir. Bu görüş nedeniyle Dengeli Kalkınma Yaklaşımı “Büyük İtiş Teorisi” olarak da ifade edilmektedir (a.g.e, 121). Ancak “büyük itiş” sistemin kendi dinamikleri ile mümkün olmayacaktır. Burada

“büyük itiş” sürecini hızlandırmak amacıyla ülkenin dışa açık bir yapıya bürünüp, dış yardımlar veya yabancı sermaye transferi şeklinde bir yönetim başvurması kaçınılmaz olacaktır. Bu yolla sermaye birikiminde sağlanacak olan bir yükselme gelir düzeyi, ve de tasarruf düzeyinde yeterli ölçüde artışlar sağlayacak, öbür tarafta gelir düzeyindeki artış pazara dönük talebi olumlu yönde etkileyecek ve yeni yatırımları uyaracaktır. Böylece fakirliğin kısır çemberi kırılmış olacaktır (İşgüden, 1995:144).

R. Rodan gibi R. Nurkse’de geliştirmekte olan ekonomilerin kalkınma sorunlarına çözüm getirirken dengeli kalkınmayı savunmuş ve özellikle “dışsal ekonomiler” konusuna vurgu yapmıştır. Nurkse’nin dengeli büyümede sözünü ettiği dışsal ekonomiler, A. Marshall’ın dışsal ekonomilerinden bazı noktalarda ayrılmaktadır: Marshall’da dışsal ekonomiler, esas olarak bir endüstri dalının gelişmesi sonucu, o endüstri içindeki firmaların birbirleri üzerinde oluşturacakları istifadelerdir ve dolayısıyla dengesiz kalkınma durumunda da ortaya çıkabilmektedir. Oysa Nurkse'nin dengeli kalkınmasında, tek bir üretim dalının geliştirilmesi değil, birkaç üretim dalının birlikte geliştirilmesi ve birbirleri üzerinde dışsal ekonomi oluşturması söz konusudur. Burada dengeli kalkınma görüşünün arkasında dengeli kalkınmanın nicel etkileri ve dengeli kalkınmanın nitel etkileri olmak üzere iki temel faktör ortaya çıkmaktadır: dengeli kalkınma nicel etkileri bakımından gerek iç piyasayı genişletme, gerekse verimlilik artırma gibi etkiler ile az–gelişmiş ekonomiyi kalkınma süreci içine sokabilmektedir. Nitelik bakımından ise dengeli kalkınma, iç piyasaya bir dinamizm getirmekte, yatırım müşevviklerini arttırmaktadır (Manisalı, 1975:63).

R. Rodan ve N. Nurkse’den başka dengeli kalkınmayı savunan diğer iktisatçılar(J.M. Fleming, Scitovsky, H. Leibenstein, A. Lewis, A. Young gibi) da, içsel ve dışsal ekonomileri göz önüne alarak kaynakların etkin bir şekilde sektörler arasında dağıtılması sonucunda kalkınma olgusunun gerçekleştirilebileceğini savunmaktadırlar *

Yukarıdaki açıklamalar ışığında dengeli kalkınma yaklaşımı özetlenecek olunursa; yaklaşımı benimseyen iktisatçılar geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma sorununu temelde “fakirliğin kısır döngüsü” ile ilişkilendirmektedirler. Bu kısır döngünün temel nedenleri

---

* Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Manisalı, 1975:64-73; Savaş, 1986:119-122; İlkin, 1974:88-108.

ise, talep yetersizliği, içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanma imkansızlığı ve tasarruf eksikliği olarak sıralanabilmektedir. Bu döngünün kırılabilmesi için ekonominin sahip olduğu her sektörün birlikte ve aynı anda geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak, “fakirliğin kısır döngüsü”nü kırmaya çalışan az-gelişmiş ekonomi, yeterli sermaye birikimine sahip olmadığı için gerekli olan sermayeyi dış yardım veya dışarıdan sermaye ihracı şeklinde temin edebilecek ve bu kaynağı dengeli bir şekilde ekonominin sektörleri arasında dağıtarak “fakirliğin kısır döngüsü”nü kırabilecektir.

1.2.1.2. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımları

Dengesiz kalkınma yaklaşımlarının ortaya çıkışı dengeli kalkınma yaklaşımlarından daha öncedir. Dengesiz kalkınma yaklaşımlarının ilk temsilcileri D. Ricardo, J. S. Mill, A. Marshall’dır. Bu iktisatçılara göre kalkınma ancak ülkenin mukayeseli üstünlük sağladığı sektörlerde yatırımlar yapması yoluyla mümkün olmaktadır ki bu teori “mukayeseli üstünlükler teorisi*” olarak da ifade edilmektedir. Bu teori aynı zamanda kaynakların optimal dağılımını da temin etmektedir (Savaş, 1986:122-126).

Ancak burada az-gelişmiş ekonomiler için “mukayeseli üstünlükler teorisi”nin uygulanması bazı faktörlere bağlı olacaktır. Bu faktörler:

- Gelişme içinde ölçekten istifadelerin önemi,
- Tamamlamalar ve buna bağlı olarak “dışsal ekonomiler”,
- Üretim faktörlerinin miktar ve mahiyetlerinin zamanla değişebilirliği ve
- Piyasa fiyatlarının fırsat maliyetlerini aksettirmemeleridir.

Az-gelişmiş bir ekonomide yeni bir sanayi dalı kurulurken bu kuruluşun üretim maliyetinin uluslararası maliyetlerle karşılaştırılması(mukayeseli üstünlükler teorisine göre) kesin bir gösterge olamamaktadır. Maliyetler daha yüksek bile olsa, yukarıda

---

* D. Ricardo, A. Smith’in “mutlak üstünlükler teorisi”ndeki açıklamalarının yetersizliğinden hareketle “mukayeseli üstünlükler teorisi” ni ortaya atmıştır. Bu teori özetle, iki mal ve iki ülkenin bulunduğu bir modelde, her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olan bir ülkenin, bu iki mal arasında mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu malı üreterek diğer malı başka ülkelerden ithal etmesi gerektiğini öngörmektedir (Geniş bilgi için bkz:Seyidoğlu, 1988:23-26).

sıralanan dört unsurun durumları da göz önünde tutularak, söz konusu sanayi dalının kurulmasına karar verilebilir. Örneğin, A endüstrisinin kurulması mukayeseli üstünlüğe sahip olmasa bile bu endüstri ekonomi içinde oluşturmuş olduğu dışsal ekonomiler ile söz konusu maliyet yüksekliliğini fazlasıyla telafi edebilir. Diğer taraftan B endüstrisi uluslararası piyasaya oranla mukayeseli üstünlüğe sahip olsa bile ekonomi içinde hiçbir dışsal ekonomi oluşturma imkanı olmayabilir (Manisalı, 1971:135). Aşağıda “dengesiz kalkınma yaklaşımları”na ilişkin Hirschman’ın yaklaşımı incelenirken hangi sektörlerin öncü sektör olarak seçilmesi gerektiği konusu daha iyi anlaşılacaktır.

Daha önceki kısımda açıklanmaya çalışılan dengeli kalkınma modellerine bazı eleştirilerin getirilmesi mümkündür. Dengesiz kalkınmayı savunan iktisatçıların başında bulunan Hirschman dengeli kalkınma modeline en kapsamlı eleştiriyi yapan iktisatçıların başında gelmektedir. Hirschman, dengeli kalkınma modeline alternatif olarak, ekonominin kendini besleyen bir kalkınma sürecine girebilmesi için izlenmesi gereken yolun, yatırımların ekonominin sektörleri arasında bir denge gözetilmeden gerçekleştirildiği, “dengesiz kalkınma modeli” olduğunu ileri sürmektedir (İşgüden, 1995:155).

Hirschman’ın yaklaşımı sektörlerarası ilişkilere ve sektörlerin durumuna dayandırıldığından bu durum ilk bakışta yaklaşımın dengeli kalkınma yaklaşımına benzetilmesine neden olmaktadır. Yalnız ne var ki, Hirschman’ın sektörlerarası ilişkiyi ele alış biçimi dengeli kalkınma yaklaşımlarından farklıdır. Çünkü ekonomi içinde öyle sektörler vardır ki, az-gelişmiş ekonomilerde bu sektörlerle, “dengesiz bir biçimde de olsa” ağırlık verilmesi az-gelişmiş ekonomide bir sıçrama, bir büyük itiş gerçekleştirebilir. Diyelim ki, ekonominin sahip olduğu yirmi sektörden başlangıçta iki tanesine ağırlık verilmesi, ekonomide bir itiş gücü sağlar. Oysa, yirmi sektör birden ve birbirini tamamlayacak şekilde planlanarak hepsine uygun ağırlıklar verilmesi;

- a) Bir taraftan iç piyasanın sınırlılığı(hem arz hem talep yönünden) nedeniyle,
- b) Öbür taraftan az-gelişmiş ekonominin sahip olduğu mali olanakların yetersizliği nedeniyle mümkün olmayacaktır.

Birkaç sektöre ağırlık verilerek sağlanacak “kalkış”, sektörlerarası ilişkiler (tamamlaşmalar) dolayısıyla, diğer sektörlerin de gelişmesine yol açar. Piyasa ekonomisine dayandırılarak meydana getirilen bu sıçrama niçin dengesiz bir gelişme olarak tanımlanmaktadır? Dengesizlik, öncelik verilen sektörler ile diğer sektörler arasındaki tamamlaşmanın, başlangıçta gerçekleştirilmemiş olmasındandır (Manisalı, 1975:77).

Hirschman’ın dengesiz kalkınma yaklaşımında üzerinde durulması gereken bir diğer konu öncü sektörler olarak hangi sektörlerin seçileceğidir. Hirschman’a göre alınacak yatırım kararlarında ve devlet müdahalesinde temel kriter “tamamlayıcı etkiler” olarak ortaya çıkan dışsal ekonomilerdir. Diğer bir deyişle, bu dengesizlik sürecinde öne çıkarılması gereken endüstriler, genişlemeleri diğer endüstrilerde yeni yatırımları teşvik edebilecek niteliğe sahip olmalarıdır. Bu durumu Hirschman, “ileri ve geri bağlantılar” olarak tanımlamaktadır. Bir endüstrinin ileri bağlantısı, bu endüstrinin çıktılarını kullanan yeni endüstrilerin ortaya çıkmasını sağladığı zaman söz konusu olmaktadır. Geri bağlantılar ise bir endüstrinin kullandığı girdileri üreten endüstrilerde yatırımları artırıcı etkisi olduğunda ortaya çıkmaktadır (İşgüden, 1995:156). Yani sonuç olarak, ekonominin diğer sektörlerini harekete geçirebilecek ileri ve geri bağlantılara sahip sektörlerin seçilmesi az gelişmiş bir ülkeyi kalkınma sürecine sokabilecektir.

Hirschman’ın “dengesiz kalkınma yaklaşımı” ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus yapılacak yatırımlarda *altyapı yatırımları* ile *prodüktif yatırımlar* arasında yapılacak tercihtir. Söz konusu tercihin asıl nedenini yukarıda da izah edildiği üzere, az-gelişmiş ekonomilerin sahip olduğu sermaye birikiminin yetersizliği olgusu oluşturmaktadır (Savaş, 1986:129).

Altyapı yatırımlarının kalkınmada temel bir faktör olduğu bir gerçektir. Ancak burada önemli olan nokta altyapı yatırımları ile prodüktif yatırımlar arasındaki ilişkidir. Prodüktif yatırımların gerçekleştirilmesi öncelikle belli oranda altyapı yatırımının yapılmış olmasını gerektirmektedir. Çünkü prodüktif yatırımların üretim maliyetleri eğer altyapı yatırımları yetersiz ise daha yüksek olacaktır. Aynı zamanda altyapı yatırımlarının yetersizliği yabancı sermaye akımını da büyük ölçüde engelleyecektir. Bu

yüzden öncelikle altyapı yatırımlarının yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak öbür taraftan altyapı yatırımlarına öncelik verilmesi durumunda ise prodüktif yatırımların gerektiği ölçüde yapılamaması sonucuyla karşı karşıya kalılabilmektedir. Birinci durumda “yetersiz altyapı ile kalkınma”, ikinci durumda ise “atıl kapasiteli altyapı ile kalkınma” bahis konusu olmaktadır (İlkin, 1974:115).

Yukarıdaki ifade az-gelişmiş ekonomilerin sahip olduğu bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Kaynakları kıt olan bu ekonomiler, diğer sektörlerin gelişmesi nedeniyle sık sık atıl kapasite oluşturmak durumunda kalmaktadırlar. Şöyle ki; ekonomide öncelikle altyapı yatırımlarının yapılması ve bir süre sonra prodüktif yatırımların ortaya çıkması, ekonomide altyapı yatırımlarının bir süre atıl kalmasını zorunlu kılmış olacaktır. İkinci alternatif seçildiğinde(prodüktif yatırımlara öncelik verilmesi) ise ekonomide altyapı yatırımlarının yetersizliğinden doğan aksaklıklar ortaya çıkacaktır. Bu durumda altyapı yatırımlarına duyulacak şiddetli ihtiyaç neticesinde devlette bu yatırımların yapılması için baskı yapılacaktır. Bu tür kalkınmaya “yetersiz altyapı ile kalkınma” adı verilir. Sonuç itibariyle her iki kalkınma yolunun da birbirine benzer sonuçlar doğurduğuna dikkat etmek gerekir. Bir kere, her iki alternatifte de, belli bir zaman sonra, diğer tip yatırımın yapılmasının da zorunluluğu ortaya çıkmakta, adeta yapılan yatırım, dolaylı yoldan karar verme görevini üstlenmektedir. Bu tip karar verme; altyapı yatırımlarının bol olduğu dönemlerde prodüktif yatırımları teşvik ederken (uyarıcı yönde); altyapı yatırımlarının kıt olduğu dönemlerde de gerek duyulan altyapı yatırımlarının yapılmasını zorunlu kılarak (emredici yönde) karar ünitelerine yol gösterir (Savaş, 1986:132).

Dengeli kalkınma ile Hirschman’ın yukarıda izah edilen dengesiz kalkınma yaklaşımı arasında temelde bazı ayrılıklar bulunsa da, birleştikleri bir ortak nokta da bulunmaktadır. Bu ortak nokta, sektörlerarası bağlarla ilgilidir. Sektörlerarası bağ, dengeli kalkınma yaklaşımında “başlangıçtan itibaren dengeli ve ahenkli bir kaynak dağılımı politikası” olarak ele alındığı halde, Hirschman’ın yaklaşımında geri ve ileri bağlantılar sonucunda oluşan dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Manisalı, 1975:78).

Sonuç olarak Hirschman, az-gelişmiş ekonomilerin karşı karşıya buldukları kalkışa geçme sorununun, ekonomide belirli sektörler lehine oluşturulacak dengesizliklerin niteleyeceği dinamik bir süreçle aşılabileceğini ileri sürmektedir. İleri ve geri bağlantılara sahip endüstrilerin ekonominin diğer sektörlerini harekete geçireceği bu süreç ile birlikte, az-gelişmiş bir ekonomi kalkınma sürecine sokulabilecektir (İşgüden, 1995:156).

1.2.2. Tarım Veya Sanayi Kesiminin Önceliğini Savunan Stratejiler

Az gelişmiş ekonomilerin geliştirilmesi konusunda, tarım ve sanayi sektörlerinin taşıyacakları öncelikler, iktisatçılar tarafından uzun süre tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konu incelenmeden önce bazı önemli noktaların açıklığa kavuşturulmasında yarar vardır. Tarıma öncelik veren stratejiden ne anlaşılacaktır? Önce tarım kesimini geliştirip, daha sonra gelişen tarım kesimine bağlı olarak endüstriyi mi geliştirmek? Yoksa, tarım kesimine büyük öncelik tanıyarak, uzun dönem içinde de ekonominin tarımsal üretime ağırlık veren bir stratejiye mi bağlı kalmak? Birinci görüşü tarım kesimine öncelik veren bir görüş olarak tanımlamak zordur. Çünkü, uzun dönem içinde esas amaç toplumun sınıai bir yapıya dönüştürülmesidir. İkinci görüş, yani uzun dönem içinde de ekonominin tarım ve doğal kaynaklara bağlı bir yapıda kalması stratejisi ise, bilimsel olarak büyük hataları da beraberinde getirmektedir (Manisalı, 1975:85). Çünkü aşağıda da inceleneceği gibi, sınıai maddelerin tümünü dışarıdan temin eden ve kendisi tamamen tarımsal üretimde bulunan bir ekonomi hiçbir zaman kalkınmış ülkeler düzeyine gelemeyecektir.

Burada hangi sektöre öncelik verilirse verilsin, her iki sektörde de yatırımlar yapılmaktadır. Tarım ve sanayi önceliği kriterinin dikkatleri çekmek istediği nokta; bu iki sektörden hangisine öncelik verilirse ekonomik kalkınmanın daha az zahmetle başlatılabileceği ve ekonominin kendi kendini devam ettiren bir gelişmeye kavuşabileceği ile ilgilidir. Aşağıda da özetleneceği gibi hangi sektöre öncelik verileceği ile ilgili öne sürülen görüşlerin çoğu defa birbirlerinin alternatifi değil tamamlayıcısı olduğuna dikkat edilmelidir (Savaş, 1986:132).

1.2.2.1. Tarım Kesiminin Öncelliğini Savunan Stratejiler

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmaları konusunda tarıma öncelik verilmesini savunan yazarlara göre, kalkınmada tarımın ortaya koyduğu avantajlar ve endüstrileşmenin rolünün sınırları başlıca şu üç konu etrafında analiz edilmektedir (Duran, 1997:31):

- Verimli topraklar, hammaddeler, ucuz enerji ve etkin bir iş gücü ile donanmış bir ülkede tarım hızlı gelişmektedir. Endüstri ancak birincil sektörlerdeki gelişmenin doğrudan sonucu olarak gün ışığına çıkabilmektedir.
- Sanayileşme döneminde sanayi yatırımlarının finansmanı bakımından tarımsal yapı önemli bir kaynaktır. Geçen yüzyılda yaşananlar bu durumu ispatlamaktadır. Bu durum, tarımsal kesimden sağlanan fonların sanayileşmede kullanıldığını göstermektedir.
- Sanayileşme olgusu aynı zamanda bazı sermaye malları ile hammaddelerin ithal edilmesine bağlıdır. Tarımsal ürün ihracı sözkonusu ithalatın gerçekleştirilmesi için finansman olanaklarını artırmaktadır.

Ancak tarım sektörü öncelliğinin yukarıda sıralanan katkıları yanında önemli olan bir diğer unsur yiyecek maddeleri arzının sağlanmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde gelirde oluşacak bir artışın yiyecek maddeleri talebini daha fazla artırması olgusu konuyu sanayileşme hızı açısından önemli kılmaktadır. Çünkü yiyecek maddeleri talep artışı, eğer bu maddelerin arzı yeterli düzeyde artırılamazsa fiyatlarının yükselmesine neden olacaktır. Yiyecek maddeleri fiyatının artışı ise sanayi kesiminde ücretlerin artmasına yol açarak, sanayileşme hızını azaltıcı etkiler doğuracaktır (Savaş, 1986:134). Bu nedenle tarım sektörüne gerekli önem verilmelidir.

1.2.2.2 Sanayi Kesiminin Öncelliğini Savunan Stratejiler

Sosyal ve ekonomik kalkınmanın ancak sanayileşme ile mümkün olacağı bilinci evrensel düzeyde yaygındır. Bu inancın kaynağı kuşkusuz sanayiin ekonomik değer oluşturmak hususundaki sonsuz gücüdür (Güçeri, 1993:253).

Tarım sektörüne öncelik vermenin; azgelişmiş ekonomilerin ekonomik ve sosyal yapısını değiştiremeyeceğini ve bu nedenle de kısa dönemde olumlu sonuçlar elde edilse bile uzun dönemde bu gibi ekonomilerin yine gelişemeyeceklerini öne süren iktisatçılar, sanayi sektörüne öncelik vermek gerektiğini savunurlar (Savaş, 1986:136).

Daha önce “sanayileşme” kavramı incelenirken, sanayileşme olgusunun önemli faydaları sıralanmıştı. Bu faydaların yanında azgelişmiş ekonomilerde sanayileşmenin önceliği konusunda ileri sürülen görüşler çok geniştir. Bunlar sıralanacak olunursa (Duran, 1997:32):

- Vurgu önce sanayileşmenin “devrimci” rolü üzerindedir; sanayileşme tutucu yapıları kırmakta, sanayi öncesi toplumun geleneksel zihniyetini, evrimi her zaman daha yavaş olan tarımın yapabileceğinden daha güçlü bir şekilde çatlatmaktadır. Sanayi her şeyden önce pedagojik bir role sahiptir, teknik gelişmeyi, akılcı ekonomik tavrı, kentsel yaşam tarzını azgelişmiş ülkelerde sanayileşme süreci etkinleştirmektedir.
- İkinci bir yaklaşım daha teknik alanlara dayanmaktadır; tarımsal gelişme üretim ve tüketim yönlerinden sınırlı olanaklara sahiptir; sanayinin gelişmesi ise sınırsız olanaklara sahiptir.
- Sanayileşme lehinde en fazla kullanılan görüş “artık iş gücünün” emilmesine bağlı olanıdır. Çünkü, imalat sanayinin işgücünün beceri kazanmasına ve ülkenin teknoloji seviyesinin artmasına önemli bir katkı sağladığı da saptanmıştır. Sanayinin kalkınmada özel bir konumu olduğu tezi bu sektörün önemli dışsallıklar sağladığı bulgusuna dayanmaktadır.

Yukarıdakilere ek olarak sanayi sektörüne verilecek önemin tarım sektörüne de katkı sağlayacağı hususudur. Çünkü sanayi sektörünün sahip olduğu alt sektörlerin bir kısmı tarım sektörünü destekler niteliktedir. Örneğin, tarım alet ve makineleri sanayii, yapay gübre sanayii, gıda sanayii, dokuma ve orman ürünleri sanayii dalları gibi. Bu durumda sanayie verilen öncelik ve önem aynı zamanda ülkenin tarım kesiminin ve doğal kaynaklarının geliştirilmesine yol açar. Diğer bir deyişle, tarım ve sanayi arasında bir

tamamlama ortaya çıkar. Sanayideki kalkınma diğer sektörleri de kalkındırır ve dolayısıyla ülke ekonomisi de kalkınmış olur (Düğer ve İsgender, 1999:3).

1.2.3. Dış Ticaret Teorisi Açısından Sanayileşme Stratejileri

Bir ülkenin dış dünya ile ilişkilerini o ülkenin genel sanayileşme politikasından ayrı düşünmek olası değildir. Diğer taraftan, bir ülkenin uyguladığı iktisat politikası modelinin ve bunun da üstünde geliştirilen sanayileşme stratejilerinin başarısı, diğer pek çok kurumsal form yanında, dış ekonomik ilişkilerin organizasyonuna bağlı olmakta ve uygulanan politikaların/stratejilerin etkinliği dış ekonomik ilişkilerdeki performans ile değerlendirilmektedir (Boratav ve Türkcan, 1994:38).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere sanayileşme ile dış ekonomik ilişkilerin performansı arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Dış ticaret ilişkilerine göre iki çeşit sanayileşme stratejisinden bahsedilebilir: *İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi* ve *İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi*. Aşağıda açıklanacak olan bu stratejiler birbirinin alternatifi olmaktan çok birbirinin tamamlayıcısı olarak düşünülmelidir.

1.2.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

İthal ikamesi, en dar anlamıyla; ithal edilen malların yurtiçinde üretilmesini sağlamak amacıyla koruma önlemlerinin uygulanması veya daha başka bir deyişle ithalatın kısmen veya tamamen kısıtlanarak yurtiçi pazardan, yabancı üreticilerin uzaklaştırılması olduğu söylenebilir. Geniş anlamıyla ithal ikamesi iç pazara (talebe) dönük sanayileşmedir (Oksay/a, 1981:20).

İthal ikamesi ile dış koruma daima el ele gider. Kurulan endüstriler, her türlü dış ticaret ve kambiyo politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu tip sanayileşme modelinde Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nin yol göstericiliğinden yararlanılmaz. Seçici değil, dengeli bir sanayileşme söz konusudur. Başka bir deyişle, kalkınma felsefesi, ilerde gelişip rekabetçi duruma geçecek, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip endüstrilerin seçilip bunların geçici bir süre korunması ilkesine

dayalı değildir. Aksine, beklenen talep artışlarına göre, endüstrilerarası ileri ve geri bağlantıları dikkate alarak yatırım fonlarının dengeli bir biçimde dağıtımı esas alınır (Seyidoğlu, 1988:424).

İthal ikamesi stratejisinin seçiminde en tutarlı görüş bebek endüstri tezidir. Temeli F. List'e kadar dayanan bu görüşe göre, sanayileşmenin başlangıcında sınai üretimde parça başına maliyetlerin yüksek olması kaçınılmaz olduğu için yeni kurulan sanayilerin belli bir süre dış rekabetten korunması gerekir. Fakat zamanla, optimum ölçekli işletmeler kurulup kitlesel üretime geçilince içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanılarak parça başına maliyetlerin düşeceği ve bir müddet sonra da ihracata yönelik stratejiye geçileceği umulur (Düğer ve İsgender, 1999:18).

Yukarıda ifade edilen bebek endüstri tezinin başarı şansı içsel ve dışsal ekonomilerin ortaya çıkmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Daha önce “Dengeli Kalkınma Yaklaşımları” konusu içerisinde de ele alınan bu ekonomiler özetle, artan tecrübe sayesinde başlangıçtaki güçlüklerin yenilmesi ve kurulan sanayilerin verimli hale gelmesini ifade etmektedir. Bebek endüstri tezinin işlemesi öncelikli olarak himayesi düşünülen sanayinin kurulmuş olmasını gerektirir. Sözkonusu sanayi kurulduktan sonra iki testten başarı ile geçmesi önemlidir. İlk olarak, gümrük himayesinden yararlanan endüstriler, teknik bilgi ve tecrübe yönünden süratli bir gelişme göstermeli ve ileri ülkelere göre kaybedilen zamanı, mümkün olan en kısa süre içinde telafi etmeleri gerekir. İkinci olarak ise, gümrük himayesinden yararlanan sanayilerin en kısa sürede dışsal ekonomilerden yararlanır hale gelmesi ve üretim maliyetinin; “öğrenme süresi”nin yüksek masraflarını telafi edecek ölçüde azaltılmasını şart koşar. Bu iki başarı sağlandıktan sonra ise himayenin kaldırılması ekonomideki kaynak dağılımının optimal olmaktan uzaklaştırılmaması ve gelir dağılımında adaletsizliğin artırılmamış olması açısından önemli olmaktadır (Savaş, 1986:226-227).

Bebek endüstri tezinde uygulanan himaye politikası, az gelişmiş ekonomilerde sanayileşmeyi yaygın biçimde öneren politikalarla birleşmektedir. Yaygın sanayileşme, belirli endüstri alanlarında, bütün endüstrileri birden geliştirmeyi hedef alan stratejidir. Sözkonusu strateji daha önceki bölümlerde incelenen “Dengeli Kalkınma Yaklaşımı” ile

bağdaşmaktadır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında bebek endüstri tezindeki himaye politikasının sadece karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan sanayi dallarında değilde, sanayi sektörünün birçok dalına birlikte uygulanacağı anlaşılacaktır. Daha önceki bölümlerde “Dengeli Kalkınma Yaklaşımı” çerçevesinde de incelendiği üzere karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunmayacak endüstri dallarının da geliştirilmesi uzun dönemde gösterecekleri olumlu etkilere bağlı olacaktır. Bu etkiler özetlenecek olunusa; başlangıçta bu endüstrilerde, üretimin birim maliyeti uluslararası maliyetlerin üzerinde olsa bile, uzun dönem içinde sözkonusu endüstri gelişerek uluslararası maliyetler düzeyine inebilir. Ayrıca sözkonusu endüstriler uzun dönemde uluslararası maliyetlerin üzerinde bulunsalar bile katma değer, istihdam ve teknolojik gelişme açısından oluşturacakları olumlu etkiler nedeniyle bunların kurulması ekonomi için daha yararlı olacaktır (Manisalı, 1975:111-114).

Yukarıda izah edilen bebek endüstri tezine ek olarak sanayinin himaye edilmesi konusunda 1950’li yıllarda da yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu konuda en güçlü yorumlara E. Hagen ve K. Mandelbaum’da rastlanmaktadır. Hagen özet olarak gizli işsizliğin varolduğu tarım sektöründe durumu incelemekle işe başlamaktadır. Az gelişmiş bir ekonominin tarım sektöründe emeğin prodüktivitesi(hem ortalama hem de marjinal olarak) sanayi sektörüne oranla çok düşük seviyede bulunduğundan emeğin sanayi sektörüne aktarılması gerekmektedir. Emeğin tarım sektöründen sanayi sektörüne aktarılması hem ekonominin üretimini artıracak hem de gelir seviyesini yükseltecektir. Fakat sanayi sektöründe ücretlerin yüksek olması(bunun sebepleri piyasa aksaklıkları, sendikaların etkisi vs. olabilir); kaynakların tarım ve sanayi sektörleri arasında yeniden dağıtımını başarabilmek için, sanayi sektörünü gümrükle himaye etmeyi gerektirir (Savaş, 1986:228). Çünkü ücretlerin yüksek seviyede bulunması üretim maliyetlerini artırdığından yeni kurulan sanayi dalının dış sanayiyle rekabet edebilmesi başlangıçta oldukça güç olacaktır. Mandelbaum ise, genç endüstri veya bebek sanayi gibi adlarla tanımladığı korumacılık tezinin başarıya ulaşabilmesi için kısaca şu fikirleri ileri sürmektedir: Ona göre korumanın bir sınırı olmalıdır. Örneğin ülke başlangıçta kendi iç talebinin tamamını veya tamamına yakın bir kısmını karşılayabilecek bir yerli sanayie sahip ise ve bunun yanında nüfus artışı ve tüketim harcamaları düzeyi çok yüksek değil ise ülke bir süre daha kendi kendine yeterliliğini

sürdürebileceğinden sorun çakmamaktadır. Bunun aksi koşullarında ise, örneğın nüfus artışı çok fazla ise oluşacak fazla işgücü massedilemeyeceğinden korumanın devam ettirilip yeni sanayilerin kurulması gerekmektedir (Oksay/a 1981:20-21).

Gerçekte Hagen'in ve koruma lehindeki tüm tezlerin yeni ifadeleri, korumacılık politikasını, bu politikanın uygulanmadığı durumla karşılaştırarak, reel üretim ve reel geliri daha fazla artıran bir araç olarak öneren tüm tezleri kapsamaktadır. Bu yeni tezler arasında, en önemlileri imalat sanayiinde varolduğu sayılan, dışsal-ekonomiler ile ilişkili olanlar ve emeğin sanayideki marjinal veriminin tarımdaki marjinal verimden fazla olması ile karakterize edilen bir dengesizlik olgusu üzerine geliştirilen tezlerdir. Sonuç olarak, tarım ve sanayii sektörü arasındaki bu çarpıklıkların sanayi mallarına tarifeler konulmasıyla giderilmesi gerektiği ileri sürülür. Böylece koruma yoluyla sanayide teşvik edilen üretim artışı, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi tezinin aksine gerçekleştirilebilir (a.g.e, 21).

İthal ikameciliğın dünya ekonomisindeki yansımalarına bakıldığında en çok tartışıldığı yıllar 1929 krizinden sonraki döneme rastlamaktadır. Ancak bu dönemdeki ithal ikamesi ile 1950'li yıllarda tartışılan ithal ikamesi farklı sebeplerden kaynaklanmaktadır. 1930'lu yıllarda bazı büyük az gelişmiş ülkeler (Latin Amerika ve Türkiye gibi) de ortaya çıkan ithal ikamesi, dünya pazarındaki aşırı daralma ve temel mal fiyatlarının çökmesi sonucu, ekonomide ortaya çıkan kopukluğu gidermek için gündeme geldi. Bilinçli ve kapsamlı bir stratejiye dayanmıyordu. İhraç ürün fiyatlarının çökmesiyle, tüm sosyal sınıflar bu durumdan olumsuz yönde etkilenmişti. Dolayısıyla doğrudan devletin varlığını tehdit eden bir durum ortaya çıkmıştı. Bu yüzden ekonomide ortaya çıkan kopukluğu gidermek, içe yönelik bir üretim yapmakla mümkün olabilecekti. 1950'li yıllarda kapitalist dünya ekonomisi krizi atlatıp, yeniden "genişleme" dönemine girmesiyle, yeni dönemin ihtiyaçlarına ve hakim konumdaki ekonomilerin çıkarına işleyen yeni bir "tamamlayıcılık" ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 1950'lerdeki ithal ikamesi ticaretin yapılmamasından değil tam tersine ticaretin genişlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Zaten az sayıdaki ülke dışında, az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda ithal ikamesi 1950'li yıllarda başlamıştır. Yani belirleyici olan, sanayileşmiş ülkelerdeki gelişmelerdir (Başkaya, 1997:100-101).

İthal ikameci sanayileşme iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Birinci aşamada amaç ithal edilen temel tüketim mallarının yurtiçinde üretimini sağlamaktır. Daha sonraki aşamada ise ara malı ve yatırım mallarının ithal ikamesi gerçekleştirilir.

İthal ikamesinin birinci safhasında giyim, ayakkabı ve ev eşyası gibi dayanıksız tüketim malları ile bunların girdileri ithalatını, yerli üretimle ikame etmek üzere, yüksek korumacılığa gerek duyulmamaktadır. Çünkü bu malların üretimi iyi eğitilmiş işgücü ve ileri teknoloji gibi gelişmekte olan ülkelerin sahip olmadıkları olanakları gerektirmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, bu mallar konusunda sahip oldukları mukayeseli üstünlükler, çoğunlukla, ithal ikamesinin birinci aşamasının niçin kolay bir aşama olarak düşünüldüğünü açık şekilde ifade etmektedir. Aynı zamanda bu malların iç üretiminin, iş gücü eğitimi, teşebbüs kabiliyetinin geliştirilmesi ve teknolojinin yaygınlaştırılması şeklindeki dışsal ekonomiler sağladığı ölçüde, ılımlı bebek endüstrisi korumacılığından ve bunların geliştirilmesinden söz etmek mümkün olabilecektir. İthal ikamesinin kolay aşamasında döviz tasarrufuna yol açtığı için, gelişmekte olan ülkelerde kronik sorun olan dış ödemeler bilançosu açıklarına çözüm getireceği ve döviz kaybını azaltacağı düşünülmektedir (Düğer ve İsgender, 1999:18-19).

İthal ikamesinin ikinci aşaması ithal edilen ara malları ile yatırım mallarının yurtiçi üretimle ikame edilmesidir. Bu mallar, birinci aşamada ikame edilenlerden farklı özellikler taşımaktadır. Petro-kimya ürünleri, çelik gibi ara malları, yüksek oranda sermaye yoğun mallardır. Burada önemli ölçüde ekonomik ölçekli olma sınırlaması söz konusudur. Etkin fabrika büyüklüğü ölçeği, gelişmekte olan ülkelerin iç ihtiyaçlarına kıyasen büyüktür ve düşük hasıla seviyelerinde maliyetler hızla artmaktadır. Üstelik, maliyet fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fark, nispeten düşüktür. Örgütsel ve teknik verim düşüklükleri, yüksek maliyetlere yol açmaktadır. Öte yandan bu endüstrilerde yüksek oranlı ithal girdisi ihtiyacından dolayı döviz tasarrufu imkanlarını da azaltmaktadır. Neticede bu sanayi dallarında üretimin iç girdi maliyetini korumak için aşırı korumanın devamlılığını zorunlu kılmaktadır (a.g.e, 19).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere üretim kaynaklarının sanayi kesimine tüketim malları üreten kesimlerden başlayarak yayılmasını öngören ithal ikameci stratejide devlete önemli görevler düşmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin varolduğu bir dünyada az gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerini sağlayabilmeleri ve bunu pür bir piyasa mekanizmasıyla gerçekleştirmeleri doğal olarak gerçekçi olmayacaktır. Bu ise sanayileşme sürecinde devletin ekonomiye müdahale etmesi gereğini doğurur. Strateji ile bütünleşen devlet müdahaleciliğinin birincil olarak iç pazarı dış rekabetten korumak üzere gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo denetimi ve ithal yasakları etrafında toplandığı görülür. İkinci olarak, devlet her ne kadar tasarrufları düşürücü bir etkiye sahip olsa bile, yatırımları teşvik etmek üzere reel negatif faiz politikası izleyerek sanayi kesimine ucuz finansman imkanları sunar. Üçüncü olarak, döviz tahsisi yoluyla geliştirilmek istenen sanayi kesimlerine ekonomide kıt kaynak olan döviz dağıtır. Bu yöntem ile ekonominin ithal kapasitesi sanayiinin emrine verilmiş olur. Bunlardan daha da önemlisi, hızla sanayileşmenin sağlanması için devlet özel teşebbüsün yanı sıra kendisi de açık finansman yöntemini de bilinçli olarak kullanarak yatırımlara yönelir (Balkanlı, 1991: 42).

İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinde devlet iç pazarı dış rekabetten korumak için koruma politikası uygularken, bunda amacı, uzun dönemde iç talebin desteğinde tüketim malları sanayilerinden başlayarak yatırım malları sanayilerine doğru sanayileşmeyi gerçekleştirmektir. Süreç bu şekilde gelişmekle birlikte, bu strateji uygulamalarından beklenen başarının sağlanabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir: *Öncelikle* sanayileşme sürecinde girdiler ve yatırım malları ithalatında bir darboğaz yaşanmamalıdır. *İkinci* olarak, sanayileşmenin ileri aşamalarına doğru gidildikçe, üretim sermayesinin payı yükselirken, buna bağlı olarak verimliliğinde yükselmesi gerekir. *Üçüncü* olarak, kurulan sanayilerin yapısı gereği ilk aşamada dışa açılmadığı çerçevede üretimleri artarken, iç talep de bu artışa uyum göstermelidir. Bunların yanı sıra *dördüncü* bir konu da ekonomik gelişme sürecinde tasarruf darboğazı ile karşılaşılmalıdır. Ancak temel kabul edilebilecek bu şartların gerçekleşmesiyle, strateji kendisinden bekleneni gerçekleştirebilecek, ülke ekonomik gelişme sürecinden kopmayacaktır (a.g.e, 42).

İthal ikameci Sanayileşme Stratejisi bazı dezavantajları ve çelişkileri de beraberinde getirmektedir. En başta ithal ikamesi politikası uygulandığında, firmalar gümrük duvarları arkasına gizlenme imkanı bularak dış kaynaklı rekabet karşısındaki avantajlı pozisyonları nedeniyle, modern üretim tekniklerini benimseme gereği zorlayıcı olmayacak ve maliyetlerini düşürme yönünden sistematik çabalara girmeyeceklerdir. Bu durum teknolojik gelişmeyi engelleyecektir. Öte yandan bu firmalar, ithal ikamesi politikasına bağlı olarak, verimlilik artışı çabalarını göz ardı etmelerine neden olacak biçimde yüksek düzeyde teşvikler elde edebileceklerinden dolayı, sahip oldukları kaynakları da etkin bir biçimde kullanmayacak ve bu durum kaynak israfına neden olacaktır (Duran, 1997:36).

Bir diğer dezavantaj, ödemeler bilançosundaki açıklar şeklinde kendini gösterecektir. Çünkü yurtiçinde üretim bir kısım girdinin dışarıdan ithal edilmesini gerekli kılmakta ve ihracat yetersizliği dış ödemeler bilançosunda açıklar oluşturmaktadır. Bu durum çokuluslu şirketlerin politikalarıyla ilgilidir. Uluslararası planda faaliyet gösteren büyük şirketler, azgelişmiş ülkelere transfer ettikleri makinaları bir mal olarak değil, sermaye olarak transfer etmeyi yeğlerler. Dolayısıyla bunlar azgelişmiş ülkelere yüksek fiyatlarla intikal eder. Bu çelişkiyi aşmanın yolu sanayi ürünleri ihracatını artırmak şeklinde olabilir. Ama bu alanda da bir dizi olumsuzluk söz konusu olmaktadır. Bir kere sanayileşmiş kapitalist ülkelerin korumacı önlemleri söz konusu, ikincisi daha önce sözü edilen sanayi ürünlerinin dünya pazarında rekabetçi olmayışı, üçüncüsü de eşit olmayan değişimin “hafif” sanayi ürünleri içinde de söz konusu olmasıdır. Fakat asıl zorluk ihracı söz konusu olan malların sanayileşmiş ülkelerdeki malların benzeri olmasından kaynaklanmaktadır. Ödemeler bilançosundaki açıklar sonucunda oluşan bu darboğazların diğer nedenleri arasında yabancı sermayeye yapılan kar transferleri ile dış borç faiz ödemeleri de gösterilebilir (Başkaya, 1997:102-115) .

İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin azgelişmiş ülkelerin tarımsal bir görünüm arzeden ekonomilerinin sanayileşme yörüngesine oturmasında önemli bir yere sahip olduğu gerçek olmakla birlikte, gerek yapısından kaynaklanan ve gerekse uygulamadan doğan çeşitli sorunlar nedeniyle stratejiyi uygulayan ülkelerin bir kriz ortamına girmeleri söz konusu olmuştur. Esas olarak döviz darboğazına bağlı olarak ortaya çıkan

bu olumsuzluk, bu stratejiyi uygulayan ülkelerin bir kısmında zaman içerisinde sanayileşme stratejisinde ihracata dönük sanayileşme yönünde bir değişimi doğurmuştur (Balkanlı, 1991:42).

1.2.3.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

Birçok az gelişmiş ülkede ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başarısızlığa uğraması veya bu politikanın ekonomik darboğazlar oluşturması, neo-klasik iktisatçıları veya bu iktisatçıların genellikle görev yaptıkları uluslararası kuruluşları (IMF, GATT, Dünya Bankası) az gelişmiş ülkelere ithal ikamesi politikasını terk ederek İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejilerini önermeye yöneltmiştir. Özellikle Hong-Kong, G.Kore ve Brezilya gibi ülkelerin 1960'lerden sonra sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve sağladıkları ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer az gelişmişlere –her ülkenin özellikler arz eden siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarına bakılmaksızın– örnek olarak gösterilmesine neden olmuştur (Alper ve Ongun, 1988:56-57).

1960'lı yıllarda önemli bir ekonomik yapı değişikliğine giden uzak doğu kaplanları diye adlandırılan Japonya, G. Kore, Tayvan, Hong-Kong ve Singapur'un gelişmelerinde dış ticaretin önemli bir rol oynaması, diğer gelişmekte olan ülkelerin de bu doğrultuda bir ekonomi stratejisi uygulamaya meyletmelerine yol açmıştır. Bu ülkelerin kalkınma pratikleri incelendiğinde, GSMH'lerinin 1960-1995 arasında ortalama yüzde 8-10 arasında büyüdüğü görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'nin büyüme hızı yüzde 5.4 olurken, kişi başına GSMH artışı yüzde 3'ün bile altında kalmıştır. Yüksek büyüme oranları gösteren bu ülkelerin dış ticarete gösterdikleri performans daha da çarpıcıdır. 1962-1986 döneminde dış ticaret hacmi bakımından Japonya 4.lükten 2.liğe, Tayvan 28.likten 10.luğa, G.Kore 33.lükten 13.lüğe yükselmiştir (Duran, 1997:37).

Son yarım yüzyılda Japonya'dan sonra en hızlı gelişen ve başlangıç noktasında Türkiye ile benzer durumda olan G.Kore'nin 1960 yılında mal ve hizmet ihracı GSMH'sinin ancak yüzde 3'ü kadarken, 1995 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 50'ye kadar yükselmiş ve kişi başına düşen milli geliri 8 000\$'a ulaştırmıştır. G.Kore 1960'lı yıllardan sonra sanayi üretimini 50 kat, ihracatını ise 100 kat artırmıştır. Bir başka çarpıcı rakam

1962-1972 yıllarında G.Kore'nin yıllık ihracat artışının ortalama yüzde 41 gibi yüksek bir performansı yakalayabilmesidir (a.g.e, 37).

Yukarıda verilen örnekler belirtilen ülkelerde uygulama alanı bulan İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin bir sonucudur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi uygulayan ülkelerde uygulanan politikalar her bir ülkede farklı olabilmektedir. Burada İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi incelenirken bu farklılıklar incelenmeyecek^{*}, sadece teorik açıdan konu ana hatlarıyla izah edilecektir.

İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi, ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir (Egeli, 1993:141).

Tanımlamadan da anlaşılacağı üzere alternatif yaklaşımlar oluşturmalarına rağmen, İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ile İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin benzer özellikleri vardır. İki yaklaşımda da temel amaç, ödemeler dengesi açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınması -dolayısıyla- sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek istihdam düzeyi sağlamaktır. Aralarındaki temel fark ise ithal ikameci stratejide tüm çabalar ve önlemler ithalatın sınırlandırılmasına yönelik iken, ihracata yönelik stratejide alınan önlemler ve başvurulan politikalar ihracatı özendirmeye yöneliktir.

İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin teorik temelleri incelendiğinde bu stratejinin temellinde Adam Smith'in Serbest Dış Ticaret öğretisinin yattığı görülür. Ancak bu stratejinin ihracat ve ekonomik gelişme bağlamında ilk olgun nüvelerinin 1938 yılında Sir Denis Robertson tarafından ortaya atıldığı görülür. İhracatın iktisadi gelişme

---

* Daha geniş bilgi için Bknz: Yülek, Murat; "Asya Kaplanları Sanayi Politikaları ve Kalkınma", 1. Baskı, Alfa Yayınları no:477, İstanbul, Kasım-1998. Kozlu, Cem; "Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri", Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:335, Ankara, Nisan-1995.

üzerinde etkili olduğu genelde bilinen bir gerçektir. Nasıl ki, ithal ikamesi, iç talep, teknolojik değişme, GSMH artışı üzerinde etkili oluyor ise, ihracat da benzer bir etkiye sahip olabilir. Fakat bu etkileme sürecinin sınırlarını çizmek ve betimlemek de gerekir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, ihracat ekonomik gelişmenin motoru olabileceği gibi, aksine engelleyicisi de olabilir ve hatta nötr bir etkiye de sahip olabilir. İhracatın iktisadi gelişmenin motoru olabilmesinin teorik temellerine inildiğinde, bunun Keynesgil teorinin dış ticaret yorumuna, karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmanın iktisadi gelişme üzerindeki olumlu etkilerine, iç pazar darlığının kırılarak ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına, dış rekabetin yurtiçi sanayileri rasyonel davranmaya zorlayarak verimliliğin artmasına ve ihracatın iktisadi gelişme için gerekli olan malların ithaline imkan vermesine dayanır. Azgelişmiş ülkelerde bilindiği üzere, döviz darboğazı ve tasarruf açığı ekonomik gelişmenin önünde en önemli iki engeldir ve ihracata dönük sanayileşme, bir yandan ihracat artışının döviz pozisyonunda rahatlamaya yol açması, diğer yandan dış ticarete serbestinin sermaye hareketlerine imkan vererek dış kaynak girişini hızlandırması yoluyla tasarruf açığına çözüm bulmaya yardımcı olur.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin dinamik yorumuna göre kaynakları yönlendirerek uzmanlaşmayı öngören bu stratejide ihracatın ekonomik gelişmeyi besleyen bir kesim olması, ilk olarak, ihraç mallarının arz ve talep esnekliklerinin yüksek olmasını ve ihracatçı kesimlerin diğer üretim kesimleri ile sıkı bir bağlantıya sahip olmasını gerektirir. Aynı zamanda, ihracat artarken ihracatın bileşiminde sanayi malları olarak nitelenen yurtiçi katma değeri yüksek olan malların nisbi payının artması gerekir. İhraç mallarının dış talep esnekliği ve iç arz esnekliği düşük olan hammadde ve gıda maddelerine dayalı olması veyahut ihraç edilen malların ikame olunabilirliği durumunda ihracat iktisadi gelişmenin gerisinde kalabilecektir. Bunların yanı sıra ihracatta artışın ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkiye sahip olabilmesi için ihracat artışının doğurduğu gelirlerin lüks tüketim ve spekülasyon yatırımlara değil, sınai üretimi arttırıcı alanlara yatırılması gerekir. Ülkede ihracata bağlı olarak gelir artışı yaşanırken bu gelirler lüks tüketime ve spekülasyon alanlara yatırılırsa, ihracat artışının ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkiye sahip olacağı söylenemez (Balkanlı, 1991:42-43).

Sözü edilen strateji dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olarak seçilen sanayilerde dikey bağlantıları(yatay bağlantıları da) dikkate alarak ihracatın önderliğinde sanayileşmeyi esas alırken, kaynakların kıt olduğu ve her sektöre yatırım yapmanın etkinliği azaltacağını ileri sürer. Dengesiz gelişme denilebilecek bu yatırım kriteri ile yatırımların daha fazla gelişme umudu veren stratejik kesimlere yapılması söz konusu olurken, ekonomide firmalar açısından önem taşıyan ölçekten doğan tasarrufların ortaya çıkmasına imkan sağlar. Bu bağlamda ünlü iktisatçı, J.A.Schumpeter'in görüşüne yer verilecek olunursa; bazı sektörler öncü role sahiptir ve bir sektörde ortaya çıkan gelişme, diğer sektörlerde de gelişmeyi uyarabilir. İşte İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinde de ihracat bu noktada öncü bir kesim olarak ortaya çıkar. Bu stratejide kaynakların karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu alanlarda dikey entegrasyonu sağlayacak bir biçimde yönlendirildiği, geri ve ileri bağıntıya sahip olduğu düşünüldüğünde bu etki daha kolay anlaşılacaktır (a.g.e, 43).

Bir ülkenin sanayi malları ihracatında başarı sağlayabilmesi için İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejilerini uygulamaya koyması gerekir. Bunun için ilk etapta uygulamaya konulan politikalar; Döviz Kuru ve Devalüasyon Politikası ile İhracatı Teşvik Politikası olmalıdır. Bunlara ek olarak ikinci etapta alınması gereken diğer tedbirler ise şunlardır (Düğer ve İsgender, 1999:20):

- Para-kredi sistemindeki reformlar ve enflasyon üzerinde bir faiz politikası,
- İşletmelerde verim artırıcı tedbirler ve kamunun üretmiş olduğu mallara gerçek fiyat uygulaması,
- Dış ticaret rejiminin kademeli olarak liberalleştirilmesi ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması, gümrüklerin asgari düzeye indirilmesi ve konvertibiliteye geçiş.

Yukarıda sözü edilen politika ve reformların gerçekleştirilmesi sürecinde uygulamaya konulacak öncelikli politikalar, yerli paranın önemli ölçüde devalüe edilmesi, esnek döviz kuru sistemine geçiş ve peşinden ihracatı teşvik tedbirlerinin devreye sokulması olmalıdır. Bundan sonra da, içeride ve dışarıdaki nispi fiyat değişiklikleri esas alınarak yapılacak mini devalüasyon şeklindeki zincirleme ayarlamalar yoluyla stratejinin

uygulanmasına devam edilmelidir. Stratejinin başarı şansı, yukarıda sıralanan politikaların birbirine uyum sağlayacak nitelikte uygulanmasına bağlı olacaktır.

Döviz Kuru Politikası ve Devalüasyon: Kamu müdahaleleriyle sanayinin yönlendirilmesinde, döviz kuru politikası etkin bir role sahiptir. Ödemeler bilançosu açıklarının süreklilik kazandığı az gelişmiş ülkelerde, döviz kurunun serbest piyasalarda arz-talep kurallarına uyarak belirlenmesine izin verilmemekte, döviz kuru kamu otoritesi tarafından belirlenmektedir. Yabancı paraların ulusal piyasadaki fiyatı olan döviz kurunun denge değerinin altında veya üstünde belirlenmesi fiyat sisteminin işleyişini bozar ve tüm ekonomi üzerinde bu bozukluğun etkisi görülür. Bu yüzden İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisi uygulanan ekonomilerde döviz kurlarının oluşumuna dikkat etmek ve özellikle aşırı değerlenmiş kur politikasından kaçınmak gerekmektedir. Çünkü bu durumda dövizin gerçek fiyatı yansıtılmamakta ve yerli paraya yabancı para karşısında kendi ekonomik değerinden daha yüksek bir değer biçilmektedir. Bu ise, ithal mallarının fiyatlarının suni olarak düşük, ihracat mallarının ise dünya piyasalarındaki gerçek fiyatlarından daha yüksek tutulmasına yol açmaktadır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru ithalat için sübvansiyon, ihracat için vergi durumundadır (Egeli, 1993: 141).

Aşırı değerlenmiş döviz kuru politikasının terk edilmesi devalüasyon politikası ile mümkün olmaktadır. Devalüasyon, teorik olarak, “devletin almış olduğu kararlar, milli paranın dış değerini düşürmesi” olarak tarif edilir. O zaman devalüasyon, yabancı paralara göre ihraç malları fiyatlarını ucuzlatarak, ihracatı teşvik eder. Diğer taraftan ithal mallarının fiyatlarını milli para cinsinden pahalılaştırarak ithalatı kısar. Sonuç itibariyle devalüasyon iki nedenle yapılmaktadır (Düğer ve İsgender, 1999:21-22):

1. İhracatı teşvik ve ithalatı kısmak suretiyle dış ticaret açıklarının kapatılmasını sağlamak,
2. iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında mevcut bulunan dengesizliği ortadan kaldırmak.

Burada devalüasyon ülkenin ödemeler dengesi üzerinde önemli etkiler oluşturur. Bu etkiler; devalüasyon yapan ülke ile diğer ülkelerdeki arz ve talep şartlarına bağlıdır.

Devalüasyon yapıldığı zaman başlangıçta yabancı dövizlere göre ihraç fiyatları düşer ve ihraç fiyatlarının düşmesi karşısında normal olarak ülke mallarına olan dış talep artar. Bu talep artışı , ihraç malları fiyatlarını giderek yükseltecek ve önceki seviyesine doğru yaklaştıracaktır. Öbür taraftan ise, ithal malları pahalılaştığından ithal malları talebi kısılacaktır. Böylece, dış ticaret açıkları kapanarak dış denge sağlanmış olacaktır (a.g.e, 22).

Ancak bu görüşlere karşı ulusal paranın sürekli aşağıya çekilmesinin oluşturacağı sakıncalara değinmek gerekir. Herşeyden önce ulusal paranın değer kaybetmesi ihracatçılar için teşvik sağlarken ülkede gelir dağılımını ihracatçılar lehine değiştirir. Eğer mevcut gelir dağılımı zaten ticaret yapan kesimin lehine ise bu, gelir dağılımı dengesizliğini daha da artıracaktır. Burada önemli olan nokta ihracat gelirlerindeki artışın aracı tüccar ve üretici arasında nasıl paylaşılacağıdır. Ayrıca eğer ihracata yönelik endüstriler ara malları bakımından önemli ölçüde dış kaynaklara bağımlıysa, ihracatçılar döviz kurlarının değişmesi ile sağladıkları avantajı, ürettikleri malların –kur ayarlamasından sonra ithal girdi maliyetlerinin yükselmesi nedeniyle- fiyatlarındaki yükselme nedeniyle kaybedebilirler. Burada da karşılaştırılması gereken, ihracatçının döviz kurlarının değişmesi ile sağladığı ulusal para cinsinden gelir ile, ithal maliyetlerinin yükselmesi ile katlanması gereken ilave(maliyet) giderleridir (Alpar ve Ongun, 1988:60).

İhracatı Teşvik Politikası: Sanayilerini yeni kurmakta ve geliştirmekte olan ekonomiler endüstriyel ürün ihracatında şiddetli bir rekabetle karşı karşıya kalmaktadırlar. Durum belirli mal gruplarını (dokuma, gıda, tarım ürünleri, orman ürünleri gibi) içine alan sınaî ihracatın arttırılması teşvik tedbirlerinin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Sübvansiyon niteliğindeki bu teşviklerin amacı, yerli üreticilere maliyet avantajı sağlayarak, yabancıların ödediği fiyatı düşürerek ülkenin ihracatını teşvik etmek, yabancı ülke tüketicileri yerli tüketicilere tercih etmektir. Çünkü, sübvansiyonlu ihracatın dış fiyatı, ürünün yurtiçi fiyatından daha düşük olmaktadır (Düğer ve İsgender, 1999:22).

İhracatı teşvik politikası ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermesine rağmen genel olarak dört ana grupta toplanabilmektedir (Karluk, 1991:368):

1. İhraçta Verilen Pirim: Bunun esası, ihraç malı üreten üreticileri ve dolayısıyla ihracatçılara genel anlamda para olarak devlet tarafından yapılan yardımlardır.
2. İhracata Vergi İadesi, İndirimi ve Vergi Muafiyeti: İhracatta yönelik olarak üretimi gerçekleştirilen bazı malların içinde maliyet unsuru olarak ithal edilen üretim faktörleri de vardır. Ülkenin uygulamış olduğu gümrük vergisi dolayısıyla ithal edilen üretim faktörünün yüksek maliyetli oluşu, sözkonusu ürünün ihraç fiyatını da yükseltmiş olacaktır. İhracatçıların dış pazarlarda fiyat yönünden rekabet edebilmeleri için vergi yüklerinden kurtulmalarına yönelik olarak ihracatta vergi iadesi, vergi indirimi ve vergi muafiyeti gibi teşvikler sağlanır. Bu uygulamada asıl amaç ihracatçıların girdi maliyetini düşürmek suretiyle ihraç malının dış piyasalara daha ucuza arz edilmesini sağlamaktır.
3. İhracata Kredi Teşviki: Burada amaç, ihracatçıya mali gücünün sınırlı kaldığı alanlarda yardımcı olarak onu ihracata yönlendirmek için ucuz kredi vermektir.
4. Devletin Pazarlama Desteği: Dış piyasalar hakkında bilgi toplama, dış ülkelerde sergiler açma, ihracat ve pazarlama elemanı yetiştirme, ambalajlama ile ilgili hizmetler ve ulaşım kolaylığı sağlama gibi konularda da kamu yardımları çok etkili olmaktadır.

Bazı iktisatçılar teşvik tedbirlerinin ihracat artışı üzerinde çok olumlu bir etkiye sahip olacağını vurgulamıştır. Bu iktisatçılardan biri olan Balassa, ihracatı teşvik tedbirlerinin –ihracat yapan firmalara ucuz kredi, ithal kolaylığı ve gümrüklerde muafiyet, kazanılan dövizlerin belli bir kısmı üzerinde serbest harcama yetkisi gibi- ihracata yönelmede önemli bir rol oynadığını, örneğin Asya ülkelerinin, ithal ikamesi politikasının ilk dönemlerinde aynı zamanda ihracatı da teşvik ettiklerinden Latin Amerika ülkelerine nazaran ihracatta daha başarılı olduklarını ileri sürmektedir. Dünya Bankası iktisatçılarından Kruger de, kısa ve orta dönemde döviz kuru politikası önemli olmakla birlikte, uzun dönemde hükümetin aldığı teşvik tedbirlerinin ihracatın arttırılmasında en önemli faktör olduğu görüşündedir (Alpar ve Ongun, 1988: 60-61).

Yalnız burada İhracatı Teşvik Politikasının İthal İkameci Sanayileşmede olduğu gibi kaynak dağılımı üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkiye değinmek gerekir. Örneğin dünya fiyatlarının üzerindeki fiyatlarla üretim yapan firmalar aldıkları teşvikler sayesinde etkin olmayan bu üretime devam edecekler ve maliyetleri düşürmek için çaba harcamayacaklardır. Teşviklerin daha önce kurulmuş endüstrilere sağlandığı ve başlangıçta bu endüstrilerin yanlış kaynak dağılımları sonucu kurulduğu düşünüldüğünde, ekonomideki bu çarpıklık mevcut ihracatı teşvik sistemiyle de desteklenmiş olacaktır (Alpar, 1982:128).

İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin uygulanması esnasında ortaya çıkacak dezavantajlar* göz önüne alındığında bu dezavantajların bertaraf edilmesi ancak İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisinin uygulanmasıyla mümkün olmaktadır. Özellikle bebek endüstri tezi çerçevesinde yabancı ürünlerle rekabet kabiliyeti kazanan ürünlerde ithal ikameci politikaların terkedilmesi, optimal kaynak dağılımı ve gelir dağılımında adaletin sağlanması açısından önem kazanmaktadır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında ithal ikameci strateji uygulayan ülkelerin mümkün olan en kısa süre içerisinde bu stratejinin ağırlığını hafifletip kararlı bir şekilde İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisine geçmeleri gerekmektedir.

Yukarıda ifade edilen durum hangi aşamada İthal İkameci Stratejinin terkedilip İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisine geçilmesi gerektiği sorusunu zihinlerde oluşturmaktadır. Ballasa bu geçişin, Uzak Doğu Asya ülkelerinde olduğu gibi ithal ikamesinin ilk aşamasında yapılmasını önermektedir. Oysa belli bir alt yapıyı oluşturmadan ve ihracata dayalı endüstrilerin yurt içinde diğer endüstrilerle olan ileriye ve geriye doğru alışverişlerini yoğunlaştırmadan ithal ikamesi politikasına son verilmesi, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığını ihracat aşamasında da sürdürecektir. Bu nedenle bu geçişin bazı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi yatırım ve ara malları endüstrilerinin kurulmasından sonra sağlanmasının daha anlamlı olacağı ileri sürülebilir (a.g.e, 128).

---

* Bu dezavantajlar; firmaların yüksek koruma duvarları arkasında teknolojik gelişme ve verimlilik kaygısı taşımadan üretimde bulunmaları, ithalatın çeşitli araçlarla kısıtlanması nedeniyle üretimin geniş ölçüde ithal edilmesine bağlı olduğu girdilerde tıkanmanın yaşanması vb. olarak özetlenebilir. Bu dezavantajlar daha önce "İthal İkameci Sanayileşme Stratejileri" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde incelendiğinden burada tekrar incelenmeyecektir.

İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisine geçişte Uzak Doğu Asya ülkelerinin elde ettikleri başarının diğer az gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterildiği daha önce söylenmişti. Uzak Doğu Asya ülkelerinin bu başarıları elde etmesinde Çok Uluslu Şirketlerin önemli rolü olmuştur.

Özellikle 1960'lı yıllardan sonra Çok Uluslu Şirketler emek yoğun ve teknolojinin standardize olduğu ürünlerin üretimlerini işgücünün ucuz olarak bulunduğu ve sendikalaşmanın gerçekleşmediği az gelişmiş ülkelere kaydırıldılar. Bu yolla tekstil, radyo ve diğer elektronik araçlar, büro malzemeleri, hassas aletler, oyuncak ve spor araçları bu ülkelerde üretilerek yeniden sanayileşmiş ülke pazarlarına ihraç edildi. Çok Uluslu Şirketleri, az gelişmiş ülkelere ihracata yönelik yatırıma teşvik eden birkaç neden üzerinde durulabilir. Bunlardan en önemlisi daha önce de değinildiği gibi ucuz işgücü yanında haberleşmede sağlanan ilerlemeler, az gelişmiş ülkelerin bu şirketlere sağladıkları teşvikler ve kolaylıklar ile şirketin sahip olduğu teknolojinin özelliğidir. Bu son faktörü biraz daha açmak gerekirse; sahip olunan teknoloji, özellik arz etmekte ise ve şirket bunun yaygınlaşmasını istemiyorsa, başka bir deyişle, teknoloji üzerindeki teknelci gücünü henüz kaybetmemişse, az gelişmiş ülkeye salt teknoloji satışı yerine bizzat gidip yatırım yapmayı tercih edecektir. Açıktır ki bu yatırımın ayrıca ihracata yönelik olması, az gelişmiş ülkenin özelliklerine de bağlı olacaktır (Alpar ve Ongun, 1988: 61-62).

Diğer yandan 1960'ın ortalarında Tayvan, Meksika, Güney Kore gibi, bazı az gelişmiş ülkelerde, serbest ihracat bölgeleri kurulmuştur. Bu bölgelerde faaliyet gösteren şirketlere gelir, kurumlar ve gümrük vergisi bağışıklıkları ile hükümet tarafından alt yapı eksikliklerinin tamamlanması kolaylıkları sağlanmıştır. Ancak bu üretim tarzı, yerli ekonomiyle birleştiği ve aynı ayrıcalıklar yerli şirketlere sağlanmadığı için teşvikler, az gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketler tarafından istismarı olarak yorumlanmıştır. Gerçekten ihracata dönük üretim, montaj düzeyinde ve dış girdilere aşırı ölçüde bağımlı ise, üretim faktörü olarak yurt içinden yalnızca işgücü talep edeceğinden yatırımın ekonomi üzerindeki etkileri de sınırlı olacaktır. Bu nedenle bazı ülkelerde serbest ihracat bölgesinde üretim yapabilmek için katma değer en az %50'sinin ülke içinde

oluşturulması koşulu aranmaktadır. Ayrıca bu tip üretim tarzının, ödemeler dengesi ve genellikle ekonominin genel yapısı üzerindeki etkilerinin çok sıhhatli değerlendirilmesi gerekmektedir. Yalnızca ülkenin ucuz işgücünü kullanan çok uluslu şirketlerin, ülkeye sağladıkları sınırlı katma değer yanında, elde edilen ihracat gelirlerinin de, ara malları için yapılan ithalat harcamaları ve yabancı şirketlerin kâr ve lisans transferleri şeklinde kaybedildiği düşünüldüğünde, gerçek katkının ne kadar sınırlı olduğu anlaşılacaktır (a.g.e, 62).

Yukarıda bahsedilen olumsuzluklar dışında İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisine geçişte az gelişmiş ekonomileri caydırabilecek bir diğer konu *İhracat Karamsarlığı*dır:

Daha öncede belirtildiği gibi İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisinin başarısı arz yönünden az gelişmiş ülkelerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek nitelikte mal üretmelerine, talep yönünden ise bu malları alabilecek olan ülkelerin takip edecekleri dış ticaret politikasına bağlı olacaktır. Bu konuda talep yönünden oluşturulabilecek en büyük engel az gelişmiş ülkelerin ürettiği sanayi mallarının yaklaşık olarak %70'inin alıcısı durumunda bulunan sanayileşmiş ülkelerin bu mallara karşı uyguladıkları gümrük vergileri ve vergi dışı kısıtlamalardır (Alpar, 1982:130).

Tarife dışı kısıtlamalar, sanayileşmiş ülkelerde üreticileri korumak için az gelişmiş ülkelerden gelen mallara uygulanan miktar kısıtlamaları, ithalat izninin lisansla yalnız belli ithalatçılara verilmesi, sağlık, güvenlik ve standardizasyon koşullarını taşımadığı gerekçesiyle az gelişmiş ülkelerden gelen ithal mallarının limanlarda bekletilmesi veya az gelişmiş ülkelerden ihracatın gönüllü olarak kısıtlanmasının sağlanması gibi önlemlerdir. Yeni korumacılık olarak tanımlanan bu önlemlerin arkasında yatan temel faktör olarak sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluk ve işsizlik gösterilmektedir (a.g.e, 131).

Sanayileşmiş ülkelerdeki işsizliğin sorumluluğunu az gelişmiş ülkelerden yapılan endüstri malları ithalatından çok, teknolojiye ve verimlilikte meydana gelen değişmelere ve uluslararası rekabetin aldığı yeni şekle bağlamak daha doğru olur. Sanayileşmiş Pazar ülkeleri ve bu ülkelerin denetiminde olan uluslararası finansman kuruluşları

dünyada karşılaştırmalı üstünlüklere ve serbest ticaret esaslarına göre bir işbölümü istediklerine göre, bazı malların üretimlerini de az gelişmiş ülkelere bırakmak gibi bir anlayışı göstermek zorundadırlar. Ayrıca yeni korumacılık az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelerdeki satın alma gücünü etkileyeceğinden, sanayileşmiş ülkeler gerçekte korumayı artırdıkları oranda kendi ülkelerindeki işsizliğin artmasına katkıda bulunmuş olmaktadır (Alpar ve Ongun, 1988:73).

Az gelişmiş ülkelerin sanayi malları ihracatının geliştirilmesinde önemli bir diğer teşvik de Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi(GTS)*'dir. Ancak az gelişmiş ülkelere gelen sanayi ürünlerine karşı gelişmiş ülkelerde gümrük vergilerinin düşürülmesini amaçlayan sistemin başarısı konusunda da kuşklar bulunmaktadır. Örneğin 1982 yılında sosyalist ülkeler dışındaki sanayileşmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelere yaptıkları 62 milyar dolarlık indirim tabii sanayi ürün ithalatının ancak 28 milyarlık kısmı(%45) Genel Tercih Sisteminden yararlandırılarak gümrük vergilerinde indirim sağlamışlardır. Burada sistemin en önemli eksikliği, Genel Tercih Sisteminin, sanayileşmiş ülkeler için uyulması zorunlu bir sistem olmayıp, bu ülkelerin tercihlerine bırakılmış olmasıdır. Bunun da ötesinde her ülke Genel Tercih Sistemini farklı uygulamakta ve tek taraflı olarak değişiklikler yapabilmektedir (a.g.e, 73-74).

Yukarıda incelenen İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ile ilgili olarak özet bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır: İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinde esas olan dış piyasalara değil, iç piyasaya yönelik bir endüstriyel mal arzı sözkonusu olmaktadır. Bu stratejinin dış ticaret üzerindeki etkisi, ihracattan çok ithalattın kompozisyonu üzerinde yaptığı değişiklikle görülür. Teorik olarak az gelişmiş ekonomi ithal etmekte olduğu endüstriyel tüketim mallarının belli bir kısmını içeride üretmeye başlayacak, buna karşılık yatırım malları

---

* GOÜ'nin sanayi malları ihracatının sanayileşmiş ülke pazarlarına daha kolay girmesini sağlamak amacıyla, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı sırasında GTS'nin kurulması fikri benimsenmiştir. Bu sistemin kurulmasıyla birlikte sanayileşmiş ülkeler, GOÜ'den ithal ettikleri sinai mallar üzerindeki gümrük vergilerini tek taraflı ve karşılıksız olarak tamamen veya kısmen kaldırmayı taahhüt etmişlerdir. Buna göre GTS'nde yararlanabilmenin üç temel şartı vardır. Bunlar: 1) İhracat GOÜ'den yapılmalıdır. 2) İhraç ürünü, ilke olarak ihracatçı ülkede(en azından %35 gibi önemli bir bölümü) üretilmelidir. 3) sistem kapsamındaki mallarda sanayileşmiş ülkelerin ithalat kısıtlamaları bulunmamalıdır. Ancak ithalatın belli bir miktarı aşması durumunda(mesela toplam ithalatın %50'den fazlasının bir ülkeden yapılmasında) bu ithalat GTS'nin dışına çıkarılmaktadır (Karluk,1995:181).

ithalatı artış gösterecektir. Bu durum sanayileşmenin sağlanması ve ithal ikamesinde tikanıklık yaşanmaması açısından önemlidir. Ancak ithal ikamesine rağmen yatırım malları ithalatında artış gözlenmesi az gelişmiş ekonomi için uzun dönemde ikili(dual) bir yapının oluşmasına neden olur.

Zaman içerisinde sanayinin bir kısmı gelişme sonucu dış rekabette açılabilir, geriye kalan kısmı ise yüksek maliyetler, kalite yetersizliği veya arz yetersizliği dolayısıyla dış piyasalardan tecrit edilecek ve sadece iç piyasaya yönelik olacaktır (Manisalı, 1975:176-177). Bu durum sonraki aşamalarda ara ve yatırım mallarının da ithal ikamesini zorunlu kılmaktadır. Ancak zaman içerisinde İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi yanında İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi uygulamaları da gerekli olmaktadır. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin ortaya çıkardığı olumsuzlukları aşmak için ekonomi dış rekabette açılmalı ve böylece ihracat artışı sağlanmalıdır. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinde uygulanan koruma kalktığında endüstri üretimi yapan firmalar uluslararası rekabet edebilirlik açısından verimliliklerini artırma çabasına girmek zorunda kalırlar. Bu durum ise ekonominin rekabet gücünü artırmaya sevk edecektir. Yani İthal İkameci Sanayileşme ile İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejileri birlikte ve birbirinin tamamlayıcısı olarak uygulanacaktır.

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi; gerek İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi olsun, gerek İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi olsun, az gelişmiş ülkelerin sanayileşme çabalarını artırmaları ve sanayi sektörlerinde yapısal dönüşüm sağlayabilmeleri için sunulmuş hazır reçeteler olmakla birlikte, bu stratejilerin uygulanması aşamalarında karşılaşılabilecek güçlükler, bu stratejilerden elde edilecek olumlu sonuçları azaltmaktadır. Burada önemli olan husus her ülkenin bünyesine uygun sanayileşme stratejilerinin var olabileceği, ancak bu stratejilerin tam olarak ince hatlarla birbirinden ayrılamayacağı hususudur. Zaten sonuçta belli bir dönemde sadece bir stratejiyi uygulayıp öbür stratejiyi bütünüyle dışlamak mümkün olmamaktadır. Yani sonuç olarak; sanayileşmeyi hedefleyen ülkeler bu stratejilerden birini uygulanacak ana strateji olarak tespit etmekte ve diğer stratejiyi de yerine göre buna yardımcı strateji olarak uygulamaya koymaktadırlar.

2. TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME SÜRECİ

Türkiye’nin sanayileşme süreci incelendiğinde, 1960’lı yıllara gelinceye kadar uygulanan sanayileşme stratejilerinde bir politika bütünlüğü bulunmadığı görülmektedir. 1960’lı yıllara gelinceye kadar hem içsel hem de dışsal etmenlere bağlı olarak genelde plansız bir şekilde İthal İkameci Sanayileşme Stratejileri uygulanmıştır. 1963’ten sonra ise Türkiye ekonomisi kalkınma planları çerçevesinde yönlendirilmeye çalışılmış ve bu çerçevede planlı bir şekilde İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi uygulanmıştır.

1980’li yıllara gelindiğinde ise ekonominin içine düştüğü buhran yeni bir sanayileşme stratejisini zorunlu kılmış ve bu amaçla İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisi uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’nin sanayileşme sürecinde uygulanan sanayileşme stratejileri, çeşitli farklılıklarla da olsa, birçok gelişmekte olan ülkede yaklaşık aynı dönemlerde, aynı sırayla ve aynı amaçlarla uygulanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin sanayileşme sürecinde dünya ekonomisindeki konjonktür önemli bir etken olmuştur.

Bu bölümde dönemler itibariyle uygulanan sanayileşme stratejileri ve bu stratejiler çerçevesinde uygulanan politikalar ile alınan kararlar incelenecektir. İncelenen bu politikalar Türkiye İmalat Sanayinde yaşanan yapısal değişimler hakkında önemli ipuçları ve bağlantılar verecektir.

2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM (İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME)

2.1.1.1923-1930 Dönemi:

Cumhuriyetin kuruluşunu ifade eden 1923 yılından 1930’lara kadar geçen dönemde Türkiye’nin bir yanda Kurtuluş Savaşının yaralarını sarma, diğer yandan yeni kurulmanın doğurduğu kimlik bunalımına çözüm bulma arayışında olduğu görülür. “Laissez-faire(Bırakınız yapınlar)” ideolojisinin ve fiyat istikrarının ön planda yer

aldığı bu dönemin ardından 1930 yılına gelindiğinde fiyat istikrarı geçerliliğini koruduğu halde, ihracat gelirlerinde yaşanan düşüş ve ithalat giderlerindeki artış sonucu “Laissez-faire” içerikli politikalar geri plana itilerek ithalatta sınırlamalara gidilmiştir (Balkanlı, 1991:43-44).

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte iktisat politikası düzenlemeleri 1923 İzmir İktisat Kongresi çerçevesinde oluşturulmuştur. Devlet ilke olarak, özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşme politikası izlemiştir. Fakat bu, devletin iktisadi hayata hiç katılmaması anlamında bir özel girişimcilik değildi. Devlet özel girişimi destekleyecekti. Özel girişimin kudretinin yetmediği veya kârlı bulmadığı alanlarda devlet yatırımları devreye girecekti (Şahin, 1997:33). Sözkonusu politikaların bu şekilde belirlenmesinde Lozan Barış Antlaşmasının iktisadi hükümleri oldukça etkili olmuştu. Çünkü Cumhuriyetin ilk hükümetleri, yeni doğan veya henüz çocukluk döneminde olan sınai faaliyetleri dış rekabette karşı korumak yönünde bir gümrük politikası uygulayamamışlardır. Lozan Antlaşması, gümrük vergilerinin 24.08.1928 tarihine kadar 1916 yılı düzeyinde tutulmasını öngörüyordu. Ayrıca büyük kentlerin tüketicileri imparatorluk döneminden kalan Avrupa malı kullanma alışkanlıklarını ithal kolaylıkları nedeniyle kolayca sürdürdüler. Örneğin 1927 yılında ithalatın %70'i tüketim malları oluşturmaktaydı (Tokgöz, 1999:80).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan sanayileşme stratejisi özel sektör ağırlıklı karma bir modelin uygulamalarını içermektedir. Hükümet, Türkiye İktisat Kongresinde açıklanan dilekler ve alınan kararlar doğrultusunda ekonominin kurumsal ve yasal yapısını yeniden düzenlemeye başladı. 1923-1930 yılları arasında ekonomide yasal ve kurumsal planda gerçekleştirilen bazı düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir (Şahin, 1997:34):

- 1924 yılında çıkarılan bir kanunla ihracatta dönük sanayilerin kullandıkları ithal hammaddelerin gümrük vergisinden bağışık tutulması sağlanmıştır.
- 1924 yılında, Türkiye İktisat Kongresinde alınan karar doğrultusunda, yarı resmi özellik taşıyan İş Bankası kurulmuştur. Bankanın görevleri arasında her türlü sınai,

ticari ilişkilerle bizzat uğraşmak ve bu alanlarda çalışan kuruluşlara kredi açmak bulunmaktadır.

- 1925 yılında şeker fabrikalarının kurulmasıyla ilgili bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla yeni kurulacak şeker fabrikaları teşvik edilmek istenmiş ve bir dizi ayrıcalıklar getirilmiştir.
- 1927 tarihinde yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile Şeker Fabrikası Kanununun kapsamı genişletilmiştir.
- 1929 tarihinde yeni gümrük tarifeleri benimsenmiştir. Etkili bir koruma sağlamak amacıyla alınan bu tedbir kapsamında ithalat üstündeki tüm vergilerin oranı 1929'da %26 iken 1930'da %38'e yükselmiş oldu.

Yukarıdaki düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere devlet temel tüketim ve ara malları alanında, ithal ikamesi sağlamak gayesiyle başta şeker olmak üzere bazı malların yurtiçinde üretimini hedeflemiştir. Ancak 1929 yılına kadar Lozan Antlaşmasının hükmü gereği sözkonusu malların yurtiçinde üretimi için etkin bir koruma sağlayamamıştır. Ancak bu dönemde yerli sanayi tamamen korumasız da kalmamıştır. Hükümet ithal malları üzerine tüketim vergisi koyarak veya tüketim vergisinin oranını yükselterek, yerli sınai üretimi vergiden bağışık tutarak veya yerli üretime prim ödeyerek bir dereceye kadar koruma sağlamıştır (a.g.e, 35). Böylece ithal edilen malların yerli üretimi teşvik edilmiştir.

2.1.2. 1930-1950 Dönemi:

a) 1930-1939 Dönemi:

Cumhuriyetin ilk 10 yıllık döneminde özellikle sanayileşme alanında beklenildiği ölçüde bir başarı sağlanamamıştır. Sanayi sektöründeki gelişme diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır. Ülkenin o dönemde içinde bulunduğu yapısal şartlarda ve geçirilmekte olan iktisadi konjonktürde, liberal bir sanayileşme politikasında ısrar etmenin zaman kaybına ve gelişmiş ülkelerle olan sanayileşme farkının aleyhe genişlemesine neden olacağı anlaşılmıştır. Bu noktada devletçilik politikası sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuştur. Ancak devletçi

sanayileşme politikası özel kesimi ortadan kaldırmak, onun yerini almak amacıyla değildir. Yine piyasa ekonomisi kuralları esastır. Devlet özel kesimin yeterli olmaması nedeniyle bazı sınai yatırımları yapmak görevini üzerine almıştır. Devlet mülkiyeti geçicidir fakat, devlet eliyle kurulan sınai tesisler ileride özel kesime devredilecektir (Şahin, 1997:47-49).

1929 yılında yaşanan dünya ekonomi buhranı ve bunun neticesinde dış ticarete gerçekleştirilen düzenlemelerden sonra 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı(BBYSP) hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Girişimci-sermayedar sınıfın yeterince gelişmemiş olması nedeniyle yatırımlarda devletin ağırlıklı olarak ortaya çıktığı bu dönemde, stratejik bir temele sahip olmasa da ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başladığı görülür. Esas olarak ülkenin doğal kaynaklarını kullanacak ve tüketim malları ve kısmen de ara malları üreten sanayilerin kurulmasına yönelinen bu dönemde (1933-1938), yapılan yatırımlar Dokuma (toplam yatırımların %50'si), Şeker sanayi, Kimya sanayi, Maden sanayi, Kağıt ve ürünleri sanayi ve Toprağa dayalı ürünler sanayilerinde yoğunlaşmıştır (Balkanlı, 1991:44). Ayrıca geçici olarak devlet öncülüğünde sanayileşmeye hız vermek, müteşebbis ve kalifiye eleman yetiştirmek üzere bir okul vazifesi görecektir olan ve bu vazifesini belirli bir süre başarılı bir şekilde yerine getiren KİT'lerin kuruluşunun ilk adımı atılmış oluyordu. 1933 yılında Sümerbank'ın kurulmasıyla başlayan KİT sistemi, Etibank, Şeker Fabrikaları, Toprak Mahsulleri Ofisi ve benzeri kuruluşlarla büyümeye başlamıştır (Çarıkçı, 1998: 3244).

Burada devlet 1929 ekonomi buhranının etkilerini hafifletmek için para politikası ile ilgili bazı düzenlemelere gitmiş, sözkonusu düzenlemelerle dış ticaret açığını bir nebze kapatmayı başarmıştır. Yaşanan deflasyon sonucunda değeri düşen TL'ye istikrar kazandırmak amacıyla gümrük vergilerinin yükseltilmesi yanında, dış ticareti ikili anlaşmalara bağlamış ve ithalatta miktar kısıtlamalarına başvurmuştur. Bu tedbirlere ek olarak hükümet TL üzerindeki spekülasyonu önlemek için 25 Şubat 1930'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarmıştır. Ayrıca 11 Haziran 1930'da T.C. Merkez Bankası Kanunu çıkarılarak TCMB faaliyete geçirilmiştir (Şahin, 1997:48).

Daha öncede belirtildiği üzere 1933-1938 yıllarını kapsayan BBYSP devreye konmuş ve bu plan ile kamu kesimi imalat sanayii ve madencilik sektörlerinde önemli yatırımlara girişmiştir. Yukarıda ifade edilen yatırım kollarından dokuma sanayii Sümerbank yapısı içinde toplanarak sınai ve ticari bakımlardan örgütlenmiştir, maden işletmeleri ise Etibank'a bağlanmıştır. Sözkonusu yatırımlar için gerekli olan iç ve dış finansman kaynakları şu şekilde özetlenebilir: İç kaynaklar, doğrudan doğruya kamu tasarruflarına dayandırılmıştır. Etibank ve Sümerbank kurulurken, bu bankaların özel tasarrufları(mevduatı) nın yatırımlara kanalize edilmesi düşünülmüştür. Ancak, fiili uygulamada bu düşünce gerçekleşmemiş, her iki banka yatırım için gerekli fonları doğrudan doğruya kamu tasarruflarıyla sağlamışlardır. Etibank ve Sümerbank'ın kapsamı dışında kalan kamu yatırımlarında da esas kaynak yine kamu tasarrufları olmuştur. Dokuma tesislerinin tümünün dış finansmanı SSCB kredisiyle sağlanmış, bu ülkeden sonra Almanya ve İngiltere'nin de katkıları olmuştur (Akbank Kültür Yayını, 1980:185).

BBYSP döneminde üretimine öncelik verilen temel ihtiyaç maddeleri için ülkede geniş talep vardı ve bu maddeler o dönemde büyük ölçüde ithalat ile karşılanmaktaydı. Başka bir deyişle, BBYSP'nin temel stratejisi temel ihtiyaç maddelerinin ithal ikamesini sağlamaktı. Bu sanayileşme stratejisi ile döviz tasarrufu sağlanarak dış ticaret açığının kapatılması ve dolayısıyla ulusal paranın değerinin korunması amaçlanıyordu. Sözkonusu planın kapsamına alınan sanayilerin hammaddelerinin ülke içinde olmasına özen gösterilmiş; bu yöntemle hem döviz tasarrufu, hem de dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir. Bu strateji aynı zamanda yerli hammaddeye olan talebi artıracak dolayısıyla ekonomide canlanma, aynı zamanda yerli hammaddeye dayalı olarak kurulan sınai tesisler ileriye ve geriye bağlantılar oluşturarak ekonomide sektörel bütünleşmeyi hızlandıracaktı. Ayrıca sözkonusu planda kurulacak fabrikaların hammadde kaynaklarına ve iş gücüne yakın olması ve ülkeye dengeli dağıtılmış olmasına da dikkat edilmiştir (Şahin, 1997: 51,52).

BBYSP'nin yukarıdaki tercih ve stratejileri dışında birkaç özelliğine daha değinmek gerekir: Örneğin plan kapsamına alınan fabrikaların çoğu temel tüketim malları üretimine yönelik olmasına rağmen, ara malı üretecek tesisler de bulunmaktaydı.

Kurulan tesislerde dönemin en ileri teknolojilerinin kullanılmasına önem verilmiştir. Hedefler geleceğin talep fonksiyonuna göre değilde geçmişin ithalat miktarına dayanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca yatırım kararları sektör düzeyinde değil, işletme düzeyinde ya da proje düzeyinde alınmıştır (a.g.e, 52).

1936'da yayınlanan ve 1938-1943 döneminde uygulanması öngörülen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı(İBYSP) birincisinden çok daha geniş kapsamlı idi. Bu plan imalat sanayii, enerji ve madencilikte önemli kamu yatırımlarını ihtiva etmekte idi. Yatırım yapılacak başlıca imalat sanayi dalları; makine sanayii, ölçü aletleri sanayii, metal işleme sanayii, gemi yapımı sanayii, kimya sanayiinde değişik alanlar, çimento sanayii, gıda sanayii olarak tespit edilmişti. İmalat sanayii yanında enerji santralleri ve madencilik alanlarında da önemli yatırımlar planlanmıştı. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşının başlaması İBYSP'nin uygulanmaya konmasını engellemiştir (Akbank Kültür Yayını, 1980:185).

İBYSP'da hedef alınan ithal ikamesi birinci planda uygulanan ithal ikamecilikten daha ileri bir aşamayı temsil ediyordu. Tasarlanan sınai tesislerin hammaddesi yine yurt içinde temin edilecekti, fakat daha büyük sermayeye ve daha ileri teknolojiye ihtiyaç duyuluyordu. Ayrıca yurtiçinde tüketimi fazla olmayan, fakat yurtdışında aranan ve hammaddesi içerde üretilen malların mamul hale getirilerek ihraç edilmesini de öngörmüş ve bu yolla dış ticaret açığının kapanması hedeflenmiştir (Şahin, 1997:55).

İncelenen dönemde devlet sanayileşme faaliyetinde oldukça aktif bir rol almıştır. Buna karşılık, özel kesimde kayda değer bir gelişme olduğunu söylemek güçtür. Bu dönemde özel kesim Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanmaya devam etmiştir ve iç piyasada dış rekabete karşı etkili biçimde korunmuştur. Devlet iç piyasada özel kesim ile açıktan rekabet etmemiştir. Ancak özel kesimin elde ettiği yüksek kazançlar ve yeterince rekabet kabiliyetini geliştirememiş olması devleti harekete geçirmiş bu amaçla özel kesime bir çok denetim ve kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin 3003 sayılı ve 1936 tarihli yasa ve dış satışlarının denetimi ile ilgili 1936 tarihli yasa özel kesimin faaliyetlerini denetim altına almaya yöneliktir. Bu yasalarla özel kesimin gümrük duvarlarının arkasına sığınarak fiyatlarını yükseltip aşırı kârlar sağlaması ve ihracatın ehil olmayan

spekülatörlerin eline geçmesi önlenmek istenmiştir (a.g.e, 55). Sonuç itibariyle, bu dönemde özel kesim daha önceki dönemlerde olduğu gibi cömert teşviklerden faydalanamamıştır. Ancak özellikle temel tüketim mallarının ithal ikamesinde önemli merhalelerin kaydedildiği söylenebilir.

b) 1939-1946 Dönemi:

Bu dönemde sanayileşme stratejisine yön veren temel etken patlak veren İkinci Dünya Savaşıdır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşında tarafsızlık politikası uygulamış olmasına rağmen altı yıl boyunca savaş ekonomisi şartlarında yaşamıştır. Savaş yıllarında devletin iki temel iktisat politikası olmuştur. 1) Mal kıtlığının doğurduğu sıkıntıları hafifletmek, 2) Bazı kimselerin bu durumdan yararlanarak aşırı kazançlar sağlamalarını önlemek... Bu iki ana hedefe varmak için Devlet'in ekonomiye müdahaleleri artmıştır. 1940 yılının başında yürürlüğe konulan "Milli Müdafaa Kanunu" hükümete sınırsız denilebilecek yetkiler vermiştir. 1941 yılına gelindiğinde hükümet, bazı malların iç ve dış alım-satımını yapmak üzere Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak Ticaret Ofisini, petrol ürünleri ticaretinde ise Petrol Ofisini tam yetkili kılmıştır (Tokgöz, 1999:100).

Yukarıdaki düzenlemeler yanında 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'da önemli bir konuma sahiptir. Bu Kanun savaş yıllarında elde edilen aşırı kazançların bir kısmına devlet tarafından el konulması amacıyla çıkarılmıştır. Ancak bu kanun ile istenen hedeflere ulaşılamamış ve verginin uygulanmasına gelen tepkiler sonucunda 1943 yılında uygulanmasına son verilmiştir (Şahin, 1997:77).

İkinci Dünya Savaşının son bulduğu 1945 yılında iktidarda olan hükümet, savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişi kolaylaştırmak "Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programı"nın hazırlanmasına girişmiş ve hükümetin onayına sunmuştur. Söz konusu raporda İBYSP'da yer alan ana ilke ve hedeflere de yer verilmiştir. Ek olarak, ülke içinde bölgesel uzmanlaşmayı ve enerji kaynaklarını sanayi tesislerinin etrafında toplamayı öngörmekteydi (Tokgöz, 1999:104).

Yukarıdaki düzenleme ve uygulamalardan da anlaşılacağı üzere devlet, İkinci Dünya Savaşına rağmen İthal İkameci Sanayileşme Stratejisini uygulamaya çalışmıştır. Bu amaçla ihracatını artırabileceği kadar artıramamışsa da ithalatını kısma yoluyla dış ticaret fazlası elde etmeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'nin mal ithalatçısı konumunda bulunduğu ülkelerin içinde bulunduğu kötü durum(dünya piyasalarına sundukları mal arzının daralması ve ulaştırma güçlükleri) Türkiye ithalatının çok büyük ölçüde düşmesine yol açmıştır. İthalattaki tıkanıklık yurtiçi toplam mal arzını hem dolaysız hem dolaylı olarak etkiledi. İthal mallarının yurda yeterince girmemesi önce piyasalarda hissedildi. Öte yandan makine ve hammadde ithalatındaki daralma yurt içi sanayi üretimini de olumsuz yönde etkilemiştir (Şahin, 1997:83).

c) 1946-1950 Dönemi:

1946-1950 Dönemi Türkiye'nin iktisat politikasında esaslı bir dönüşümün hazırlandığı yıllardır. Bu geçiş dönemi 1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesi ile tamamlanacaktır.

1946 seçimlerinden sonra iktidarda bulunan hükümet, dünyada meydana gelen yeni siyasi, askeri ve ekonomik dengeleri de dikkate alarak, ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde ve sanayileşme hedeflerinde yeni düzenlemelere girişti. Önce gerçekçi bir kur politikası arayışı içinde, (7 Eylül 1946'da) Türk Lirası ABD doları karşısında %50 oranında devalüe edildi. Bir ABD doları 280 kuruş oldu. Bu yüksek oranlı devalüasyon, talep enflasyonundan kaçan ülkeyi, bu kez maliyet enflasyonunun baskısı altına soktu. Piyasalarda durgunluk ve daralma baş gösterdi. Daha önce hazırlanmış planda yer alan ağır sanayi yatırım projeleri rafa kaldırıldı. İç ve dış büyük sermaye çevrelerinin tepkisini almayacak yeni bir plan hazırlığına girişildi. Hazırlanan planda dış finansman ihtiyacının ABD'den sağlanacak yardımlarla karşılanacağı öngörülmüyordu (Tokgöz, 1999:108-109).

“1947 Kalkınma Planı” olarak bilinen bu planda ekonominin gündemine liberalizm ve yeniden dışa açılma görüşü getirilmiştir. Savaş Sonrası Türkiye'sinde, savaş dönemindeki ihracatın rekor artışlar göstermesi ve enflasyon hızının artması, dolayısıyla

sermaye birikimine gidilmiş olması yanında, bastırılmış ithalat isteklerinin gerçekleştirilmesi, dış yardım ve kredi olanaklarının giderek artması gibi nedenler bu görüşlerin benimsenmesine neden olmuştur (Oksay/a, 1981: 24).

“1947 Kalkınma Planı” 1930’lu yıllarda hazırlanan sanayi planlarının aksine nispeten dengeli büyüme öngörmekteydi. Özellikle tarımın geri kalmış yapısını iyileştirerek onu ekonominin öteki sektörleri ile bütünleştirmeyi amaçlamaktaydı. Planda yatırımların tahsisinde tarım, tarımla ilgili altyapı ve ulaştırma, haberleşme, enerji gibi alanlara öncelik veriliyordu. Planın bu tercihlerinde dış finansmanla ilgili değerlendirmelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Türkiye’ye gelen ABD’li uzmanlar Avrupa’nın gıda maddeleri ihtiyacının karşılanmasında Türkiye’ye büyük iş düştüğünü, Türkiye’nin tarımda karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu, onun tarıma ve hafif sanayiye yönelerek daha hızlı bir kalkınma sağlayacağını telkin ediyorlardı. Dış kredi çevrelerinin sözcüsü durumunda olan bu uzmanların görüşleri Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi politikasının belirlenişinde etkili olmuştur (Şahin, 1997: 88).

Söz konusu planın sağlıklı bir şekilde uygulanması için 1948’de İstanbul İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede planın genel eğilimleri doğrultusunda tavsiye kararları alınmıştır. Hükümetin özel kesime daha fazla serbesti tanınması ve onu teşvik etmesi istenmiştir. Bütün bu gelişmeler uygulana gelen devletçi sanayileşme ve ekonomiye yoğun müdahale politikasının zayıflaması ve bir dizi liberasyon tedbirlerinin yürürlüğe konulması için etkili olmuştur. Bu konuda bazı somut adımlarda atılmıştır. Örneğin 1947 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. 1950’de özel kesim yatırımlarını teşvik amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur (a.g.e, 91).

2.1.3. 1950-1960 Dönemi:

Bu dönemde iktidarda bulunan Demokrat Parti hükümeti önceki dönemlerin sanayileşmeye mutlak surette ağırlık veren iktisat politikaları yerine daha dengeli bir kaynak dağılımı politikası uygulamıştır. 1950 yılında patlak veren Kore Savaşının hammadde ve tarım ürünleri fiyatını yükseltmesinin de etkisiyle tarım sektörüne ağırlık

veren bir kalkınma stratejisi yanında, sanayileşmeyi özel sektöre bırakmak ve dış ticarete liberasyon sağlamak gibi stratejileri benimsemiştir (Tokgöz, 1999:117).

Tarımda toprak reformu reddedilmekle beraber, Cumhuriyetten bu yana ilk defa büyük yatırımlar yapılarak geniş kapsamlı bir üretimi artırma politikası uygulanmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Tarım üretimi ve kırsal nüfusun geliri yükselmiştir. Tarım kesimindeki bu gelişme, sanayi ve ticaret kesimlerinin gelişmesine müspet katkılarda bulunmuştur. İmalat sanayiinde esas itibariyle yine ihracat sanayii yerine ithal-ikame sanayii kollarına ağırlık verilmiştir. Ancak bu dönemde dokuma, tütün, gıda, dericilik, cam, toprak ve kilden mamuller imalatı gibi nispeten basit teknoloji ile çalışan kollar yanında, genellikle özel yabancı sermaye tarafından ve lisans anlaşmalarının sağladığı teknoloji transferi yardımıyla kimya, ilaç sanayii, otomotiv, tarım makine ve aletleri, elektrikli makine, elektronik gibi nispeten daha ileri bir teknoloji gerektiren ithal-ikame imalat sanayii kolları da geliştirilmiştir (Akbank Kültür Yayını, 1980:190).

1950-60 döneminin ilk yıllarında dışa açık bir iktisat politikası uygulanmıştır. Demokrat Parti Hükümeti daha 1950'lerin başında ithalatın yüzde 65'ini libere etmiş ve bazı ihracat kısıtlamalarını kaldırmıştır. Ayrıca liberal bir yabancı sermaye mevzuatı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 1951 yılında çıkarılan 6224 sayılı yasa ile yabancı sermaye teşvik edilmiş, 6326 sayılı yasa ile petrol arama ve petrol kuyularının yabancılar tarafından işletilmesine izin verilmiş, dış kaynaklardan sağlanan kredi ve yardımlar yatırımlara aktarılmıştır (Temel, 1999:74). Ancak bu liberal uygulamalar uzun sürmemiştir. 1953 yılı ortalarından itibaren Hükümet dış ticareti yeniden kontrol altına almaya mecbur kalmıştır.

Ekonominin 1954 yılından itibaren arka arkaya birkaç yıl süregelen ağır kuraklık döneminden etkilenmesi ve yatırımlardaki kaynak darlığından doğan enflasyonist baskı, dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuş, sınai yatırım malları ve yedek parçaların ithal olanakları daralmış ve sonunda başlangıçta elde edilen gelişme hızında yavaşlama meydana gelmiştir. Tarıma açılabilir arazinin sınırlarına varılmış olması, tarımsal üretimdeki büyümeye set çekerken, Kore Savaşı konjonktürünün sona ermesi de tarımsal ihracatta duraklamaya, giderek de azalmaya yol açmıştır. Tüm bu

gelişmelerin sonucunda, liberalizm özlemleriyle iktidara gelen iktidar, zorunlu olarak ithalatta liberasyon politikasından vazgeçmiş, kota ve yasaklama yöntemleriyle ithatta sınırlamaya gittiğinden, bu dönem “örtülü korumacılık dönemi” olarak adlandırılmaktadır (Oksay/a, 1981:25).

1957’ye gelindiğinde devletin dış borçları ödeyecek, ilaç gibi en temel gereksinimleri karşılayacak döviz rezervleri kalmamıştı. Bu yüzden Uluslararası Para Fonu(IMF)’na başvurmak zorunda kalınmış ve son derece ağır koşullar kabul edilerek gerekli dış destek sağlanmıştır. 1957-58 bunalımı olarak bilinen bu olumsuzlukların temel nedeni hükümetin uyguladığı ucuz döviz politikası ve bunun neticesinde ithalat talebinin artış gösterip ihracatın yerinde saymasıdır (Sönmez, 1999:59). 1958’de oluşturulan “İstikrar Önlemleri Paketi” ile İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi tekrar hayatta geçirilmiştir. Ancak burada uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi 1930’larda uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinden farklılıklar göstermektedir. Öncelikle 1930’lu yıllarda özel kesim yeterli bir gelişme göstermemiş olduğundan yük kamu kesiminde iken, 1950-60 döneminde uygulanan stratejide yük özel kesime kalmıştır. Ayrıca bu ikinci uygulamada kurulan sanayilerde yabancı sermayeden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Diğer bir belirgin fark olarak, birinci uygulamada devletin tüketim mallarını ikameye gittiğini, ikinci uygulamada ise bu işi özel kesimin yaptığı, devletin ise ara malları üretiminde yoğunlaşarak özel kesime ucuz girdi sağladığı görülmektedir (Oksay/a, 1981:25).

2.1.4. 1960-1980 Dönemi:

1950-60 döneminin son yılları Türkiye’de ekonomik bunalım ve toplumsal çalkantılarla geçmiştir. Bu düzensizliklerin nedeni olarak ekonominin plansız, programsız yürütülmesi ve yatırımlar arasında bir koordinasyonun olmaması gösterilmekteydi. Bu yüzden dönemin sonlarına doğru kimi iç ve dış çevrelerde ekonominin bir makro plana bağlanması fikri savunulmaya başlanmıştır. Planlamayı savunan kesimlerin başında ise sivil ve askeri bürokratlar ile sanayici kesim yer almaktaydı. 1950-60 döneminde idaredeki etkinlikleri azalmış olan bürokratlar aynı zamanda toplumsal prestij kaybına uğramışlar ve yaşanan enflasyon sonucunda reel gelirlerinde düşme gerçekleşmişti. Bu yüzden ekonomiyi kalkınma planlarına bağlamakla sorunların çözüleceğine

inanyorlardı. Sanayici kesim ise 1950-60 dönemindeki politikalardan memnun kalmamışlardı. Bu dönemde sanayi kesimine önceki dönemlere göre daha az kaynak tahsis edilmiş, ayrıca ekonomik istikrarsızlık, kaynakların üretken olmayan spekülâtif sektörlere kaymasına neden olmuştur. Bu durum ise sanayileşmeyi yavaşlatmış ve sanayi sektörünün görece etkinliğini yitirmesine neden olmuştur. Sanayicilerde yeniden sanayileşme hamlesinin gerçekleşmesini ekonomik istikrarın sağlanmasına ve bununda ancak kalkınma planlarıyla gerçekleşebileceğine inanmaktaydılar (Şahin, 1997:116).

Ekonominin kalkınma planlarına bağlanması fikri sadece iç çevrelerce savunulmamaktaydı. Özellikle dış kredi çevreleri ile o dönemlerde kapitalist ülkelerde revaçta olan Keynesyen politikalar, kalkınma planlarının uygulanmasını etkileyen dış dinamikler arasında yer almaktadır. 1960'lı yıllar iktisadi düşünce ve yazın alanında kalkınma, büyüme konularının ön planda olduğu yıllardır. Bu konularla uğraşan iktisatçılar makro büyüme modelleri üretmekte ve hükümetlere önermektedirler. Yeni gelişen ülkeler için planlı kalkınma modeli modadır. Bu düşünce ortamı ise Türkiye'nin planlı kalkınma modeline geçmesinde önemli etkilere sahip olmuştur (a.g.e, 117).

Türkiye'de kalkınmanın bir plan çerçevesinde yürütülmesi için 1961 Anayasası'nın 41. maddesiyle devlete kalkınma planlarını hazırlama görevi verilmekte, 129. maddede planları yapacak Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) görev ve faaliyetlerinin özel bir kanunla düzenleneceği hususu yer almaktadır. 1961'de çıkarılan 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Sözkonusu yasaya göre planlar ekonomik ve sosyal kesimlerin tamamını kapsayacak şekilde bütüncül bir yaklaşımla hazırlanacaklar, kamu kesimi için emredici ve özel kesim için yönlendirici olacaktır (Temel, 1999:76).

Türkiye'de 1970'li yılların sonlarına gelinceye kadar uygulanmak istenen dört kalkınma planının en belirgin özelliği sanayileşmeye öncelik vermeleridir. Bu durum kalkınma planlarında "sanayinin ekonominin sürükleyici sektörü olması" biçiminde ifade edilmiş, sanayileşme ekonomik gelişmenin deyim yerindeyse eksenini oluşturmuştur. Sanayileşmeye öncelik verilmesi, ekonomik ve toplumsal gelişmenin ancak bu yoldan gerçekleşeceğini kabul eden bir anlayışın sonucudur (Eser, 1993:61).

Sanayileşme hedefleri gerek önceliklerin belirlenmesi, politika önlemlerinin seçimi, zamanlaması ve yoğunlukları, gerek uygulanış süresi ve toplum desteğine dayandırılarak uygulanabilirliğinin sağlanması bakımından uzun dönemli bir strateji seçimini gerektirir. Türkiye’de 1960 yılından sanayileşme politikasının köklü bir değişime uğradığı 1980 yılına kadar, ithal ikamesine dayanan bir birikim rejimi uygulanmıştır. 1960 sonrasında planlama ve diğer yasal-kuramsal düzenlemelerle birlikte, sanayileşme politikasının temelini sanayi ürünlerinin ithalatı yerine yerli üretiminin sağlanması oluşturur (a.g.e, 61).

1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(BBYKP), bir yandan kamu harcamalarına disiplin ve perspektif getirme, bir yandan da ithal ikamesi politikasını uzun vadeli akılcı temellere dayandırma girişimidir. BBYKP’na göre: “Koruma dinamik bir görüşle uygulanmalı, bir üretim dalı yarışabilir hale geldiğinde koruma ortadan kalkmalıdır. Koruma derecesi, korunan sanayii rekabet edebilir bir duruma gelmeye sevk edecek şekilde ayarlanacaktır... Gümrük düzeninin hedefi, Devlete gelir sağlamak değil, iç sanayiin korunması olacaktır” (DPT, 1963:521-522; Aktaran Sönmez, 1999:60). Ayrıca planda 1950’lerde tarıma verilen öncelliğin aksine tarım-sanayi arasında dengeli bir gelişmenin sağlanması, kırsal kesimde oluşturulacak istihdam olanakları ile kente göçün kontrol altına alınması da amaç edinmiştir.

1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(İBYKP), milli gelirin yılda yüzde 7 oranında artırılmasını, gelişmede dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasını, fiyat istikrarının korunmasını, sanayileşmenin hızlandırılmasını, tarımda modernizasyonun sağlanmasını, tarımdaki işgücü fazlasının tarım dışı alanlara kaydırılmasını ve kentleşmenin gerçekleştirilmesini öngörmüştür. İBYKP’nın gelişme stratejisinde, sanayiin ekonominin sürükleyici sektörü olması, ithal ikameci yaklaşımın dayanıklı tüketim malları aşamasının özel kesim tarafından tamamlanması, kamunun ara ve yatırım malları üretiminde yoğunlaşmasının sağlanması esas alınmıştır (Temel, 1999:77).

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(ÜBYKP) da milli gelirin yılda yüzde 7.9 oranında artırılmasını ve bu büyümenin geniş ölçüde sanayinin

katkısıyla gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Ayrıca diğer iki plandan farklı olarak üretimde kalite ve maliyet yönünden dış rekabette imkan verecek en ileri teknolojilerin kullanılmasını amaçlamıştır (Şahin,1997:118).

Türkiye’de 1963 yılından sonra uygulanan, planlarda da öngörülen ithal ikameci sanayileşmeye elveren politikalar şu başlıklarda toplanabilir: a) İç pazarın dışarıdan gelecek rekabet karşısında korunması, b) Sanayi yatırımlarının özendirilmesi, c) gelir ve ücret politikalarıyla iç talebi güçlendirme, d) aşırı değerli kur politikası (Kepenek ve Yentürk, 1994:318).

a)İç pazarın dışarıdan gelecek rekabet karşısında korunması: Türkiye’de ithal ikamesine yönelik olarak Planlı Kalkınma döneminde uygulanan korumacılık mutlak olarak nitelendirilebilecek bir korumacılıktır. Mutlak korumacılık, yerli üretimin ülke içi talebi karşılaması durumunda ilgili sınai ürünün dışalımının, fiyat ve kalite farkına bakılmaksızın, tümüyle yasaklanmasıdır. Bazı ürünlerde ise, gümrük vergisi ve kota ile sınırlama yolunun tercih edildiği görece korumacılıktan söz edilebilir (a.g.e, 319). Bu amaçla kota uygulaması 1958 yılında temeli atılan ithalat rejimi ile uygulanmaya başlanmış ve 1981 yılında kaldırılmasına kadar önemli değişikliğe uğramamıştır. Malların listelere göre dağılımı, sektörlerin korunması ve teşvik amacına uygundu. Üretimi hiç yapılmayan mallar liberasyon listesine konulmaktaydı. Bunlar sanayi hammaddeleri ile ara malları ve zorunlu tüketim mallarından oluşmaktaydı. Kota listelerine ise, üretimi başlamış ancak üretim hacmi iç talebi karşılamaya yetmeyen mallar konulmuştu. Bu yolla yerli üretim açığını kapatacak ölçüde ithalatta izin verilmiş ve sanayileşmede öncelik tanınacak sektörler arasında ayırım yapmak olanaklı hale gelmiştir. Tahsisli ithal malları listesinde montaj ve imalat kotaları ayırımı 1964 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Buna göre yerli girdi oranı fazla olan üretim dallarının ithal girdi talepleri imalat, ithal girdi oranı fazla olan üretim kollarının ithal girdi talepleri ise montaj kotalarına alınmıştı. Kota sistemi içinde ithalatçının ithalat değerinin belli bir oranını teminat şeklinde Merkez Bankası’na yatırması zorunluluğu döviz talebini kısıtlamak için düşünülmüş bir önlemdir. İthalatı miktar olarak kısıtlama amacına dönük olan kota sistemi, gerçekte kıt döviz olanaklarının en rasyonel biçimde kullanılması gibi bir zorunluluğun sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca uygulama alanı bulan

Gümrük vergileri ise, ithalatı tamamen kota sistemine göre yürütmüş olan Türkiye’de koruyucu olmaktan çok, mali amaçlara yönelik olarak kullanılmıştır (Özkaplan, 1993:242).

b)Sanayi Yatırımlarının Özendirilmesi: Sanayileşme politikasının ikinci ögesi özendirme(teşvik) önlemleridir. Mesela döviz tasarrufu taahhüdünde bulunan firmalara düşük(negatif) faizli kredi ve ithalat izni verilmesi bu dönemde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca, özel sanayinin rakibi durumunda bulunan KİT ürünlerinin düşük fiyatla satılması da Türk Sanayicisine verilen en büyük teşviklerden birisidir(Çarıkcı, 1999:3245). Ayrıca özel sektörün teşviki için yapılanmaya gidilmesi politikası kapsamında 933 sayılı yasa ile DPT bünyesinde oluşturulan Teşvik Uygulama Dairesi 1968’te faaliyete geçmiştir. Bu uygulamayla teşvik dönemi başlamıştı. Bu belgeyi alan kişi ve kuruluşlar kredi, döviz bulmakta devletten yardım gördüğü gibi, “vergi indirimi” ve “yatırım indirimi” gibi kolaylıklardan da yararlanıyordu (Tokgöz, 1999:152).

c)Gelir ve Ücret Politikalarıyla İç Talebi Güçlendirme: Dışalığa konu olan malların yerli üretimine geçişte iç pazarın belirli bir büyüklüğe ulaşması kaçınılmazdır. İthal ikameci sanayileşme boyunca ücret ve maaşların yüksek tutularak satın alma gücünün artırılmasına çalışılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994:319). Burada akla gelen, sanayi malları için talep oluşturabilen gelir gruplarının varlığıdır. Göreli olarak düşük kişi başına gelir düzeyi ve eşitsiz gelir dağılımına rağmen, 1960’ların başından itibaren göreli demokratik ortam, sendikaların güçlenmesi ile 1977 başlarına kadar reel ücretlerde sağlanan artışlar, pazarın potansiyelini yüksek tutmuştur. Özellikle sendikalı işçiler, yalnızca basit tüketim mallarının değil, radyo, buzdolabı, televizyon gibi dayanıklı tüketim mallarında da iç pazarın önemli bir unsuru durumuna gelmişlerdir. Göreli hızlı büyüme temposu bu gelişmeyi olanaklı kılmıştır (Özkaplan, 1993:247).

d)Aşırı Değerli Kur Politikası: İthal ikameci politikaların uygulandığı dönem boyunca teknoloji ve ara malı elde edilebilirliği sanayi üretimini doğrudan etkileyen öğelerdir. Aşırı değerli kur politikası, özellikle yurtiçinde üretilmeyen, bu nedenle dışalımı gümrük duvarlarına ve kısıtlamalara tabi olmayan yatırım malı ve ara malı ürünlerinin yerli sanayiciye ucuza sağlanması için elverişli bir ortam oluşturmuştur (Kepenek ve

Yentürk, 1994:319). Türkiye’de aşırı değerlenmiş döviz kurunun, kota benzeri olarak, koruyucu politika olarak kullanıldığı söylenebilir. Aşırı değerlenmiş döviz kurları, bir yandan ihracatı caydırıcı etki yaparken, diğer yandan da ithal ikameci sanayiiler üzerinde teşvik etkisi oluşturmaktadır. Birinci olarak, bu sanayiilerin makine-donatım ve hammadde gereksinmelerinin daha düşük fiyattan ithaline olanak sağlamış, ikinci olarak da ihracatı caydırıcı etkilerinden ötürü, kaynakların iç piyasaya üretim yapan sektörlere aktarılmasını desteklemiştir (Özkaplan, 1993:243). Uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikası yanında 1970’te iktisadi darboğazı aşmak amacıyla bu uygulamayla zıtlık oluşturan %66 oranında devalüasyon gerçekleştirilmiştir (Tokgöz, 1999:153).

Planlı kalkınma döneminde uygulanan İthal İkameci politikalar bu şekilde özetlendikten sonra, İthal İkameci Strateji uygulamasında Türkiye’nin hangi süreçlerden geçtiğinin açıklanması faydalı olacaktır.

İthal İkameci sanayileşmenin tüketim mallarının ikamesine ağırlık veren erken aşamalarında, pazarı geniş ve teknolojisi kolay malların yerli üretimine geçilmesi pek sorun oluşturmamıştır. İç pazarın belli bir büyüklüğe ulaşması ve genişleyen özellikte olması nedeniyle temel tüketim mallarının üretimi kârlı olmuş ve üretim artmıştır. Bu aşamada, sanayide ithal girdi kullanım oranı da yüksek olmadığından ve geleneksel tarım ürünlerinin ihracatından sağlanan dövizler gerekli ithalatı kolaylıkla karşılayabilmektedir. Sanayileşmenin sürebilmesi için gerekli üretim malları ve hammaddeler ithal edilebildiği sürece, Türkiye’de ekonomik büyüme süreci kesintiye uğramamış ve ciddi bir kriz yaşanmamıştır. 1960’ların sonuna kadar, ithal ikameci sanayileşmenin yukarıda sözü edilen erken aşaması pek sorun oluşturmamıştır. Özellikle, BBYKP dönemi ithal ikamesinin hızlandığı, daha önce ithal edilen sanayi mallarının yurt içinde üretilmesiyle önemli döviz tasarrufunun sağlandığı bir dönemdir. Bu yıllarda yüksek birikim ve büyüme hızları sağlanmış, özellikle imalat sanayii küçümsenmeyecek bir hızla gelişerek sanayileşmenin itici gücünü oluşturmuştur. Sanayileşme çabalarının sonucu olarak firma ölçeği, teknolojik düzey ve üretim ilişkileri bakımından önemli gelişmeler sağlanmıştır. Temel tüketim mallarının yerli üretimini artıran ve bu mallarda ithalat yerine yerli üretim sürecini başlatan

uygulamalardan sonra, bu kez, ara ve yatırım mallarında yerli üretimi gerçekleştirmek planlı dönem sanayileşme politikasının başlıca amacı olmuştur. 1960'ların ortalarına kadar gıda ve dokuma gibi temel tüketim malları üreten sektörlerde ithalat yerli üretimle ikame edilmiş, ithal ikamesinin ilk aşaması olarak nitelendirilen bu aşamadan sonra demir-çelik ve petro-kimya gibi ara mallarının üretimine geçilmiştir. Bu gelişmeyi tamamlayan bir diğer ithal ikamesi süreci petrol ürünleri, temel metaller, metal-dışı mineraller, kauçuk ürünleri ve taşıt araçları sektörlerinde yaşanmış, bu sektörlerde de önemli ölçüde ithal ikamesi gerçekleştirilmiştir.

1960'ların sonundan itibaren daha zor olan ve ileri teknoloji, daha çok sermaye gerektiren ileri aşamaya geçiş pek güç olmamıştır. Bunda, yıllar önce bazı sektörlerde (demir-çelikte olduğu gibi) devletin öncülüğünde gerçekleştirilen sanayi yatırımlarının payı büyük olmuştur. Ayrıca ileri aşamaya geçişi sağlayacak olan bir sermaye birikimi de bir ölçüde sağlanmıştır. 1960'larda başlayan dış krediler ve işçi dövizleri gibi, ekonomiye önemli dış kaynak aktarımları, bu ileri aşamada ilk aşamaya göre daha da artan ithal girdi gereksinimini kolaylıkla sağlamaktaydı. Zaman içinde artan ithal bağımlılığına ve ihracattaki durgunluğa rağmen, yüksek büyüme hızlarının sürdürülmesinde ekonomiye önemli miktardaki dış kaynak girişinin katkısı kuşkusuz büyük olmuştur (Eser,1993:64-65).

İthal ikameci birikim rejiminin ara ve yatırım mallarının ikamesini amaçlayan ileri aşamalarında, erken aşamalardan farklı olarak, ithalatı ikame edilen ürünlerin sermaye yoğunluğu yüksek olmaktadır. İlk zamanlarda küçük ölçek ve kolay teknolojiyle gerçekleştirilen yatırımlar giderek daha çok sermaye ve daha ileri teknoloji gerektirmektedir. Sanayileşmenin sürmesi ve bunun gerektirdiği hammadde ve yatırım malları ithalatının yapılması için istikrarlı bir döviz gelinine, yani ihracatın artırılmasına gerek vardır. Bu ise, rekabet gücü olan, yeni teknoloji kullanan, etkin ölçeklerde kurulmuş bir sanayi yapısına, yani esas olarak sınai üretimin verimliliğine bağlıdır. Oysa, Türkiye'de sanayinin verimlilik düzeyi oldukça düşüktür. Verimliliğin yeteri kadar artırılmaması ise, ithal ikameci birikim rejiminin zaman içinde tıkanıp krize girmesinde çok önemli rol oynamıştır (a.g.e, 65).

2.1.5. Ekonomik Bunalım ve 1980 Dönüşümü

İthal ikameci Sanayileşme Stratejisinin az gelişmiş ülkelerin tarımsal bir görünüm arzeden ekonomilerinin sanayileşme yörüngesine oturmasında önemli bir yere sahip olduğu gerçek olmakla birlikte, gerek yapısından kaynaklanan ve gerekse uygulamadan doğan çeşitli sorunlar nedeniyle stratejiyi uygulayan ülkelerin bir kriz ortamına girmeleri söz konusu olmuştur. Esas olarak döviz darboğazına bağlı olarak ortaya çıkan bu olumsuzluk, ithal ikamesinin uzmanlaşmayı engellemesi, iç pazar darlığına yol açması, kaynak israfı ve işsizliğe yol açması, ödemeler dengesi açıklarını doğurması, enflasyon ve dışa bağımlılık oluşturması gibi etkileriyle birleştiğinde, bu stratejiyi uygulayan ülkelerin bir kısmında zaman içerisinde sanayileşme stratejisinde İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi yönünde bir değişimi doğurmuştur (Balkanlı, 1991:42).

Türkiye'nin sanayileşme sürecinde, 1980 öncesinde uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin 1970'lerin ikinci yarısından sonra bunalıma girmesi strateji değişikliğini gerektirmiştir. Kuşkusuz yukarıda da ifade edildiği gibi bu bunalımın temel nedeni dış ödeme güçlükleri ve döviz darboğazıdır. Özellikle iç pazarın başlangıçtaki büyüklüğünün giderek daralması, verimlilik artışlarının yetersiz oluşu ve bu dönemde yaygın dış şokların yol açtığı maliyet artışlarının sürmesi, diğer taraftan bu dönemde bölüşüm ilişkilerinin çalışan kesimler lehine dönmesinin sonucu olarak ortaya çıkan ücret artışlarını telafi edecek ve sınai kârlardaki düşüşü önleyecek mekanizmaların geliştirilememesi, ithal ikameci birikim rejimini bunalıma götüren etkenler olmuştur (Boratav ve Türkcan, 1994:17).

Gerçekten de Türkiye Birinci ve İkinci Kalkınma Planları dönemlerinde dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirerek, sanayileşme sürecinde en zor aşamaya girmişti. Bu aşama ara ve yatırım mallarının ithal ikamesi aşaması idi. Bu aşamada ekonominin döviz talebi artmış, ithalat, sanayileşme sürecine paralel olarak ara ve yatırım mallarından oluşmuştu. Çünkü, ekonomi henüz ihtiyacı olan ara ve yatırım mallarını üretecek aşamaya gelmemişti. Mevcut üretim kapasitesinin işlemesi bu malların ithaline bağlı idi. Bu nedenle, ekonominin dövize bağımlılığı hem nicel hem de

nitel olarak artmıştı. Nicel olarak artmıştı. Çünkü ekonominin üretim kapasitesi genişlemişti. Döviz bağımlılık nitel olarak artmıştı. Çünkü ithalat nihai tüketim için değil, kurulu üretim kapasitesini işletmek için gerekliydi (Şahin, 1997:168).

Buna karşılık, mevcut sınıai üretim yapısı iç talebi karşılamaya yönelik idi. İthal ikameci Sanayileşme Stratejisinin adeta tamamlayıcı ögesi olarak uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikası ihracatı özendirici değil, caydırıcı bir rol oynuyordu. Aşırı değerlendirilmiş kur politikası ihracat üzerinde caydırıcı etki yapmakla kalmıyor, yerli sermaye malları yerine yabancı sermaye malları kullanımını da özendiriyordu. Bu durumda ekonomide döviz talebi artarken, ithal kapasitesinin genişlemesi dış kredi imkanlarına bağlı kalıyordu. Bu arada, Türkiye için şans sayılacak bir faktör, 1970'li yılların başından itibaren işçi dövizlerinin önemli bir kaynak olarak devreye girmesi idi. Ancak 1974'den itibaren, petrol fiyatlarındaki artışa ve onun harekete geçirdiği ithal malları fiyat artışlarına bağlı olarak, ithalat ödemelerinin çok süratli bir biçimde yükselmesi cari işlemler bilançosu açıklarını kısa sürede birkaç katı yükseltti. Bu açıkları kapatmak için işçi dövizleri de yetersiz kaldı (a.g.e, 169).

Yukarıda da ifade edildiği gibi uygulanan sanayileşme politikaları sanayi sektörünün nitel yapısında da bazı olumsuzluklara sebep olmuştur. Bunların başında mutlak korumanın ve iç rekabet eksikliğinin neden olduğu verimsiz ve uluslararası fiyatlardan yüksek fiyatlarla üretim yapan bir sanayinin ortaya çıkmış olması gelmektedir. Gerçektende imalat sanayii ürünlerinin tümü, satın alma gücü yükseltilmiş iç pazara yönelik üretilmekte, korumanın sürekli olacağı yönündeki beklentilerle birlikte verimliliği ve kaliteyi artırmaya yönelik bir çaba görülmemektedir. Ayrıca kurulan sanayi birimlerinin çoğu maliyetleri düşürecek bir optimum ölçekte olmamış ve düşük ölçeğin neden olduğu yüksek fiyatlar imalat sanayinin en önemli özelliği durumuna gelmiştir. Birçok sektörde yapılan yatırımlar atıl kalmış ve belirli bir üretim seviyesine ulaşamadığı için teknoloji yoğun yatırımlar pahalı kabul edilerek emek yoğun yatırımlar ön plana çıkmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994:319). Uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi üretimin etkin ölçekte yapılmamasını, rekabetin gelişmesini engelleyecek boyutlara ulaşmış olması yanında bir çok sanayi dalında ileri teknoloji kullanımını da sınırlamıştır. Aşırı değerlenmiş döviz kurlarıyla yapay olarak düşük

tutulan makine-teçhizat ithalat fiyatları bu malların ithalini büyük ölçüde uyararak sanayiye belli bir yönde teknoloji seçimine de zorlamıştır. Zaten planlı dönemin başında dışarıdan alınan ve genellikle eski, modası geçmiş ve geldiği ülkelerde artık kullanılmayan teknolojiye sahip olan sanayi, yetersiz verimlilik artışından dolayı dünya pazarlarında rekabet edememiştir. Sermaye birikimi zayıf, teknolojisi geri, verimliliği düşük ve döviz sorunu olan sanayi yapısıyla, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ithal ikameci birikim süreci tıkanma noktasına gelmiştir (Eser, 1993: 66-67).

İmalat sanayinin verimlilik artışından ve rekabet edebilirlikten uzak kalmasında yukarıda sıralanan olumsuzluklar yanında devletin diğer bazı makro politikaları da etkili olmuştur. Sanayi kesimi özellikle devletin para politikaları sayesinde çeşitli rantlar elde etmişlerdir. Bunlardan biri, nominal faiz oranlarını enflasyon oranının altında tutarak reel ölçülerde negatif faiz politikası uygulanmasıdır. Bu faiz oranlarında kredi kullanmak kârlı olduğundan yatırımlarını öz sermaye yerine borçla finanse eden firmalar ucuz finansman olanağı elde etmişlerdir. Mali sistemin büyük ölçüde oligopolist özellikler gösteren bankacılık sistemine dayalı olması ve esas olarak sanayi sermayesi tarafından denetlenmesi bu birikim rejiminin rant oluşturan bir diğer özelliğidir. Döviz kuru ve faiz oranlarının düşük tutulmasının ve ithalata getirilen kısıtlamaların oluşturduğu rantlara ilave olarak, kamu kesimi kuruluşlarının(KİT'lerin) ürettiği ve çoğu aramalı niteliğinde olan ürünlerin düşük fiyatla satılması ve devletin doğrudan veya dolaylı sağladığı mali ve parasal kolaylıkları da (düşük vergileme vb.) bu birikim rejiminin özel kesim lehine rant oluşturmalarının mekanizmaları arasında saymak mümkündür. Devletin sermaye birikim süreçlerinde makro politikalar aracılığıyla gerçekleştirdiği bu düzenleme biçimleri sanayide verimlilik artışları düşük kaldığı sürece kârların sürekli yüksek kalmasını sağlamıştır. Koruma rantlarından bu dönemde alabildiğine yararlanan az sayıdaki firma kısa zamanda tekelci konuma gelmiş, özellikle imalat sanayiinde koruma altındaki firmalar bu piyasa yapısında tekelci fiyat oluşumu yoluyla olağanüstü kazanç sağlamıştır. Sanayi üretimi yaygın tekelci piyasa koşullarında gerçekleştiği ve tekelleşmeyi özendiren koruma rantlarının avantajları sürdüğü için verimliliği ve rekabet gücünü artıracak teknolojik değişim etkinlikleri bu birikim rejiminde firmalara cazip görünmemiştir. İhracatın artırılması ise zaten bu verimlilik düzeyinde gerçekleşemezdi. Türk sanayi sermayesi kendisini

uluslararası rekabetten koruyacak olan önlemleri alan ve önemli koruma rantları sağlayan devletin desteğini yanına aldıktan sonra verimlilik sorununa kayıtsız kalmıştır (a.g.e, 69).

Yukarıda sıralanan olumsuzluklara ek olarak 1974'de gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatının askeri harcamaları olağanüstü boyutlarda artırması ve arkasından gelen ABD'nin silah ambargosunun dış ekonomik ilişkilerde var olan sorunları artırması, yabancı sermaye girişinin yavaşlaması, yeni kredi bulmanın güçleşmesi, siyasal istikrarsızlık nedeniyle gerekli ekonomik tedbirlerin zamanında alınamaması, Terörün tırmanışı ve toplumda sosyal barışın bozulması, politik grevler ve işi bırakmaların üretimi olumsuz yönde etkilemesi gibi etmenler bunalımın derinleşmesine neden olmuştur (Şahin, 1997:173).

Sonuç olarak, hem içten hem de dıştan kaynaklanan şoklara ve değişen dünya konjonktürüne uyum sağlayacak makro ekonomik politikaların uygulanamaması bu bunalım sürecini hızlandırmıştır. Bunalım kendisini üretim darboğazları, büyüme hızının düşmesi, birikimin ve yatırımların yavaşlaması, dış açıkların artması ve yüksek bir enflasyon şeklinde göstermiştir. İthal ikamesine dayanan birikim rejiminin krize girmesi son derece hassas dengelere oturan toplumsal ilişkileri bozmuş ve krize bağlı gelir çekişmesi ortaya çıkmıştır. Verimlilik artışlarının yetersiz olması ve yaygın dış şokların yol açtığı maliyet artışlarının sürmesi, buna karşın ücret artışlarını telafi edecek ve kârları yeterince yükseltecek düzenlemelerin gerçekleştirilememesi bunalıma bağlı çekişmelerin esas nedenini oluşturur. Çünkü, geçmişte iç pazar için yapılan üretimle toplam talep arasındaki uyumu sağlayan ve sanayide kârların yüksek kalmasına olanak veren ücret artışları, büyüme hızının düştüğü ve verimliliğin arttırılmadığı bir konjonktürde kârları ve sermaye birikimini ciddi biçimde tehdit etmeye başlamıştır. Bunalımın giderek derinlik kazandığı 1970'lerin son yıllarında sınai katma değer içindeki ücret paylarının artması ve sermaye kesiminin payı olan kâr oranlarının düşük gerçekleşmesi sanayi sermayesinin hoşnutsuzluğunu artırdı ve tepki göstermeye yöneltti. Artık verimsiz bir sanayi yapısıyla ve varolan düzenleme biçimleriyle bu birikim rejiminin kendisini sürdürmesi olanaksızdı. Bunun için ise, bir yandan sanayide dışa açık, dünya fiyatlarıyla rekabet edebilen bir üretim yapısını oluşturacak, diğer yandan

ücret artışlarını sınırlayacak ve serbest piyasa ilkelerini yerleştirecek rekabetçi yeni düzenleme biçimleri gerekiyordu. Ancak bu şekilde sanayide verimlilik artışı sağlanabilir ve bunalıma yol açan döviz darboğazı sorunu çözülebilirdi (Eser, 1993:71).

2.2. 1980 SONRASI DÖNEM (İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME)

2.2.1. İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisine Geçiş

24 Ocak 1980 programıyla başlayan ve ekonomiyi adım adım “Serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmaya” götüren ekonomi politikaları aslında birçok bakımdan 1950-54 arasında başlatılan (ve 4 yılda tükenen) liberalleşme programına benzetilebilir. Ancak aşağıda da inceleneceği gibi atılan adımların ondan daha ileri gittiği ve ekonominin daha geniş bir kesimini kapsadığı gibi, bir noktada da çok önemli farkı bulunmaktadır: Bu da, sınai mamul ihracatına dayalı ihracat artışının yeni programın temel direği olmasıdır. Başka bir deyişle “İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi” dışa açık büyümenin temel ögesi yapılmıştır (Kazgan, 1988:333).

24 Ocak 1980 İstikrar Önlemleri Programında alınan kararlara geçilmeden önce, 1978 ve 1979 yıllarında alınan İstikrar Önlemleri Programlarına kısaca değinmek faydalı olacaktır. Söz konusu programlar 24 Ocak 1980 İstikrar Önlemleri Programına bir geçiş niteliği taşımaktadır.

Türkiye'nin ekonomik bunalımdan çıkmak için alacağı önlemlerin başarılı olması, dış kaynak sağlanmasına büyük ölçüde bağlıydı. Ödemeler bilançosu açıklarının acilen finanse edilebilmesi için yeni kredilere ve vadesi gelen dış borçların ertelenmesine ihtiyaç vardı. Bu dış kaynak desteğinin sağlanması da IMF'ye bir niyet mektubu verilmesini ve adı geçen kuruluşla stand-by anlaşması yapılmasını gerektiriyordu. Bu amaçla dönemin hükümetleri ekonomik bunalımı aşabilmek için Nisan 1978 ve Mart 1979'da, aşağı yukarı bir yıl ara ile, iki tane istikrar önlemleri programını yürürlüğe koymuşlardır. Bu önlemler, ödemeler bilançosu açıklarının finansmanını, enflasyon baskısının durdurulmasını, KİT'lerin kendi kendilerini finanse eder duruma gelmelerini ve bütçe üzerindeki yüklerinin azaltılmasını amaçlıyordu (Şahin,1997:170).

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için IMF ile birlikte kararlaştırılan ve aşağıdaki önlemleri içeren istikrar programları uygulamaya konulmuştur (a.g.e, 170):

1. TL, ABD doları karşısında 1978’de %23, 1979’da ise %26.3 oranlarında devalüe edildi; ABD doları, Nisan 1978’de 19.25 TL’ den 25 TL’ ye Mart 1979’da da 25 TL’ den 35 TL’ ye yükseltildi.
2. KİT ürünlerine zam yapıldı.
3. Kamu sektörü açıkları, harcamaların kısılması, KİT zararlarının azaltılması ile kapatılacak ve TCMB kaynaklarına daha az başvurulacaktı. Emisyon artışı sınırlandırılacaktı.
4. İthalatın kısıtlanması ve ihracatın artırılması ile cari işlemler bilançosu açıkları azaltılacak ve GSMH’nin %4 üne çekilecekti. İhracatın artırılması, vergi iadesi, vergi indirimi yolu ile gerçekleştirilecekti.
5. Faizler yükseltilerek tasarruflar özendirilecekti.
6. Yatırımlar azaltılacak, kalkınma hızı düşürülecekti.
7. Tarım ürünleri destekleme alımlarının kapsamı daraltılacaktı.
8. Ücret ve maaş artışları sınırlı tutulacaktı.
9. DÇM* uygulamasına son verilecekti.

Yukarıda sıralanan tedbirlerin uygulamaya konması halinde, Türkiye’ye verilmiş kalkınma kredilerinin, orta ve kısa vadeli kredilerin faiz ve ana para ödemeleri ertelenecekti. Ayrıca bu programlar için 2.440 milyar dolar kredi vaadi alınmıştı. Ancak gerek siyasi istikrarsızlık ve zayıf hükümetlerin varlığı, alınan tedbirlerin iç tutarlılıktan yoksun bulunması ve nihayet, bu istikrar tedbirlerinin uluslararası mali çevrelerden yeterli desteği görememesi bu programın gerektiği gibi uygulanmasını engellemiştir. 1979’un sonlarında ekonomide bunalımın boyutları genişlemiş, hükümet değişikliği

---

* 1974’te Petrol krizi nedeniyle karşılaşılan döviz darboğazını aşmak için hükümet, 1975’ten itibaren DÇM uygulamasını teşvik etmiştir. Bu uygulama DÇM hesaplarıyla dışarıda yerleşmiş gerçek ve tüzel kişilerin getirdiği kısa vadeli dövizler karşılığında; TL kredisi olarak piyasaya para sürülmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu amaçla 8 büyük bankaya bu hesapları yürütme yetkisi verilmiştir. Hükümet konvertibl dövizlerle açılan DÇM hesap sahiplerine “kur garantisi” tanımıştı (Tokgöz, 1999:166-167). 1976 yılında 1.8 milyar \$ ve 1977’de 2.3 milyar \$ mevduat oluşturulmuştu. Ancak yapılan devalüasyonlar devletin borç yükünü TL cinsinden çok artırmaktaydı. 1978 yılından itibaren yabancı bankaların kredileri yenilememesi bunalımı derinleştirmiştir (Sönmez, 1999:61).

yaşanmış ve 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan tedbirler paketi yeni hükümet tarafından 24 Ocak 1980'de açılmıştır.

Gerek 1978 ile 1979 programlarında ve bu programları takip eden 24 Ocak 1980 programında alınan önlemlerin ne Türkiye, ne de benzer konumdaki ülkeler bakımından orijinal bir yönü yoktu. Dışa açık/liberal ve serbest piyasa koşullarında dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi hedefleyen bu programlar, 1970'li yıllarda başta IMF olmak üzere uluslararası mali kurumların ödemeler dengesi ve dış borç krizine girmiş benzer konumdaki ülkelere dayattığı standart (monetarist) istikrar politikalarının bilinen tüm özelliklerini taşımaktaydı. Ancak ödemeler dengesi darboğazının sağlanması ve dış borç ödeme gücünün artırılarak yeniden borçlanması açısından bu programın uygulamaya konulması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştı. Dünya Bankası tarafından geliştirilen ve birçok gelişmekte olan ülkeye dış açıkların kapanması ve yeni finansman olanaklarının sağlanması olarak sunulan mali kolaylıkların kullanılması, oldukça ağır ve ekonomiyi daraltıcı şartlara bağlanmaktaydı (Eser,1993:72-73). Türkiye, bu programdan yararlanabilen ülkelerden biri olmuştur*.

Türkiye yukarıda değinilen ekonomik istikrar programından yararlanmak amacıyla on yedi politika taahhüdüyle, bu programdan yararlanabilen ülkeler arasında, en ağır koşulları kabul etmiş olmaktadır. Buna karşılık da 1 Şubat 1980'le 30 Haziran 1981 arasındaki dönem için projeye bağlı olmayan program kredisine kavuşuyordu. Çizelgede gösterilen konulardaki politika taahhütleriye şöyleydi (Kazgan, 1988:337):

a) Dış ticaret ve döviz politikaları:

- TL'nin dış değeri, iç-dış enflasyon farkına göre zamanında ve farkı kapatacak oranda düşürülecek;
- İthalat libere edilecek, sanayi, yasaklar ve kotalarla korunmayacak;
- İhracat teşvik edilecek ve özel kesimin ön planda olması sağlanacak; ihracat sigortası ve finansmanı ile kurumsal destek verilecek; yabancı sermaye teşvik edilecek;

---

* Dünya Bankasının Ekonomik İstikrar Programından Senegal, Türkiye, Guyana, Kenya, Bolivya, Filipinler, Mauritius ve Malayi yararlanmıştı (Geniş bilgi için bkz: Kazgan, 1988:156-159).

b) Üretim kesimi politikaları:

- Kesimlere verilen fiyat sübvansiyonları kaldırılacak;
- Bütün üretim kesimleri yabancı sermayeye açılacak;
- Kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilecek;

c) Kamusal yatırım programı:

- Enerji üretimine öncelik verilecek; projeler arasında yapılacak bir ayıklamayla kârlı olmayan projeler durdurulacak;
- KİT'lerin kârlı çalışması sağlanacak; uygulamalar devletçilikten uzak olacak; KİT'ler bütçeye yük olmaktan çıkarılacak;

d) Kaynak seferberliği

- Hükümet bütçe politikasında harcamaları ayarlayacak, tasarrufları teşvik etmek için faiz politikasını buna göre düzenleyecek.

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programında, daha önceki dönemlerde yürürlüğe konan istikrar programlarından farklı olarak para, maliye, dış ticaret ve döviz kuru politikalarında köklü değişiklikler yapılmıştır (Egeli, 1993:149). Söz konusu programla uygulamaya konan kararlar şu noktalarda kısaca özetlenebilir (Balkanlı, 1991:45):

- İhraç mallarına rekabet gücü kazandırmak üzere ihracatın teşvik edilmesi,
- İç talebi kıstmak ve ihraç mallarının maliyetini azaltmak için reel olarak düşük ücret politikasının izlenmesi,
- Yabancı sermaye girişlerinin teşvik edilmesi,
- İthalatta kısmi liberasyona gidilmesi,
- Reel pozitif faiz politikasının uygulanması.

24 Ocak İstikrar programının dış ödemeler dengesini oluşturma ve enflasyonu makul bir seviyeye indirme gibi öncelikli hedefleri bulunmakla birlikte uzun vadede ekonominin kurumsal yapısında ve geleneksel sanayileşme stratejisinde değişiklikler yapmak suretiyle dünya ekonomisiyle uyumlu ve rekabet edebilecek bir sınai yapıyı hedeflemiştir. Devletin yerini özel kesimin alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine, fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için mal ve faktör piyasa fiyatlarına

müdahalelerin kaldırılması gerekecektir. Bu bağlamda 24 Ocak kararlarının alınmasında Neo-Liberal yaklaşımlar önemli bir unsur olmaktadır.

Neo-Liberal (veya yeni muhafazakar) ekonomik yaklaşımların değişik versiyonları bulunmaktadır. Bunlardan en popüler olanları Reogonomics, Yeni-Klasik İktisat, Thatcherizm, Arz Yanlı İktisat, Monetarizm, Yeni-Klasik İktisat gibi yaklaşımlardır (Eren, 1999:377). Özellikle Monetarizm ile Arz Yanlı İktisat yaklaşımlarının temsilcilerine göre; enflasyon devletin ekonomiye aşırı müdahalelerinin ve para arzını şişirmesinin bir ürünü olarak görülmektedir. Enflasyonu önlemek için para arzının kontrol altında tutulması, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması ve ekonomide arz-talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılması gerektiğini savunmaktadırlar. Sözkonusu iktisatçılar ayrıca uzun dönemde işsizlikle enflasyon arasında bir ilişkinin bulunmadığını ve işsizliği artırmadan enflasyonu aşağı çekmenin mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Onlara göre, para ve maliye politikaları karşıt amaçlar için kullanılabilir. Para politikası enflasyonu aşağı çekmek için, maliye politikası ekonomiyi büyütmek amacıyla devreye sokulabilir.

24 Ocak İstikrar programının uygulanmaya konmasında dış baskılar yanında iç baskılar da etkili olmuştur. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında ekonominin içine düştüğü buhran başlı başına bir baskı unsuru olmaktaydı. Bunalımın nedenlerine ve strateji değişikliğini gerektiren etmenlere daha önce değinildi. Bunlara ek olarak diğer bazı iç baskı unsurları da oluşmuştu. Ekonomideki bürokratik müdahalelerin en aza indirilmesini isteyen atılımcı bir girişimci sınıf ve bunun öncülük ettiği değişimler, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren iyice belirginleşmişti. Özellikle Ortadoğu'da müteahhitlik hizmetlerine girişen firmaların dışa açılma kapasiteleri artmış, ancak 1978 ve 1979 yıllarında uygulanan ekonomi politikaları ve yaşanan darboğazlarla atılım yapmak pek mümkün olmamaktaydı. Bunların yanı sıra, Türk bankaları da dışarı açılma gereksinimini duymaya başlamıştı. Bir yandan Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşlarının Türkiye'yle ilişkileri, öte yandan Ortadoğu'da çalışan müteahhitlerin çeşitli bankacılık hizmetlerine duydukları gereksinim, Türk bankalarının açacakları şubeler ve temsilcilikler için kârlı olanaklar vaat ediyordu (Kazgan, 1988:341).

Yukarıda genel hatlarıyla incelenen İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisi modeli, sadece ihracatta dönük bir üretim yapısını, bir sanayi yapısını gerçekleştirmekten öte uzun süre kapalı bir ekonomi içinde yaşamış ve sanayiini koruma duvarları arkasında kurmuş bir ülkenin ihracat tedbirleriyle dışa açılması olarak nitelendirilebilir. Bundan sonraki bölümlerde sanayileşme stratejisinde yaşanan dönüşüm çerçevesinde uygulanan politikalar ve bu politikalar çerçevesinde alınan kararlar kısaca incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.2. İhracatı Teşvik Önlemleri

1980 sonrasında ihracatın teşvik edilmesi ile ilgili olarak Kanun, Kararname ve Tebliğler ile çok sayıda düzenleme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu düzenlemeler değişen şartlara uyum arayışında sık sık değişikliklere uğramıştır. Söz konusu düzenlemeler çerçevesinde incelenen bu önlemler *İhracatçıya Doğrudan Katkılar, İhracatçıların Girdi Maliyetini Düşürücü Önlemler ve İhracatın Vergi Sonrası Karşılığını Yükseltecek Önlemler* olmak üzere üç kısımda incelenebilir. Özellikle teşvik sistemi dinamik bir yapıda gözden geçirilerek, imalat sanayiinde belirli alt sektörlerle artan oranda destek sağlanmasına, bu sektörlerin dışa açılmasına ve ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesine özen gösterilmiştir. Bunu sağlamak için vergi iadeleri yanında “Kaynak Kullanımını Desteklemek Fonu” ile “Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu” ndan yararlanılmıştır (Uras, 1993:101).

Sözkonusu teşvik tedbirlerinin seyri izlendiğinde; ihracatın belirli bir hacme ulaşmasından sonra ihracata sağlanan parasal teşviklerin kaldırılıp bunların yerine üretim ve yatırım safhasındaki teşviklerle sağlanan ihracat kredisi ve sigortası sistemlerinin uygulanmaya konduğu görülmektedir. Yani teşvik sistemi ilerleyen yıllarda doğrudan teşvikler yerine dolaylı teşviklere kaydırılmıştır (a.g.e, 101). Aşağıda tablo.1’de görüleceği üzere 1980’lerin ilk yarısında doğrudan ve dolaylı teşvik araçlarının çok yoğun olarak kullanıldığı ve 1983’te ihracatta sübvansiyon oranının zirveye ulaştığı, ancak 1980’lerin ikinci yarısında ihracat teşvikleri dozunda görece gerilemenin ve dolaylı araçlara doğru yönelmenin belirginleştiğidir (Boratav ve Türkcan,1994:41).

Tablo 1: Sanayi Ürünleri İhracatında Sübvansiyon Oranları(İhracat değerinin yüzdesi olarak)

Yıllar	İhracatçılara Doğrudan Ödeme(1)	Dolaylı Destek(2)	Vergi Avantajı(3)	Toplam
1980	5.6	19.1	2.0(4)	26.7
1981	9.1	16.3	2.0(4)	27.4
1982	15.1	14.4	2.0(4)	31.5
1983	17.4	16.5	2.0(4)	35.9
1984	17.3	7.9	2.0	27.2
1985	10.0	7.1	2.0	19.1
1986	9.9	13.4	2.6	25.9
1987	8.6	9.6	4.3	22.5
1988	7.6	11.4	5.5	24.5
1989	5.5	16.5	5.9	27.9
1990	4.4	16.9	6.2	27.5

1) İhracatta vergi iadesi, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ve Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu ödemeleri toplamı

2) İhracat kredileri sübvansiyonu, döviz tahsisi, girdilerde ithal vergisinden muafiyet

3) Kurumlar vergisi muafiyeti

4) Tahmin

Kaynak: Uygur, 1991:56; Aktaran: Boratav ve Türkcan, 1994:41.

2.2.2.1. İhracatçıya Doğrudan Katkılar

24 Ocak kararları çerçevesinde ihracatı teşvik etmek amacıyla ihracatçılara doğrudan katkı sağlayacak önlemlerin başında *ihracatta vergi iadesi*, *Destekleme ve Fiyat İstikrar fonu(DFİF)*, *Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu* ve *Navlun Primi uygulaması* gelmektedir. Söz konusu önlemler ihracatçıya doğrudan teşvik niteliğindedirler.

İhracatta Vergi İadesi: İhracatta vergi iadesi uygulaması aslında 1963 yılından beri uygulanan bir yöntem olmakla birlikte en yoğun ve yaygın uygulama 1980'lerin ilk yarısında izlenmiştir. Bu uygulamada amaç, ihraç edilen malların maliyetine girmiş bulunan bir kısım vergi, resim ve harç ile bunlara benzer etki yapan yüklerin ihracat gerçekleşikten sonra ihracatçıya iade edilmesi idi. Vergi iadesinin ödenebilmesi için ihracat karşılığı dövizin DPT tarafından belirlenecek nisbette yurda getirilerek, Merkez Bankasınca satın alınmasının gerçekleşmiş olması zorunlu kılınmıştı. İhraç edilen malın bünyesine ve maliyetine giren vergi yüklerinin hesaplanması DPT tarafından

yapılıyordu. Sözkonusu vergi iadesinden faydalanılacak mallar ve bunların iade oranları her yıl belirlenip ilan ediliyordu. Ayrıca ihracat miktarının artması halinde “ilave vergi iadesi” yapılıyor, böylece ihracatta miktar artışı teşvik ediliyordu. Sözkonusu uygulamanın suistimal edilmesi ve bunun sonucunda oluşan “hayali ihracat”ın boyutunun belirlenememesi sonucu bu teşvik tedbirine karşı bir kamuoyu oluşmuş ve 1989’un ilk gününde uygulamaya son verilmiştir (Uras, 1993:105; Sönmez, 1993:56).

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu(DFİF): İhracatta vergi iadesi uygulaması 1985’ten sonra tedricen azaltılınca 1986-1992 döneminde DFİF aracılığı ile ihracatçılara doğrudan ödemeler sürdürülmüştür (Boratav ve Türkcan,1994:40). DFİF uygulaması ile teşvik edilen belli malların ihracında ağırlığa göre değişen bir fon desteği getirildi. Prim uygulaması bazı malların ağırlığı dikkate alınarak, bazı malların miktarı ve bazı malların hacmi gözönüne alınarak uygulanmıştır. Böylece genel teşvik yanında mal bazında selektif teşvik uygulamasıyla belirli mallara, değişik oranda prim ödemek suretiyle sözkonusu malların ihracı mümkün kılınmakta ve bunlara dış rekabet gücü sağlanarak üretimlerinin cazip hale getirilmesinin yolu açılmak istenmiştir. Sözkonusu fondan 120 değişik ihracat ürünü faydalanmıştır (Uras, 1993:107). Ancak bu uygulama 1980’lerde yoğunlaşan “Liberal” ve “Piyasacı” söyleme uygun düşmemektedir. Buna rağmen ekonomi yönetimi ihracatı uyarmak amacı ile bu ilkelere ters düşmekte sakınca görmemiştir (Boratav ve Türkcan, 1994:40).

Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu(KKDF): İhracatta vergi iadesi uygulamasını telafi etmek amacıyla uygulanan fonlardan bir diğeri önemli fon KKDF uygulamasıdır. 1985-1987 döneminde bu fon kullanılmıştır. Teşvik belgesine bağlı yatırımları desteklemek amacıyla parasal nitelikte bir teşvik tedbiri olan KKDF uygulaması, özkaynaktan yapılan harcamaların yüzde 40’lık kısmının yatırımcıya nakit olarak iade edilmesini sağlamaktaydı. Böylece etkin bir ihracatı teşvik sistemi oluşturulmaktaydı(Uras, 1993:82-83).

Navlun Primi: Navlun primi uygulaması da ihracatı teşvik etmek amacıyla uygulanmış bir düzenlemedir. Sözkonusu düzenleme, Türkiye limanlarından yabancı ülke limanlarına yapılan ihracat ürünü nakliyelerinde “brüt ton bazında” destek ödemesi

şeklinde uygulanmaktaydı. Navlun yolu ile ihracatçıya belirli bir avantaj sağlamayı amaçlayan bu ödemeler DFİF'den karşılanmaktaydı. Ödeme, nakliyenin yapıldığı geminin Türk bayraklı veya yabancı bayraklı olmasına göre farklılık göstermekteydi. Türk bayraklı gemilere, brüt ton bazına yapılan ödeme yabancı bayraklı gemiye göre daha fazla olmaktaydı (a.g.e, 111).

2.2.2.2. İhracatçıların Girdi Maliyetini Düşürücü Önlemler

24 Ocak kararları ile birlikte ihracatta artış sağlamak amacıyla dolaylı yollardan teşviklerde sağlanmıştır. Bu teşviklerin bir kısmı ihracatçıların girdi maliyetini düşürücü önlemlerdir. Bu önlemlerin başında *tavizli ihracat kredileri, gümrük muafiyetli ithalat imkanı ve döviz tahsisi uygulaması ve finansal kiralama uygulaması* gelmektedir.

Söz konusu uygulamalar yanında hükümetin uyguladığı *Düşük ücret politikası* ile *tarımsal ürün fiyatlarının düşük tutulması* uygulamaları da aslında bir bakıma ihracatçıların girdi maliyetini düşürücü önlemler niteliğindedir.

Dışa dönük/ihracata dayalı birikim rejiminde ücretlere ve fiyatlara yönelik bu ayarlamalar iki bakımdan önem taşımaktadır. İlk olarak, ithal ikameci rejimde birer talep unsuru olan ve pazar genişlemesinde önemli rol oynayan ücretler ve tarımsal ürün fiyatları, dışa açık rejimde artık en aza düşürülmesi gereken bir maliyet unsurudur. İkinci olarak, dışa açık rejimde veri sınai üretim yapısının en son teknolojileri uyarlayarak verimliliğinin artırılması kısa dönemde olanaklı değildir. İleri teknolojilerin kullanılması yoluyla verimliliğin ve rekabet gücünün artırılması bir uzun dönem sorunudur. Dolayısıyla ihracata dayalı/dışa dönük bir üretim yapısı oluşturarak sanayinin uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazanması, ücretlerin ve tarımsal ürün fiyatlarının baskı altına alınmasını gerektirir (Eser ve K.eser, 1995:22). Bu politika ile dışa açık bir ekonomide üretim yapan firmaların girdi maliyeti düşürülmekte ve dolayısıyla kısa dönemde uluslararası rekabet edilebilirliği yükseltilmiş olmaktadır. Ancak bu uygulamalar ile birlikte ihracatta dayalı yeni birikim rejimine geçişte gelir bölüşümünün geniş toplum kesimleri aleyhine bozulması olgusu ortaya çıkmıştır.

Çeşitli ücret kesimlerinde çalışanların 1980-88 dönemine ilişkin kazançlarındaki gelişmeler aşağıda tablo 2’de gösterilmiştir (Sönmez, 1992:138).

Tablo.2: Reel Ücretler ve Maaşlar(1980-1988)

Yıllar	Reel Asgari Ücret (Günlük/TL)	Yıllık artışlar (%)	İmalat sanayii reel ücret (Aylık/TL)	Yıllık artışlar (%)	Özel Kesim reel Ücreti (Aylık/TL)	Yıllık artışlar (%)	Memur Reel maaşları (Aylık/TL)	Yıllık artışlar (%)
1980	180,0	-	26.799	-	32.774	-	21.840	-
1981	206,0	14,4	28.099	4,9	34.639	5,8	16.858	-22,8
1982	194,3	-5,8	27.201	-3,2	33.439	-3,4	17.536	4,0
1983	233,5	20,2	25.719	-5,4	31.105	-7,0	16.241	-7,4
1984	218,0	-6,4	22.776	-11,4	31.259	0,5	14.516	-10,6
1985	192,6	-11,7	21.690	-4,8	31.405	0,5	12.965	-10,7
1986	206,1	7,0	21.884	0,9	30.963	-1,4	12.721	-1,9
1987	207,3	0,6	22.117	1,1	32.339	4,4	13.031	2,4
1988	204,6	-1,3	-	-	29.505	-8,8	12.767	-2,0

Kaynak:Törüner; Sönmez, 1992:139.

Tavizli İhracat Kredileri: Dolaylı teşvik araçları içinde yer alan ve ihracatın girdi maliyetini düşürmeyi amaçlayan önlemler içinde en etkili, tavizli ihracat kredisi uygulamasıdır. İhracat kredisinin faiz oranı, kısa vadeli kredilere uygulanan faiz oranlarının sistematik olarak altında tutulmuştur. Arada oluşan bu fark 1981’de 27, 1983’te 18 puan dolayındadır. 1985-87 döneminde 7 puan dolayında kalan faiz farkı, 1988 ve sonrasında yeniden artış göstererek 1990’da 17 puana yükselmiştir. Tavizli kredi uygulaması 1991 yılında yeniden gözden geçirilmiş ve sübvansiyon imalatçı-ihracatçı olarak tanımlanan birimlere yöneltilerek Türk-Eximbank’ın faaliyet alanı içine sokulmuştur (Boratav ve Türkcan, 1994:40).

Gümrük Muafiyetli İthalat İmkani ve Döviz Tahsisi: Bu uygulama ile, rekabet gücünü arttıran yeni teknolojiyi getirecek plan ve programlara uygun yatırımlarda ithal edilmesi gereken makine ve teçhizatın gümrükten muaf olarak ithal edilmesi imkanı sağlanmış olmaktadır. Böylece hem ödenmeyen gümrük vergisi tutarında yatırım maliyeti azalmış olmakta, hem de yatırımcının temin etmesi gereken finansman imkanı düşünülmüş olmaktadır. Bunların sonucunda yatırımın kârlılığı yükselmekte ve yeni teknolojilerin

yaygınlığı sağlanmaktaydı. Bu uygulama sadece gümrük vergisi muafiyetini değil aynı zamanda damga resmi, rıhtım resmi ve belediye hissesi gibi ek yükleri de kapsamaktadır (Uras, 1993:81-82). Ayrıca işlemleri hızlandırmak için bankalar, ihracatçılara, İhracatı Teşvik Belgesinde belirtilen ve gümrük muafiyetli global ithal hakkı olarak öngörülen döviz üzerinden, ihracatçının talep ettiği döviz hiçbir incelemeye tabi tutmadan ithal müsaadesine bağlayabilme yetkisi verilmekteydi (Sönmez, 1993:56).

Finansal Kiralama: Bir yatırımın gerçekleşmesi için gerekli olan makine ve teçhizatın tamamının veya bir bölümünün Finansal Kiralama yolu ile temini imkanı getirildi. Finansal kiralama kiralayan ile kiracı(yatırımcı) yürürlükteki mevzuat çerçevesinde(gümrük muafiyeti, yatırım indirimi gibi) Teşvik Tedbirlerinden yararlandırılmaktaydı (Uras, 1993:83).

2.2.2.3. İhracatın Vergi Sonrası Karşılığını Yükseltecek Önlemler

24 Ocak kararları ile birlikte ihracatta artış sağlamak amacıyla ihracatı yapılacak mal ve hizmetlerin vergi sonrası karşılığını yükseltecek önlemler de alınmıştır. Bu çerçevede çeşitli vergi istisnası ve muafiyetleri uygulanmıştır. Bu uygulamaların en önemlileri *KDV ve Kurumlar Vergisi Muafiyeti, Emlak Vergisi Muafiyeti, Vergi, Resim, Harç İstisnaları* gelmektedir.

KDV ve Kurumlar Vergisi Muafiyeti: Vergi sonrası kârlılığını artırmanın en önemli iki aracı KDV ve Kurumlar Vergisi muafiyetleridir. 1982'ye kadar istihsal vergisi muafiyeti, vergi iadesi bağlamında değerlendirilmiş; KDV sisteminin oluşması sonrasında istihsal vergisi muafiyeti, KDV muafiyetine dönüşmüş, 1985'ten itibaren imalatçılar tarafından ihraç edilmeleri koşulu ile ihracatçıya yapılan satışlarda KDV'nin ödenmemesi öngörülmüştür. Sınai ürün ihracına da uygulanan Kurumlar Vergisi kısmi muafiyeti 1980'de uygulamaya konulmuş, kurallar 1981'de daha basit hale getirilmiştir. 1990'larda beliren eğilim, bu teşvik aracının kapsamını daraltıp istisna oranını düşürmek doğrultusundadır. Nitekim 1981 düzenlemesine göre ihracatçılar ihracat gelirlerinin %20'ye varan bir kesrini vergiye tabi kurum kazancından

indirebilmekteyken, istisna oranı 1991’de %16, 1992’de %8 olarak saptanmıştır (Boratav ve Türkcan, 1994:41).

Emlak Vergisi Muafiyeti: Teşvik edilen yatırımlarda emlak vergisine tabi bina gibi sabit kıymetler için belirli bir süre emlak vergisi alınmadı. Ayrıca her türlü fabrika, değirmen, sınai nitelikteki imalathaneler ve tersaneler ile organize sanayi bölgelerinde yapılan her türlü bina inşaatı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı ile DPT’ce teşviki karara bağlanmış otel, motel ve benzeri turistik tesisler bina inşaat harcı istisnasından yararlandırıldı (Uras, 1993:83).

Vergi, Resim, Harç İstisnaları: Bu uygulama ile Devlet, belirli miktarlarda ihracat yapılmasının garanti edildiği yatırımlarda kullanılması öngörülen krediler için yatırımcılara vergi, resim ve harç istisnası tanımış oldu (a.g.e, 82).

2.2.3. İthalatta Liberasyon Sağlanması

24 Ocak kararları ile birlikte dışa açık/ihracatta dönük bir yapıya bürünen ekonomide serbest piyasa koşullarının egemen kılınması anlayışı zorunlu olarak “ithalatta liberasyon sağlanması” olgusunu da beraberinde getirmiştir. Daha açık bir ifadeyle yerli üretim dış rekabette karşı korunmayacaktır. Burada temel amaç yerli üretimin dış rekabet gücünü artırmaktır. Dışalım yoluna gidildiğinde, yerli üretim gerek nitelik, gerekse maliyet yönünden kendisine çeki-düzen verecek, eğitilmiş olacaktır. Bu süreçte, rekabet edebilen etkin bir kaynak kullanımı ve maliyet yapısına sahip olan işletmeler, ya da karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan üretim birimleri, varlığını sürdürecektir, diğerleri de üretimden vazgeçecektir. Bu durum bir taraftan kaynak kullanımında etkinlik sağlarken bir taraftan da tüketiciler korunmuş olacaktır (Kepenek ve Yentürk, 1994:190).

1980 öncesi ithalat rejimine göz atmak gerekirse; İthalat, kalkınma için zorunlu sayılan girdi ve yatırım mallarından oluşan “liberasyon listesi” ve ithalatı zorunlu sayılmayan ve daha çok tüketim malı niteliği taşıyan “tahsisli mallar listesi” çerçevesinde yapılıyordu. Liberasyon listesi ise iki kısımdan oluşmaktaydı. Bir numaralı kısmında

“ithali serbest mallar”, iki numaralı kısmında ise “ithali izne bağı mallar” yer almaktaydı. Ancak ithalat rejimindeki miktar kısıtlamalarının esas düzenlenmesi, bazı malların liste dışı kalması yani fiilen ithal yasağına tabi tutulması ile gerçekleştiriliyordu. İthalat hacmini miktar olarak sınırlamaya dönük bu uygulamaların yanında, fiyat önlemleri(gümrük vergisi, rıhtım resmi, damga resmi, istihsal vergisi) ve dolaylı önlemler(ithal teminatları, döviz tahsis belgeleri vb.) de yerli sanayileri koruma amacı ile yaygın olarak kullanılıyordu (Boratav ve Türkcan, 1994:43).

İhracattaki gelişmelere paralel olarak ithalatta da kısıtlayıcı yaklaşımlar aşamalı bir biçimde değiştirildi. 1981 ithalat rejimi ile başlatılan serbestleştirme yaklaşımı, 1983 ithalat rejimi ile daha ileri bir düzeye getirildi. İthalatın tarife dışı engellerle değil, gümrük tarifeleri ve fonlarla düzenlenmesi yoluna gidildi.

İthalatta fon uygulaması* ile, daha önce ithaline müsaade edilmemesi veya sınırlı miktarda ithal edilmesi nedeniyle yurda kaçak olarak giren malların, fon ödemek suretiyle ithali mümkün kılındı. Bir taraftan haksız kazanç ve haksız rekabet önlenirken, diğer tarafta bu uygulamayla sağlanan kaynaklar konut ve diğer sosyal programlara aktarılmış oldu (Uras, 1993:98-99).

İthalatta liberasyon sağlanması amacıyla atılan adımlardan en önemli sayılacak düzenleme ithalat listelerinin yeniden düzenlenmesidir. Yeni düzenleme ithalat listelerini “ithali yasak”, “müsaadeye tabi” ve “libere ama fon ödemek suretiyle ithal edilebilecek mallar” şeklinde üç gruba ayırmaktaydı. Bu düzenleme ile birlikte ithali yasak mal sayısı 1800’den 459’a düşürülerek önemli bir serbestleşme adımı atılmış oldu. İthali yasak mal sayısı 1984 rejimi ile 219’a kadar indirildi. 1985 sonrasında ise silah, cephane ve uyuşturucu dışında ithali yasak mal bırakılmadı (Sönmez, 1992:60).

İthalatta liberasyon sağlanması amacıyla gerçekleştirilen düzenlemeler bunlarla bitmiyordu: Daha 1980’lerin başında damga resmi %25’den %1’e düşürülmüştü. Bir diğer düzenleme 1986’da gerçekleştirilen ve “müsaadeye tabi” mallarla ilgili

---

* 1984’de 40 mal fona tabiyken, bu sayı 1986’da 379’a, 1988 başında ise 783’e yükselmiştir (Kazgan,1988:349).

düzenlemedir. “Müsaadeye tabi” malların sayısı 1986’da 245 iken 1988’de 33’e kadar azaltıldı. Bu düzenlemeler sonucunda 1990’da ithalatın yüzde 93’ünü oluşturan 20.6 milyar dolarlık ithalat liberasyon listesinden yapıldığı, müsaadeye tabi ithalatın 62 milyon dolara kadar düştüğü görülmektedir (a.g.e, 61).

1980’lerin ikinci yarısı, ithalat politikası açısından birbiriyle çelişen iki eğilimin etkilerini taşımaktadır. Avrupa Topluluğu’na uyum amacı ile gümrük vergileri, 1988’den itibaren aşamalı takvime uygun olarak irdelenirken, gümrük vergisi dışı fiyat önlemlerinin dozu artırılmıştır. Örneğin 1981’de %1’e indirilen damga resmi 1984’te %4, 1986’da %6 ve 1988’de %10 düzeyine çıkartılırken, 1984 sonrasında KDV ve çeşitli fon uygulamaları ile ithalat rejimine yeni fiyat önlemleri eklenmiştir. Bu uygulamanın mali yönü olmakla birlikte özde ulusal sanayileri koruma amacı taşıdığı ve dönemin serbestleşme söylemiyle çeliştiği söylenebilir (Boratav ve Türkcan, 1994:45).

2.2.4. Döviz Kuru Politikası

1980 sonrasında dışa açık/ihracatta dönük bir yapıya bürünen ekonomide dış ödemeler dengesi üzerinde önemli etkiler oluşturan en önemli politikalardan biri “döviz kuru politikası” dır. Kalkınma ve Sanayileşme stratejisi döviz kazandırıcı işlemlerin özendirilmesi yönünde değişince, kur politikasının sabit kurdan esnek kura dönüşmesi, kur belirlenmesinde piyasa güçlerinin etkisine daha fazla yer verilmesi ve ulusal paranın aşırı değerlenmesinden kaçınılması gerekmiştir. Ayrıca etkin bir döviz kuru politikası amacıyla kambiyo rejiminde önemli düzenlemeler yapılmıştır.

2.2.4.1. Esnek Kur Rejimi

Ekonominin dışa açık/ihracatta dönük bir yapıya bürünmesi ve TL’ye “konvertible” sağlamak, TL’nin aşırı değerlenmesinin önüne geçmek amaçlarıyla Mayıs 1981’de T.C. Merkez Bankası’nın “günlük kur” saptaması yoluyla “denetimli kur sistemi” ne geçildi. Böylece T.C. Merkez Bankası, dış dünyayla Türkiye arasındaki enflasyon farkını giderme, dış ticaret hadlerindeki değişimin etkisini hesaba katma ve ihracatı teşvik-

ithalatı sınırlama gibi amaçlara ulaşmak için, TL'nin değerini sürekli ayarlayabilir duruma girmiş oldu.

29 Aralık 1983 kararlarını izleyerek, ticari bankaların döviz kurunun saptanmasındaki rolü devreye sokuldu: Buna göre, T.C. Merkez Bankası'nın saptadığı "esas kur"un altında ve üstünde bir marjla ticari bankaların kur saptayabilmesi serbest bırakıldı. Önce "esas kur"dan %6 (artı ve eksi) sapmayla kur saptamada serbest bırakılan ticari bankalar, 1 Temmuz 1985'den itibaren kurun oluşmasında tam serbest bırakıldı; T.C. Merkez Bankası'nın "esas kur"u saptama işlevi böylece devre dışı kaldı. Ancak spekülasyonun yoğunlaşması ve döviz fiyatının tırmanması üzerine 14 Mart 1986'da T.C. Merkez Bankası tekrar devreye girdi; kur saptamaya devam ettiği gibi ticari bankalara bırakılan "marj"da (artı ve eksi) %1'e daraltıldı. 1987 sonbaharında, konvertibiliteye geçileceği söylentileri üzerine, ticari bankaların ve şirketlerin spekülasyona başlamaları döviz fiyatlarında hızlı bir tırmanmaya yol açtı. 1988 başında yeni önlemlerle denetim artırıldı. Bu önlemler arasında Ağustos 1988 tarihinde T.C. Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasaların kurulması da yer almaktadır. Kısacası döviz fiyatının T.C. Merkez Bankası tarafından saptanması uygulamada sürdürüldü; döviz fiyatının serbest piyasada oluşması gerçekleştirilemedi (Kazgan, 1988:347).

2.2.4.2. Devalüasyon Politikası

Resmi döviz kurunun serbest piyasa döviz kuruna yaklaştırılması aşırı değerlenmiş kur olgusunun ortadan kalkması için 24 Ocak kararları ile birlikte çeşitli aralıklarda devalüasyon politikası uygulanmıştır. 24 Ocak 1980'de TL'nin değeri %32,9 oranında devalüe edilmiştir. Bu devalüasyonla 1 ABD doları 47 TL'den 70 TL'ye yükselmiştir. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren de %5'leri aşmayan kur ayarlamaları ile TL'nin aşırı değerlenmiş olmasının önüne geçilmek istenmiştir (Şahin, 1997:181).

Devalüasyon politikasının uygulanmasına yönelik olarak döviz kurunun hesaplanmasında, iç piyasa fiyatlarının değişimi(enflasyon), yabancı paraların uluslararası piyasalardaki fiyatı ve bunlar karşısında TL'nin alım-gücü etkili olmaktadır.

1980-1990 yılları arasında döviz kuru değişimleri ile enflasyon oranı Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: 1980-90 döneminde döviz kuru ayarlamaları:

Yıllar	Enflasyon(Toptan Fiyat % Artışı)	Döviz Kuru(TL/\$)	Döviz Kuru Artış Oranı(%)	İhracat	İthalat
1980	107.3	76.03	-	2910	7909
1981	36.8	110.20	44.9	4703	8933
1982	27	160.94	46.04	5746	8843
1983	30.5	224.03	39.02	5728	9235
1984	50.4	364.85	62.85	7134	10757
1985	43.2	518.35	42.07	7958	11343
1986	29.6	669.40	78.22	7457	11105
1987	32	855.70	27.83	10190	14158
1988	68.3	1416.50	65.53	11664	14340
1989	69.6	2240.55	58.17	11627	15763
1990	53.1	2750.00	22.74	12960	22302

Kaynak: Sönmez, 1992:25.

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere, döviz kuru bazı yıllar aşırı artarken, bazı yıllarda ise (özellikle 1980'lerin sonlarına doğru) aşırı değerli tutulmuştur. 1983'te 224.03 TL olan 1 dolar, 1984'e gelindiğinde 364.55 TL olmuştu. Artış, yüzde 62.85 idi. 1980'lerde, TL'nin dolar karşısında çok değer kaybettiği bir başka yıl, 1988 yılı oldu. 1987'de 855.7 TL olan 1 ABD doları, 1988 sonunda 1416.5 TL oldu(Tablo 3). 1989 ve 1990 yılları döviz kurundaki değişimin enflasyona göre yetersiz kaldığı yıllar olarak görülebilmektedir. 1989'da dolar kurundaki değişiklik yüzde 58.17'de kalırken enflasyon yüzde 69.6 oldu; 1990'da kurdaki yıllık değişim yüzde 22.74'te kalırken enflasyon oranı yüzde 53.1'u oldu. 1980 sonlarına doğru kurdaki bu yavaş artışın, ihracat artışının da yavaşlamasında etkili olduğu öne sürüldü. Yine de 1980'den 1990'a Türk Lirası, yabancı paralar karşısında sürekli ayarlanarak ihracatı kârlı kılan önemli bir kaldıraç oldu. 1980'de 76.03 lira olan 1 ABD doları, 1990'da 2750 TL olmuştu.

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak devalüasyonun bir diğer etkisini de incelemek gerekmektedir. Devalüasyon sonucunda dışalım mallarının fiyatı yükselmiş olacağından

ithalat rakamları büyümüş olacaktır. Ülkenin dışalımını büyük ölçüde ara ve yatırım mallarından oluştuğu sürece, dışalım malları fiyatının artması, maliyet artışlarını kaçınılmaz duruma getirir. Maliyet artışları, fiyatlara yansıdığı ölçüde, dışsatımı da olumsuz yönde etkiler. Kısaca devalüasyon, bu durumda kendi amacını yok eden, ya da kendi nedenini yeniden oluşturan bir nitelik kazanmaktadır. Sürekliliği de bu olumsuz yönünü erteleme amacından kaynaklanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 189).

2.2.5. Tamamlayıcı Politikalar

2.2.5.1. Kambiyo Rejiminin Yeniden Düzenlenmesi

1980 sonrasında kambiyo rejiminde de önemli değişiklikler yapılmış ve rejim serbestleştirilmiştir. Bu serbestleştirme ile döviz üzerindeki miktar kontrolleri ve yasaklar giderek gevşetilmiş, cezai önlemler kaldırılmıştır.

Daha önce sadece bazı koşulları yerine getiren bankalara tanınan döviz pozisyonu tutma yetkisi bütün bankalara genişletildi; ayrıca, bankaların kazandıkları dövizden pozisyonlarında tutabilecekleri oran da artırıldı. 29 Aralık 1983 kararlarını izleyerek bankaların ve şirketlerin her türlü döviz işlemi yapması, dövizle borç alıp vermesi (Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan izin almak koşuluyla) serbest bırakıldı. Ayrıca Türkiye'de yerleşik kişilerin ya da yabancıların yanlarında her türlü döviz bulundurmaları, bankalarda döviz hesabı açtırmaları ve bunu istedikleri gibi kullanmaları serbest bırakıldı (Kazgan, 1988:348).

Yukarıda sıralanan ve döviz üzerindeki miktar kontrolleri ve yasakları ortadan kaldırmayı amaçlayan kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi politikası diğer bazı düzenlemeleri de getirmiştir. Bu düzenlemeler aşağıda kısaca incelenecektir:

Merkez Bankası yasasında yapılan değişikliklerle, Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemleri yapmasına, dolayısıyla para politikasının dolaylı araçlarla yürütülebilmesine olanak sağlandı. Bu dönem içinde Merkez Bankası da dispoñibilite ve zorunlu karşılık sistemlerini basitleştirdi, 1986 yılında kendi gözetimi altında bankalararası para

piyasasının faaliyete geçirilmesini sağladı. Merkez Bankası 1987 yılında da açık piyasa işlemlerini yapmaya başladı. Bütün bunların yanı sıra, Merkez Bankası'nın bankacılık kesimi üzerindeki düzenleyici gücünü artıracak yetkilere sahip olması sağlandı. Öte yandan bu dönemde yeni mali piyasaların çeşitlenmesine de önem verildi. 1983 yılında menkul kıymetler piyasasının geliştirilmesi amacıyla Sermaye Piyasası Kurulu faaliyete geçti. 1986 yılında bu kurulun çalışmaları ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kuruldu ve çalışmaya başladı. 1987 yılında yapılan düzenlemeyle de menkul kıymetler yatırım fonları oluşturularak, küçük tasarrufların menkul kıymetlere yönelmesini sağlayacak bir kurumsal araç sisteme kazandırılmıştır. Ayrıca 1990'da TL'nin konvertibil para statüsüne geçmesi sağlanmış ve 90'lı yıllarda Türkiye'de mali sistemin modern bir yapıya kavuşturulup gelişmesi ve böylece mali piyasaların belli bir derinliğe ulaştırılması sağlanmaya çalışılmıştır (Ersel, 1999:119).

1988-90 döneminde ise sadece daha önce alınmış yetkiler çerçevesinde bazı uygulamalar devam ettirilmiştir. Merkez Bankası 1988'de döviz piyasasını, 1989'da da altın piyasasını faaliyete geçirmiş, öte yandan kambiyo rejimine ilişkin serbestleştirme çalışmaları da 1989 yılında ödemeler dengesindeki sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla son aşamasına gelmiş olmaktadır (a.g.e, 119).

2.2.5.2. Yabancı Sermayenin Özendirilmesi

1980 sonrasında dışa açık/ihracata dönük birikim rejimini tamamlayıcı bir politika olarak, yabancı sermaye ile yatırımların yapılması özendirilmiştir. Burada temel amaç, kamu yatırımlarındaki azalışın telafi edilmesi, yeni teknoloji girişinin hızlandırılması, dış borçlanmanın sınırlandırılması ve sanayinin dışa açılmasını kolaylaştırma olarak sıralanabilir. Bu amaçla 24 Ocak programının uygulanmaya başlamasıyla birlikte yabancı sermayeyi daha çok özendirmek amacıyla bir yandan eski mevzuat değiştirilirken, bir yandan yeni uygulamalara ilişkin yeni düzenlemeler oluşturulmuştur.

24 Ocak kararlarını izleyerek, yabancı sermaye uygulamalarındaki yetki dağılımını gidermek için(daha önceki uygulamalarda Sermaye işlemleri Maliye, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve DPT'ce yürütülmekteydi) yetki tek elde

toplanmıştır. Bu konuyla DPT'ye bağlı Yabancı Sermaye Dairesi görevlendirilmiştir. Yabancı sermaye yatırımı yapacak girişim, ülkenin ekonomik kalkınmasına yararlı olmak, Türk özel kesimine açık bir faaliyet alanında çalışmak, tekel ya da özel imtiyaz içermemek kaydıyla, karar Yabancı Sermaye Dairesi'nin yetkisine bırakılmıştır. Buna bazı sınırlamalar getirildiyse de, 29 Aralık 1983 kararlarıyla bu sınırlamalar büyük ölçüde kaldırılmıştır. Buna göre, Türkiye'de yerleşik olmayan gerçek ve tüzel kişiler, Yabancı Sermaye Dairesi'nin izniyle Türkiye'de taşınmaz mal satınalabilir; Türkiye'de yatırımlara iştirak edebilir; Türk şirketlerin temsilcilikleri olarak çalışabilirler. Ancak bunun için koşul, sermayeyi dışardan getiriyor olmasıdır (Kazgan, 1988:351-352).

Yine bu kararname ile gelecek yabancı sermayenin, toplam yatırım tutarının en az 2, en fazla 50 milyon dolar; iştirak oranının en az yüzde 10, en çok yüzde 49; iştirak tutarının da 1 milyon dolardan az olmaması kararlaştırıldı. Ayrıca yabancı sermayenin iştirak alanlarının sınırları genişletildi. 30 Mayıs 1980'de çıkarılan bir kararname ile koşullar daha fazla liberalleştirildi; yabancı bankaların Türkiye'de şube açabilmelerinin, kâr transferi hakkı tanımayan 17 Sayılı kararname yerine, bu hakkı tanıyan 6224 sayılı yasa kapsamına alınması kararlaştırıldı. Bunun dışında, garantisiz ticari alacağı olan yabancılara, bu alacaklarını yabancı sermaye yatırımına dönüştürme olanağı tanındı. 1986'da çıkarılan Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı ile de yabancı sermaye ile ilgili kararlarda DPT'nin yetkileri daha çok genişletildi. Yeni kararname ile yatırım sahalarına kısıtlama getirilmezken, yabancı sermaye tutarına da bir üst tavan konulmadı. Yalnızca 50 milyon doları aşan giriş izinlerinin, Bakanlar Kurulu'nun onayına sunulması kararlaştırıldı. Yine bu kararname ile kâr transferi ve ücret yanında, tasfiye halinde sermayenin tümünün transferi de garanti altına alındı (Sönmez, 1992:69).

1980'de çıkarılan kararnamede bir diğer düzenleme, bazı sektörlerde yabancı sermaye yatırımı sonucu elde edilecek üretimin belirli bir oranda dışarıya satılması koşulunu getirmektedir. Bu oran, gıda sanayiinde %30; dokumada %50; orman ürünlerinde %60; otobüste %40; kamyonda %25 ve madeni eşyada %30'dur. Dışsatımın artırılmasını amaçlayan bu yaklaşım kendi mantığı içinde tutarlıdır. Söz konusu kararnamede bir diğer düzenleme "İslam Kalkınma Bankası ve benzeri" uluslararası kuruluşların yatırımlarında, 2-50 milyon dolar yatırım miktarı sınırlamasının getirilmemesi ve

üretim belirli oranda dışsatımı koşulunun aranmayacağı durumudur. Ayrıca İran ve petrol üreten Arap Ülkelerinin “bu ülkelere ve Ortadoğu ülkelerine dönüş ve Ortadoğu ülkelerine ihracat potansiyeli taşıyan” yatırımlarında yatırım miktarı ve oranlarıyla ilgili sınırlamanın dikkate alınmayacağı hükme bağlanmaktadır. Kararda ayrıca belirli nitelikte turizm yatırımlarında da yukarıda belirtilen sınırlamaların dikkate alınmayacağı belirtilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 1994:191).

2.2.5.3. Pozitif Reel Faiz Politikası, Vergi Teşvik Sistemi ve Sıkı Para Politikası

1980 öncesinde faiz oranlarının kamu tarafından düşük tutulması politikası, yatırımlar için ucuz kaynak sağlamanın bir yöntemi olarak uygulanmaktaydı. 1970’lerin başında enflasyonist sürece giren Türkiye ekonomisinde bu uygulama tasarruf sahiplerinin büyük ölçüde reel kayıplara uğramasına ve tasarrufların mali sistem dışına kayarak verimsiz alanlara yönelmesine neden olmuştu. 1980’den sonra ise tasarrufların artırılması ve mali sisteme çekilebilmesi için faizler üzerindeki kısıtlamaların aşamalı bir biçimde kaldırılarak faiz oranlarının gerçekçi düzeylere yükseltilmesi politikası benimsenmiştir. Faiz oranlarının yükselmesi diğer yandan kredi maliyetlerini artırdığından, yatırımları azaltma veya sermaye-yoğun yatırımlardan emek-yoğun yatırımlara doğru bir kayma oluşturma suretiyle yatırımların bileşiminde değişiklik oluşturma etkisi de olabilmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında pozitif reel faiz politikasının vergi teşvik sistemi ile desteklenmesi daha uygun görülmüştür.

Pozitif reel faiz uygulaması başlangıçta iç talebi kısma etkisinin yanında yatırım arzusunun kırılması için yatırım maliyetlerinin vergi yönünden düşürülmesini hedefleyen vergi teşvik sistemi ile birlikte bir çok kurum(sermaye şirketleri ve mali sektör kurumları), getirilen vergi bağışıklığı yoluyla efektif vergi yüklerini çok düşük düzeylere indirmişler ve kârlarını önemli ölçüde artırmışlardır (Eser, 1993:79).

İhracatı teşvik önlemleri başlığı altında incelenen “ihracatın vergi sonrası karşılığını yükseltecek önlemler” vergi teşvik sisteminin bir parçasını oluşturmaktadır. Söz konusu düzenlemeler dışında vergi teşvik sistemi çerçevesinde ele alınabilecek diğer bazı düzenlemeler aşağıda sıralanmıştır (Sönmez, 1992:93-100).

- Gelir ve kurumlar vergilerinde istisna ve muafiyet kapsamı genişletildi. Ayrıca vergi bağışıklıkları büyük ölçüde artırıldı.
- Gelir vergisinde “daha yüksek kazançtan daha çok vergi” anlayışından vazgeçildi. Gelir vergisine tabii vergi mükelleflerinin çoğu en az vergi oranını oluşturan basamağa dahil edildi.
- Kurumlar vergisi ödeyen şirketlerin ortaklarını neredeyse gelir vergisinden muaf tutan düzenlemelere gidildi.
- “Hayat Standardı” esası getirilerek asgari bir oranda vergi alınması hedeflendi. Ayrıca getirilen vergi afları sayesinde büyük sermaye sahiplerinin vergi yükü önemli ölçüde hafifletilmiş oldu.
- Sermaye üzerinde dolaysız vergilerin yükü hafifletilirken dolaylı vergilerin de KDV ile takviyesi yoluna gidildi.

Pozitif reel faiz politikasıyla birlikte vergi teşvik sisteminin uygulanması beklenen tasarruf artışını sağlayamamıştır. Yurt içi tasarrufların GSMH’ya oranı, 1981 yılında yüzde 20’den 1984 yılında yüzde 16’ya kadar gerilemiştir. Tasarruf oranlarının artış gösterdiği 1986 sonrasında ise, bu yıllarda ekonomiyle yoğun dış tasarruf/dış borç girişinin rolü büyük olmuştur. Böylece yüksek faiz oranlarının tek başına tasarrufları artırmak konusunda etkili olmadığı görülmüştür (Eser, 1993:79).

Uygulanan vergi teşvik sistemi bir taraftan devletin vergi gelirlerini düşürmesi gerekirken tersi durum gerçekleşmiş ve devletin vergi gelirleri artış göstermiştir (vergilerin, fonların, harçların dahil olduğu toplam vergi gelirlerinin milli gelir içinde 1981’de yüzde 25.6 olan payı, 1990’a gelindiğinde azalmak bir yana yüzde 34’e çıkmıştı). Öte yandan büyük sermayeden daha az vergi alınarak bu kesimin tasarruflarının artacağı varsayımı 1986 sonrasında gerçekleşmiş, ancak sözkonusu tasarruflar hemen yatırıma dönüşmemiştir. Çünkü bu dönemde yatırımcı kamu kesimiydi ve şiddetle kaynağa ihtiyaç duyuyor, çıkardığı yüksek faizli tahvillerle borçlanıyordu. Özel kesim de, tasarruflarıyla yatırımcı olmak yerine, borçlanan devletin yüksek faizleriyle büyük rantlar elde etmeyi tercih etmiştir. Ayrıca yeni vergi sistemi ücretli kesime büyük yükler yüklemiştir (Sönmez, 1992:98).

Faiz oranlarının yükseltilmesi 1980 sonrasında istikrar ve dışa açılma programının en tartışmalı bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Bu dönemde uygulanan yüksek faiz politikası uzun süre iç talebi kısmının ve ekonomiyi düşük bir gelir ve istihdam düzeyinde dengeye getirmenin aracı olarak kullanılmıştır. Uygulanan yüksek faiz politikası, monetarist/neo-liberal iktisatçıların savunduğu “genişlemeci para politikasının makro ekonomik dengeleri bozduğu” görüşüyle de tutarlıdır. Bu bağlamda para arzı, emisyon ve kredi hacminin genişlemesi, durdurulmalıdır. Para arzının daraltılması sonucunda yükselen faiz oranları tüketimi caydırma ve tasarrufları özendirilmenin bir aracı olacaktır (Eser, 1993:77).

24 Ocak kararları ile birlikte devlet, para politikasının yapıcısı ve yürütücüsü sıfatıyla “sıkı para politikasına” yönelmiş ve para-kredi kıt bir hale gelmiştir. Sözkonusu uygulama 24 Ocak paketinin sıkı para politikasına ağırlık veren “monetarist” yönünü oluşturmuştur. Sıkı para politikası anti-enflasyonist politikanın başarısında önemli bir pay almaktadır (Kılıçbay, 1999:166). Ancak 1984’ten itibaren sıkı para politikası bir nebze gevşek tutulmuştur. 1984’de Merkez Bankası doğrudan kredileri yüzde 96, izleyen yıllarda da yüzde 60’a yakın bir ortalama artış göstermiştir. Ekonomideki toplam krediler 1984’ten itibaren tekrar artmaya başlayınca ve yılda ortalama yüzde 55’i bulunca para arzı da artmaya başladı. Bu artış, enflasyon artışıyla paralellik gösterdi. 1984’te yüzde 50’ye çıkan enflasyon, 1986’da yüzde 30, 1987’de yüzde 32, 1988’de yüzde 68 olarak gerçekleştikten sonra 1989’da yüzde 69’u, 1990’da da yüzde 53’ü buldu(Tablo 4).

Tablo 4.: Para arzı ve enflasyon ilişkisi(1980-1990)

Yıllar	Enflasyon(%)	Emisyon Artışı(%)	Mevduat Faiz Oranı(%)
1980	103.8	51.4	33
1981	41.9	29.0	50
1982	27.5	46.8	50
1983	28.0	32.9	45
1984	50.0	34.3	45
1985	43.9	37.5	55
1986	30.9	39.9	48
1987	38.2	60.7	58
1988	65.7	50.6	85
1989	68.2	99.6	69
1990	53.1	85.6	57.2

Kaynak: Sönmez, 1992:27.

Özetle, 1980’li yılların başında sıkı bir bütçe ve dolayısıyla para politikası uygulanmışken, 1984’ten sonraki dönemlerde para arzı üstündeki kontrol gevşemiştir. Esas olarak bu genişleme bütçe açıklarından kaynaklanmış ve bütçe gelirlerinde bir artış sağlanamayınca, kamu harcamaları özellikle de kamu yatırımları, Merkez Bankası’nın doğrudan kredileri ile finanse edilmiştir. Bu da para arzı artışını hızlandırmış ve para arzındaki artış ise enflasyonda artışı beraberinde getirmiştir.

2.2.6. 1989-1994 Dönemi

1990’lı yıllara gelindiğinde İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin uygulanmasında çeşitli problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Kronolojik olarak 1989 yılı Türkiye’nin sanayileşme sürecinde bir dönüm noktası veya strateji değişikliği oluşturacak bir dönüşüme sahne olmamıştır. Ancak 1980’li yılların ikinci yarısında dışa açılmanın getirdiği bir takım problemler, uygulanmakta olan İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi politikalarının uygulanma dozunda farklılıklar oluşturmuştur. 1989 sonrası sanayileşme politikalarına geçilmeden önce 1988-1989 stagflasyonu ve bu stagflasyonu aşmak için alınan “4 şubat 1989 kararları”nın kısaca incelenmesi faydalı olacaktır.

Özellikle 1984-1988 döneminde ihracatta önemli artışlar kaydedilmiş olmasına rağmen bu artışın yaklaşık olarak 4.5 milyar dolarlık kısmı hayali ihracattan kaynaklanmış, ihracatı artırmak için ihracata verilen büyük teşviklere rağmen dönem başında ihracat artışında sağlanan ivme 1980’li yılların sonunda hız kaybetmiştir. Yapılan Reel devalüasyonlar sonucunda hem enflasyon ivme kazanmış hem de dış borcun yükü önemli ölçüde artmıştır. İstikrar politikaları uygulanırken ortalama 17.4 milyar dolar civarında tutulan dış borç stoku, 1987 yılı sonunda iki katından fazlaya çıkarak 38.3 milyar dolara varmıştır. Fakat daha kötüsü, borçların vade yapısındaki bozulmadı: kısa vadeli borçlar toplam borçların %19’una yükselmiştir (Kazgan, 1995:196-198).

Uygulanan reel pozitif faiz ve vergi teşvik sistemi sonucunda tasarruflar artış göstermiş ancak bunlar yatırıma yönelmemiştir. Sözkonusu tasarruflar devletin bütçe açıkları finansmanı için piyasaya sürdüğü yüksek faizli tahvillere gitmiştir. Sözkonusu

uygulama devleti iç borç krizine sürüklemiştir. Pozitif reel faiz politikası 1980'lerin ikinci yarısında, artık sadece yatırımları gerileterek iç talebi kısmanın ve tasarrufları artırmanın bir aracı olarak değil, fakat döviz piyasalarındaki spekülâtif hareketleri önlemek ve kurlardaki iniş çıkışları dengelemek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Eser, 1993:79).

Uygulanan pozitif reel faiz politikasının TCMB'nin uyguladığı "resmi kur"la serbest piyasa döviz fiyatı arasındaki açığın giderek büyümesi sonucunda halkın devalüasyon beklentisi içine girmesi ve bunun sonucunda para ikamesi olarak tasarruflarını dövize yönlendirmeleri sonucunda stagflasyon iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır. Hükümet ekonomideki parasal dengesizliği aşmak için 4 Şubat 1989 kararlarını almıştır. Bu kararlar özetle şu uygulamaları kapsamaktadır (Kazgan, 1995:199):

- Ticari bankaların mevduat munzam karşılıkları %14'den %16'ya, genel dispoñibilite oranları ise %23'den %27'ye yükseltildi. Bu ayarlamalara ek olarak vadesiz ve kısa vadeli mevduat faizleri de yükseltildi.
- Döviz-dış ticaret düzenine ilişkin önlemler de alınmıştır. Bu önlemler, ihracat gelirlerini ve ülkeye döviz girişini artırmak, ithalatı kısıtlamak amacına yönelikti: Bir ay içinde getirilecek dövizlere teşvikler %20 artırıldı, ihracatçıların %80 olan ihracat gelirinin yurda getirilmesi zorunlu kısmı %100'e çıkarıldı; bir süre için ithalat depozitoları %15'e yükseltildi.
- Dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu vergi sisteminde, bunların biraz daha ağırlaştırılması yoluna gidildi. Ancak, devlet tahvili ve hazine bonosu, döviz tevdiat hesaplarından yapılan kesintiler kaldırıldı.

Yukarıdaki kararlara ek olarak stagflasyon olgusunu ortadan kaldırmak ve taze kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla 1989 yılında 32 no'lu kararname çıkarıldı ve bu kararname ile sermaye hareketleri serbestleştirildi. TL konvertibl hale getirildi. Bu politika ile hükümetin piyasaya doğrudan müdahale şansı azalmış oluyordu (Şahin, 1997:191). Söz konusu uygulama, faiz oranlarının yükseltilmesi politikasıyla birlikte düşünüldüğünde sanayileşme süreci üzerinde önemli bazı etkiler doğurması beklenir.

En başta yabancı sermayenin girişiyle birlikte yabancı sermaye miktarı bollaşacak ve bu durum yerli paranın değerlendirilmesi ile sonuçlanacaktır. Yerli paranın değerlendirilmesi, özellikle ihracatçı sektörlerin rekabet gücü ve dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkiler oluşturacaktır; ithalat hacmi ve ekonominin dışarıya bağımlılığını artıracaktır. Türkiye dahil olmak üzere birçok GÜ, uluslararası rekabet gücünü teknolojik gelişme ve verimlilik gibi yapısal faktörlere oturtamamışlardır. Bu ülkelerde fiyata dayalı bir rekabet gücü hala çok etkilidir. Bu nedenle sözkonusu ülkelerde yerli paranın değerlendirilmeye başlaması uluslararası rekabet gücünü olumsuz etkileyen faktörlerin başında yer almaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 216-217).

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak aşırı sermaye girişinin çeşitli sektörler üzerinde farklı etkiler doğuracağı da söylenebilir. Bilindiği gibi ekonomideki sektörler temel iki başlık altında gruplandırılabilir: Birincisi, dışarıya açık ve uluslararası ticareti yapabilecek olan tarım, imalat ve madencilik gibi sektörleri kapsamakta ve bu sektörlerde iktisat yazınında ticarete konu olan sektörler denmektedir. İkincisi ise konut, ulaştırma gibi uluslararası ticareti olmayan ve daha çok içe dönük olan hizmet sektörlerini kapsamakta ve bu sektörlerde de iktisat yazınında ticarete konu olmayan sektörler denmektedir. Yerli paranın yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması, bir anlamda ticarete konu olan ve olmayan malların göreceli fiyatlarının ikincisi lehine değişmesi demektir. Bu olgu ticarete konu olmayan sektörlerde kârlılık ve yatırım artışını beraberinde getirmektedir. Bunun önemli bir sonucu uluslararası rekabet gücünün azalması ve genellikle dışarıya açık bir sektör olan imalat sanayiinin olumsuz etkilenmesi ve hizmet ile ticaret sektörlerinde şişmenin ortaya çıkmasıdır. 1989'dan sonra yabancı sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi bu açıklamalar çerçevesinde değerlendirildiğinde, TL'nin değerlendirilmesine yol açtığı ve sonuçta dışarıya dönük büyüme ve dışarıya artırıma çabalarıyla çelişki oluşturduğu söylenebilir (a.g.e, 217). Sonuç olarak alınan bu kararlarla birlikte, ekonominin temel-yapısal sorunlarının aşılabilmesi açısından etkili olabilecek önlemler alınmamakta, 1989 sonrası dönemde "ihracata dönük büyüme" yerini sadece sermaye ithali yoluyla "ithalata dönük büyüme" bırakmış olmaktadır (Doğan, 1997:196).

1990'lı yıllara gelindiğinde İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisi modelinin içine düştüğü tıkanmayı aşmak amacıyla uygulanan politikalarda bazı değişmelerin gerçekleştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Modelin tıkanması temelde ekonominin büyümesini hedefleyen uzun dönemli makro-ekonomik perspektiflerden yoksun, “reel” düzenlemelere kapalı ve niteliği gereği fiyat istikrarını sağlayan “parasal” önlemlere dayalı olmasına dayanmaktadır. Ne var ki, sağlam kaynaklara dayanan kamu finansman politikaları oluşturulamadığından ve artan kamu borçlanması nedeniyle mali disiplin sağlanamadığından fiyat istikrarını sağlayıcı parasal program hedeflerine ulaşamamaktadır. Parasal hedeflerin tutturulamaması ve mali piyasalarda istikrarlı bir işleyişin sağlanamaması enflasyonla mücadeleyi güçleştirmektedir. Sorun sadece yüksek oranlı ve yerleşik bir enflasyona yol açılarak istikrarın ciddi biçimde tehdit edilmesi değildir. 1980 sonrası dönemin yapısal bir olumsuzluğu gelir ve kaynak dağılımının çarpıtılması, özel ve kamu işletmelerinde verimliliğin artırılmaması ve sanayi için yapısal bir nitelik taşıyan değişimin gerçekleştirilememesidir. Geçmişte de asıl sorun olan ve ithal ikameci birikim rejiminin tıkanarak krize girmesinde rol oynayan düşük verimlilik düzeyleri dışa açık/ihracata dayalı bu birikim rejiminin de en büyük çelişkilerinden birisini oluşturmaktadır. Verimliliği artırmaya yönelik yeni bir sınai yapılanmayı gerçekleştirmeden ve teknoloji altyapısını yenileyen bir değişim süreci içine girmeden salt parasal önlemlerle bu birikim modelinin öngördüğü gelişme sağlanamamaktadır (Eser, 1993:84-85).

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye 1990'lı yıllara sermaye ithali yolu ile mal ve hizmet ithalatını devam ettirme ve yapay refah görüntüsünü sürdürme gayreti içine girmiştir. Bir yandan artan kamu harcamaları, diğer yandan 1989-1993 aralığında yükselen reel ücretler ve ek olarak sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile TL'nin değer kazanmasının sonucunda iç talep kaynaklı büyümeye neden olunmuştur. 1993 yılında 1988 yılına oranla memur maaşları 1.8; işçi ücretleri kamuda 3, özel sektörde 2.5 katına çıkmış, ücretlerin GSYİH içerisindeki payı yüzde 20'lerden yüzde 36'ya yükselmiştir. TL'nin değer kazanması ve ücretlerin artış göstermesi nisbi fiyat yapısını iç pazar lehine değiştirmiş ve sonuçta dış ticaret ve cari işlemler açığı artmıştır (Toprak, 1996:152-153).

Hükümet, faiz oranlarını yükselterek dış kaynak kullanımını cazip hale getirmiştir. Sözkonusu yüksek faiz uygulaması 1993 yılı ortalarına kadar sürdürülmüştür. 1993 yılı ikinci yarısında hükümet, faiz hadlerini aşağı çekmeye çalışmış ancak likit fonlar borsası, döviz piyasası, altın piyasası arasında gidip gelmeye başlamıştır. Spekülatif hareketlerdeki bu gelişmeler sonucunda hem döviz kurları yükselmeye başlamış, hem de faiz hadleri düşmemiş, aksine yükselmeye devam etmiştir. Faiz hadlerini düşürme denemesinin başarıya ulaşmaması Ocak 1994’de borsanın 30 bin düzeyinden 13 bin düzeyine kadar düşüş göstermesine de neden olmuştur. Mali piyasalarda oluşan krizin giderek derinleşmesi ise ekonominin 1994 yılında yeni bir krize sürüklenmesini hızlandırmıştır (Şahin, 1997:196-197).

2.2.7. 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları

Yukarıda ifade edilen olumsuzluklara ek olarak batı ekonomilerinin içinde bulunduğu durgunlukta etkisiyle 1994 yılına girilirken ekonomik tablo hiçte iç açıcı görülmemektedir. 1994 krizinin hemen öncesinde genel ekonomik tablodaki değişkenlerin seyri şu şekilde özetlenebilir (Toprak, 1996:151-152): Enflasyon yüksek oranda seyrediyordu. Devlet iç borçlanma senetlerine devalüasyon oranının çok üzerinde faiz vererek büyük miktarda dış kaynak girişi sağladı. Hükümet 1993 yılının ikinci yarısında iç borçlanmayı kısım dış borçlanmaya ağırlık verdi. 8 milyar dolardan fazla dış borç sağlandı. Dış borç stoku 67 milyar dolara ulaştı. 1994 yılının başında Türkiye’nin dış ticaret açığı 15 milyar dolara dayandı. Cari işlem açığı da 6 milyar doları buldu. Dış kredi çevreleri Türkiye’nin kredi notunu düşürdü. Başta yapay teşviklerle borsaya yönlendirilen paralar döviz yöneldi. Döviz kurunu düşürmek için hükümet piyasaya 3.5 milyar dolar döviz sattı ancak döviz kuru artışını frenleyemedi. 26 Ocak 1994’te TL devalüe edildi. Ancak piyasa yatışmadı. Bunun üzerine IMF’ye gitme kararı alan hükümet tarafından, 27 Mart 1994 seçimlerinin akabinde mali piyasalara ve döviz kurlarına istikrar kazandırmak, enflasyonu hızla aşağılara çekmek, ihracat öncülüğündeki dışa açık büyüme stratejisine yeniden işlerlik kazandırmak ve kalkınmayı sürdürülebilir bir yapıda gerçekleştirmek amacıyla, istikrar önlemlerinin yanısıra yapısal reformları da kapsayan “ekonomik önlemler uygulama planı” nı 5 Nisan 1994’te yürürlüğe koymuştur (Doğan, 1997:224).

Başta ihracat olmak üzere döviz kazandırıcı tüm hizmetleri ekonominin itici gücü olarak gören ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisine tekrar işlerlik kazandıracak politikalara öncelik verilmesini hedefleyen 5 Nisan 1994 İstikrar programı çerçevesinde alınan tedbirler ve uygulamalar, piyasalarda dengeleri kurmayı ve istikrarı sağlamaya yönelik tedbirler, kamu gelir-harcama dengesini sağlamaya yönelik tedbirler, ihracatı artırmaya yönelik tedbirler yanında ekonomide bazı yapısal düzenlemeleri de kapsamaktaydı. Bu tedbirler ana başlıklarıyla aşağıda incelenmeye çalışılacaktır (Şahin, 1997:197-199; Kazgan, 1995:233-235; Toprak, 1996:152-165):

1) Piyasalarda Dengeleri Kurmaya ve İstikrarı Sağlamaya Yönelik Tedbirler:

- Fiyatların yükselişini önlemek ve halkın enflasyon beklentisini kırmak amacıyla KİT ürünlerine zam yapılmıştır. Bu uygulama aynı zamanda KİT gelirlerini artırmak suretiyle kamu kesimi gelirlerini artırmayı hedeflemektedir. Ayrıca halkın fiyat artışı beklentisini kırmak amacıyla KİT ürünlerine 6 ay boyunca zam yapılmayacağı belirtilmiştir.
- TL'nin devalüasyonunu piyasaya bırakmak amacıyla döviz piyasası serbest rekabete terk edilmiştir. Döviz kuru hedeflenen enflasyon oranı ile uyumlu olacak, spekülatif hareketlere meydan vermeyecektir.
- Faiz artışları tırmandırılarak döviz kurlarındaki yükselme eğilimi durdurulmak istenmiştir. Ayrıca piyasaya dolar satılmıştır. Yüksek faizli hazine bonoları sayesinde piyasalardaki fazla likidite çekilerek döviz, para ve sermaye piyasalarında istikrar sağlanmak istenmiştir.
- TCMB'nın para politikasını kontrol etme yetkesini artırmak amacıyla mevduat munzam karşılığı ve disponibilite uygulamaları yeniden düzenlenmiştir. Bankaların mevduat kaçışını engellemek için sigortaya tabii mevduat miktarı artırılmıştır Yeni uygulama ile sigortaya tabii tasarruf üst sınırı 50 milyon TL'den 100 milyon TL'ye çıkarılmıştır. Böylece banka iflaslarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

2. Kamu Gelir-Harcama dengesini Sağlamaya Yönelik Tedbirler:

- Kamu harcamalarında tasarruf sağlamaya yönelik tedbirler alınmıştır: Bu önlemler arasında özetle; tüm kamu projelerinde %20 kısıntıya gidilmesi kararı, Tarım

politikalarının değiştirilerek yapılan mali desteklerin azaltılması ve kamu işyerlerinde çalışanların ücretlerine geçmiş yılın enflasyon oranında değil de gelecek yılda beklenen enflasyon(%20) oranında zam yapılması yer almaktadır.

- Kamu gelirlerini artırmaya yönelik tedbirler alınmıştır: Bu önlemler arasında özetle; KİT ürünlerine yüksek oranda zam yapılması, KİT'lerin yıl sonuna kadar özelleştirilmesi, Bir yıllık olarak yeni vergilerin uygulanması(Ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi, ek gayrimenkul vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi), vergi ve harçların artırılması, akaryakıt istikrar fonunun %10'dan %25'e çıkarılması yer almaktadır.

3.Ödemeler Bilançosu Açıklarının Kapatılmasına Yönelik Tedbirler:

- TL %60 oranında devalüe edilmiştir.
- İhracatı artırmak için Eximbank kredisi ile ihracat sigortası kapsamı genişletilmiştir. Bu amaçla Eximbank'a gelir transferi sürdürülecek, bu çerçevede bütçe ve dış kredi imkanlarında yararlanılarak Eximbank'a ek 1 milyar dolar tahsis edilecektir.
- İhracatta yönelik sanayilerde tarımsal hammadde girdilerinin dünya fiyatları seviyesinden sağlanması amacıyla uygulanmaya başlanan prim sistemi kapsamı genişletilerek sürdürülecektir.

4.Ekonomide Yapısal Düzenlemeleri Amaçlayan Önlemler:

- KİT'ler özelleştirilecektir. Böylece devlet bütçesi üzerindeki yükü kalkacaktır. Elde edilen gelirlerle yeni yatırımlar yapılacaktır.
- Sosyal güvenlik kuruluşlarının aynı çatı altında toplanması sağlanacaktır.
- Tarımda destekleme alımları daha rasyonel hale getirilecektir. Tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlarda bütçe ödenekleri ile sınırlı kalınacaktır. Arz fazlası olan ürünlerde, ekim alanları sınırlandırılacak ve üretimi azaltıcı tedbirler alınacaktır.
- Kamu kesiminde istihdam gözden geçirilecek ve aşırı istihdam altındaki kuruluşlardaki fazla personelin azaltılması yönünde tedbirler alınacaktır.

Yukarıda incelenen 5 Nisan 1994 kararları çerçevesinde uygulanan önlemler sonucunda ithalat artışı yavaşlamıştır. Sözkonusu yavaşlamada döviz kurlarının serbest piyasada belirlenmesi yanında, yurtiçi talebin daraltılmasına yönelik önlemler de etkili olmuştur. İthalattaki gerilemeyle birlikte bankaların yurtdışından sağladığı kısa vadeli döviz

kredilerindeki azalma kısa vadeli yükümlülükleri önemli ölçüde daraltırken, yurt dışında borçlanmanın büyük oranda azalması uzun vadeli kredi kullanımlarının ve portföy yatırımlarının 1993 yılına göre daha düşük seviyede gerçekleşmesinde rol oynamıştır (Doğan, 1997:255). Ayrıca yapılan devalüasyon sonucunda TL'nin aşırı değerlenmesinin önüne geçilmiş ve ihracat pazarlarında kaybedilen rekabet gücü büyük oranda tekrar kazanılmıştır. Döviz piyasalarının istikrar kazanması ve gerçekçi kur politikası uygulaması ile birlikte, ihracat ve diğer döviz kazandırıcı işlemler için uygun bir ortam sağlanmıştır. Sözkonusu gerçekçi kur politikası yanında, ihracatın kısa vadeli finansman ihtiyacını karşılamak üzere Eximbank'a aktarılan kaynaklar önemli ölçüde artırılmıştır. Bu uygulama sonunda 1994 yılının Ocak-Mart döneminde 1.1 milyar dolar olan cari işlemler dengesi açıkları, 1994 yılının sonunda 2.6 milyar dolar fazlalık ile noktalanmıştır (DTM, 1999:4).

Yukarıda ifade edilen olumlu gelişmelere ek olarak bütçe açıklarının azaltılması, KKBG'nin düşürülmesi ve MB döviz rezervlerinin artırılması hususlarında da bazı olumlu gelişmeler sağlanmıştır. 1993 yılında %6.7 olan konsolide bütçe açığının GSMH'ya oranı, 1994'te %3.9'a düşürülmüştür. KİT zamları ve kamu harcamalarındaki kısılma sebebiyle KKBG'nin GSMH'ya oranı 1993'de %12.2 iken, 1994'te %8.1'e inmiştir. MB döviz rezervleri ise 1993 yılında 6.2 milyar dolardan 1994 yılı sonunda 7.1 milyar dolara yükselmiştir. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen 5 Nisan Kararlarının amaçlanan hedeflere ulaşmada tam olarak başarılı olduğu söylenemez*. Kararlar, işçi ve memur zamlarının 1994 yılında düşük oranlarda gerçekleşmesine yol açmış ve gelir dağılımındaki sabit gelirli aleyhine olan durumu daha da kötüleştirmiştir. İşçi ve memur gelirlerinin reel olarak azalması ise ekonomik talebi kısmış, öbür yandan Gelir ve Kurumlar Vergisi mükelleflerinden tahsil edilen net aktif vergisi de hesaba katılınca sanayi kuruluşlarının üretimleri kısılmıştır. Bütün bunlara ek olarak enflasyon oranı düşürülemedi, aksine Cumhuriyet tarihinin en büyük enflasyonu(%150) ortaya çıkmıştır. 5 Nisan Kararlarının en temel hedefi olan enflasyon oranının düşürülemediği sonucunda program büyük ölçüde başarısızlıkla neticelenmiştir. Enflasyon hedefi tutmadığı için; yeni KİT zamları zorunlu hale gelmiş,

---

* Geniş bilgi için bkz: Toprak, Metin; "Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler, 1980-1995, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s.174-193.

ücret artışlarını ve devletin personel giderlerini öngörülen sınırlar içinde tutmak zorlaşmış, ihracatı özendirme ve ithalatı caydırıcı kur avantajı giderek kaybolmuş, enflasyon beklentileri yükseldiğinden faiz oranları etkilenmiş ve dolayısıyla programın uygulanmaya devam ettirilmesi oldukça zorlaşmıştır (Karluk, 1999:419-421). Sonuç olarak 1995 yılına girildiğinde sağlam ve istikrarlı bir ekonomik yapının oluşturulamadığı ve dolayısıyla ekonominin bünyesine uygun ekonomik kararların alınmasının zorunluluğu açıkça görülmektedir.

2.3.8. 1994 Yılı Sonrası Gelişmeler

1994 ekonomi krizi ve bu krizin etkilerini bertaraf etmek amacıyla alınan 5 Nisan Kararları sonrasında, Türkiye'nin sanayileşme sürecini etkileyen en önemli gelişmeler olarak; 1995 yılında AB ile Türkiye arasında imzalanan ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği uygulaması, 1997 yılının ikinci yarısında Güneydoğu Asya ülkelerinde finansal kriz şeklinde başlayan ve daha sonra gittikçe yayılarak global hale dönüşen ekonomik kriz ve son olarak Türkiye'de 2000 yılı Kasım ayında patlak veren ve giderek derinleşen kriz sayılabilmektedir. Bu gelişmeler sonucunda ekonominin içine düştüğü olumsuzlukları aşmak amacıyla çeşitli kararlar alınmış ve bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye ekonomisini 2000'li yıllara taşıyacak olan VII. BYKP (1996-2000)'da bu dönemde uygulanmıştır.

1996 yılında uygulanmasına geçilen VII. BYKP'nın sanayileşme stratejisi, dışa yönelik sanayileşmenin devam ettirilmesi yönündedir. Geçmiş planlardan farklı olarak bu plan, sektörler ve alt sektörler düzeyinde kamu sektörü için zorunlu, özel sektör için yol gösterici nitelikte rakamsal hedefler empoze etmek yerine; ekonominin dışa açık ve rekabetçi bir yapı kazanabilmesi için gerekli yapısal değişme ihtiyacını belirlemeyi esas almış, sektörel büyüklüklerin ve buna bağlı sektörel dengelerin belirlenmesini piyasalara bırakmıştır. Böylece devlet sanayileşmeyi doğrudan etkileme ve yönlendirme yerine, sanayileşmenin rekabetçi bir ortamda etkin bir biçimde özel sektör inisiyatifinde gerçekleşebilmesi için gerekli kurumsal, fiziki ve beşeri altyapıyı oluşturma görevini üstlenmiştir. Bu şekilde devlet, klasik anlamda özgün bir sanayileşme stratejisi ve sanayileşme politikaları oluşturma yaklaşımını terk etmiştir. Aslında devlet böyle bir

yaklaşımınla modern anlamda, evrensel nitelikte dışa açık ve rekabetçi sanayileşme stratejisini benimsemiş olmaktadır. AB ile entegrasyon hedefi çerçevesinde düşünülürse, bu strateji dünya ve özellikle de AB pazarlarıyla bütünleşme ve rekabet edebilme hedefini içeren bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanabilir. Bu yeni planlama anlayışı çerçevesinde devletin sanayileşme sürecinde kaynak dağılımını etkileme imkanları ve bu açıdan hareket kabiliyeti önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Ancak devletin gözetim, denetim ve temel altyapıları oluşturma yoluyla sanayileşme için gerekli rekabet ortamını hazırlama görevi ön plana çıkmış ve önem kazanmıştır (Türkkan, 1998:121-122).

Planda yukarıda ifade edilen sanayileşme stratejisi çerçevesinde etkin bir gelişme ortamı sağlanacağı, koruma politikaları yerine firmaların rekabete açılmasını ve uluslararası piyasalarda söz sahibi olacak güçlü işletmelerin oluşmasının destekleneceği, Ar-Ge'ye, teknolojik yenilemeye, yeni istihdam olanakları oluşturmaya, küçük ve orta ölçekli sanayilere rekabet gücü kazandırmaya ve bölgesel gelişme farklılıklarını azaltmaya yönelik yatırımlar yapılmasının destekleneceği, sanayide modern teknolojilerin yaygınlaştırılması, etkin firma yapısının oluşturulması ve bu vesile ile ihracatta sürekliliğin ve çeşitliliğin sağlanacağı hedeflenmiştir (Düğer ve İsgender, 1999:28).

2.3.8.1. Avrupa Birliği İle Gümrük Birliği Oluşturulması

Türkiye'de 1980'den itibaren kademeli bir şekilde uygulanan dışa açılma ve serbest piyasa ekonomisini oluşturma politikaları GB anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile önemli bir aşama kaydetmiş ve Türk ekonomisi küresel ekonominin bir parçası haline gelmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye, AB'ye üye 15 ülkeye sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük vergilerini ve fonları sıfırlamıştır. Üçüncü ülkelere çok düşük gümrük vergi oranlarını içeren AB ortak gümrük tarifesi(OGT) uygulamaya başlamıştır. AB ortak dış ticaret politikasını uygulamayı kabul eden Türkiye, bu çerçevede İsrail, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya ve Litvanya gibi ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Böylece Türkiye'nin GB anlaşması çerçevesinde AB ortak rekabet politikasını uygulamaya koyması ve teşvik sistemini buna göre düzenlemesi Türk ekonomisindeki gelişmeler

üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye’de rekabete dayalı piyasa ekonomisinin oluşması ve Türkiye’nin global dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmesi geniş ölçüde tamamlanmıştır (Morgil, 1999:157).

AB ile GB kararı, gümrüklerin ve eş etkili vergilerin sıfırlanması ve AB’nin ortak gümrük tarifelerinin kabul edilmesinin dışında, Türkiye’de sanayileşme sürecini büyük ölçüde etkileyecek çok sayıda ön düzenlemenin yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu ön düzenlemelerin temel amacı, Türkiye’de rekabet ortamını tesis etmek, iç ve dış piyasalarda eksik ve haksız rekabeti engellemek; Türkiye ile AB ülkeleri arasında daha hızlı ve ayrıcalıklı bir entegrasyonun gerçekleşmesi için gerekli kurumsal altyapıyı hazırlamaktadır. AB ile GB kararı çerçevesinde Türkiye;

- Teşvik sisteminin uluslararası rekabeti zedelemeyecek bir biçimde AB normlarına uydurmasını,
- Fikri ve sınai mülkiyet hakları mevzuatının AB’nin de kabul ettiği uluslararası normlara uydurulmasını,
- Eksik rekabetle mücadele için Rekabet Yasasının çıkarılmasını,
- Haksız rekabetle mücadeleye yönelik olarak tüketicinin korunması mevzuatının çıkarılmasını,
- Haksız rekabeti engellemeye yönelik olarak gümrük mevzuatının AB normlarına uygun hale getirilmesi ile ihracat ve ithalatta tek belge düzenine geçilmesini,
- Diğer mevzuatın AB ile ilişkileri engellemeyecek bir biçimde değiştirilmesini kabul etmiş ve bu alanlarda çeşitli düzenlemeler yapmıştır* (Türkkan, 1998:117-118).

Daha önce ifade edildiği gibi Türkiye’nin sanayileşme sürecinde AB ile GB oluşturulması önemli bir yere sahiptir. AB ile GB öncesinde ve sonrasında ithalat rejimi çerçevesinde uygulanan ithalat politikası uygulamaları Türkiye’nin sanayileşme sürecini etkilemektedir. AB ile GB oluşturulması çerçevesinde Türkiye sanayiine getirilen korumalar büyük ölçüde azaltılmakta veya tamamen kaldırılmaktadır.

---

* Bu düzenlemelerin geniş izahı için bkz: Türkkan, Erdal; “1990 Sonrasında Türkiye’de Sanayileşme”, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Der: Ahmet Şahinöz, Birinci Baskı, Turhan Kitabevi, Ekim-1998, Ankara, ss. 124-140.

Türkiye AB'ne uyum amacıyla 1993 yılında ithalatta tek vergi sistemine geçmiş, ithalatta alınan gümrük vergisi dışındaki tüm vergi, resim, harç, fon vb. diğer kesintileri Toplu Konut Fonu'nda toplamıştır. GB aşamasında Türkiye artık, ithalatta koruma oranlarını hiçbir şekilde yükseltmeyecektir. Ancak mevzuat çerçevesinde ithalatını kısıtlayabilecek veya yasaklayabilecektir. Mevzuat çerçevesinde mevcut Türk üreticilerinin alabilecekleri koruma önlemleri üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlar (Karluk, 1999:486):

- İthalatın yerli üreticilere ciddi zarar ve zarar tehdidi yaratacak miktar ve/veya şartlarla yapılması halinde ithalatta gözetim* ve miktar kısıtlamaları,
- Dampingle veya sübvansiyonlu ithalata karşı anti-damping vergisi veya telafi edici vergiler,
- Haksız ticari uygulamalara karşı tavizlerin geri çekilmesi, miktar kısıtlaması uygulanması veya diğer ticaret politikası önlemleridir.

Dampingle veya sübvansiyonlu ithalatın üretim dalı üzerinde yol açtığı zararın önlenmesi için, "İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkındaki Mevzuat" ile DTÖ ekinde yer alan Anti-Damping Anlaşması ve Sübvansiyonlar Anlaşması'nın hükümlerine göre işlem yapılmaktadır. Bu kapsamda, dampinge veya sübvansiyona konu ithalatın yol açtığı zararın önlenmesini teminen, sırasıyla dampinge karşı vergi veya telafi edici vergi uygulamaya konulabilmektedir.**

1995 İthalat Rejimi ile Rejim kapsamında yer alan 18600 malın 15000'i sanayi mallarından oluşmaktadır. 1 Ocak 1996'da AB ile GB gerçekleştirilmesi sonucunda, sözkonusu sanayi malları, gerçekleştirilen GB anlaşmasından etkilenmiştir. 1995 İthalat Rejimi ile Rejim kapsamında bulunan malların AB'den ve EFTA ülkelerinden

---

* Bir malın ithalatının yerli üreticilere zarar verecek veya zarar tehdidi yaratacak miktar ve/veya şartlarda artması durumunda, ithalatın, DTM'nca düzenlenecek gözetim belgesi ile izlenmesine yönelik uygulamadır. Gözetime tabi ürünlerin ithalatında miktar ve/veya değer sınırlaması olmayıp, her isteyen ithalatını gerçekleştirebilmektedir. Bir malın ithalatının yerli üreticilere ciddi zarar verdiğinin yapılacak soruşturma sonucunda belirlenmesi durumunda, bu zararı ortadan kaldırmak amacıyla ve sadece zararlı sınırlı kalmak üzere ithalatın miktar ve/veya değerinde kısıtlama yapılarak korunma önlemi alınabilir (Karluk, 1999:486)

** Daha geniş bilgi için bkz:Karluk, 1999:487.

ithalinden alınan ve ortalama %5.87 olan gümrük vergileri, ortalama %4.57'ye indirilmiştir. GB anlaşması, AB ve EFTA dışındaki ülkelere AB tarafından belirlenen OGT'nin uygulanmasını da gerektirdiğinden, bu ülkeler için ortalama %10.32 olan gümrük vergileri ortalama %9.37'ye düşürülmüştür. AB ve EFTA ülkelerinden ithalatta alınan ve ortalama %22.19 olan Toplu Konut Fonu, ortalama %20.49'a, diğer ülkelerden yapılan ithalattan alınan ve ortalama %26.79 olan Toplu Konut Fonu kesintisi ise ortalama %25.29'a çekilmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucunda, 1993 yılından itibaren İthalatta Damga Resmi, Ulaştırma Altyapıları Resmi, Belediye Hissesi gibi eş etkili vergi ve resimlerin tahsilatı durdurulduğundan ve ayrıca, ithalatta DFİF uygulamasına son verildiğinden 1996 yılına girildiğinde Türkiye'nin İthalat Rejimi gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu toplamından ibaret olacak şekilde saydam, kolay, anlaşılabilir ve uygulanabilir bir niteliğe kavuşturulmuş olmaktadır (a.g.e, 482-483).

AB ile GB sonrasında oluşturulan yeni İthalat Rejimi ile birlikte Türkiye imalat sanayii çok ciddi şekilde dış rekabetle karşı karşıya kalmıştır. Bazı ürünlerin dış piyasada satılması bir yana, iç piyasanın korunması bile oldukça zorlaşmıştır. Uzun dönemde rekabet şansının artırılması için hemen hemen tüm sanayi dallarında, teknolojik yenilenme, AB standartlarına uyma, verimlilik artışı ve maliyet düşüşü sağlama yönünde ciddi gayretlerin gösterilmesi zorunlu olmuştur. Bu çerçevede AB ile GB oluşturulması Türkiye'nin sanayileşme sürecinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda başta AB ve EFTA ülkelerinden yapılan ithalat olmak üzere Türkiye'nin ithalat rakamlarında önemli artışlar oluşacağı tahmin edilmektedir (Şahin, 1997:321).

GB çerçevesinde Türkiye, mevzuatını AB mevzuatına uyumlaştırmıştır. Bu çerçevede ihracat teşvik mevzuatı da AB Gümrük Kodu'na uyumlu hale getirilerek Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimleri* olarak yürürlüğe konmuştur. Bunlara ek olarak Türkiye'de

---

* Dahilde İşleme Rejimi; Dahilde İşleme İzin Belgesi kapsamında, ihraç ürünlerinin üretiminde kullanılan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ve ambalaj malzemelerinin, ithalatta alınması gereken gümrük vergisi, fon ve KDV gibi mali yükler teminata bağlanmak suretiyle ithaline imkan veren bir rejimdir. Hariçte işleme rejimi ise; Serbest dolaşımdaki eşyanın, işlenmek üzere Türkiye gümrük bölgesinden geçici olarak üçüncü ülkelere gönderilmesi ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen ürünlere tam veya kısmi muafiyet uygulanmak suretiyle tekrar serbest dolaşıma girmesidir (Daha geniş bilgi için bkz: Karluk, 1999:444-469).

GB ile birlikte teşvik politikasında da bazı değişikliklerin yapılması gerekli olmuştur. Bu değişiklikler aşağıda ana başlıklar altında özetlenmiştir (Karluk, 1999:464):

- Teşvik araçlarının uyumlaştırılmasında kredilendirme ve vergi indirimlerine dayalı bir teşvik sistemi oluşturulması,
- Yatırım aşamasında, proje bazında nakit yardımlar ve faiz sübvansiyonu gibi Türk Teşvik Sistemi açısından uygulanabilecek yeni teşvik araçlarına başvurulması,
- GATT'a aykırı ihracatı teşvik uygulamasına son verilmesi, kurumlar vergisi istisnası, AB'ne yönelik ihracatla ilgili ithalatta gümrük ve fon muafiyeti ile ithalat ve ihracatta navlun primi uygulamalarının kaldırılması,
- OECD tarafından her altı ayda bir yayınlanmakta olan ihracat kredileri faiz oranlarına uyumun sağlanması.

1996 yılında oluşturulan GB ile birlikte doğrudan kaynak transferi şeklinde olan ihracat teşvikleri kaldırılmıştır. Buna karşılık 1999 yılı itibariyle ihracatta vergi, resim, harç istisnası, KDV erteleme, gümrük muafiyetli ithalat, enerji teşviki ve Eximbank kredileri şeklindeki teşviklerin uygulanmasına devam edilmektedir. Ayrıca 1 Ocak 1999'dan itibaren geçerli olan yeni ithalat rejimi kararında, yeni gümrük oranları, Türkiye'nin AB ile yaptığı GB taahhütlerine uygun olarak belirlenmiştir. Buna göre, çoğu sanayi ürününden oluşmak üzere 55 grup üründe yeni gümrük oranları AB-EFTA ülkeleri, AB'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler ve üçüncü ülkeler için ayrı ayrı belirlenmiş ve genel koruma oranları da düşürülmüştür. Söz konusu yeni ithalat rejimi, gümrük oranlarının düşürülmesi yanında, Türk sanayinin girdi maliyetini düşüren avantajlı unsurları da taşımaktadır. AB sanayicisine ucuz girdi sağlayan hammaddeler ve diğer bazı girdilerin, düşük gümrük tarifeleri ile Türkiye'ye girmesi, dolayısıyla aynı imkandan Türk sanayicisinin de yararlanması öngörülmüştür (a.g.e, 484).

Topluca değerlendirmek gerekirse; AB ile GB oluşturulmasının kısa vadede ithalat artışları, yerli sanayinin dış rekabette karşı korunamaması gibi olumsuz denebilecek etkileri yanında, bazı önemli olumlu etkileri de olacaktır. AB ile GB, Türkiye'nin ihracatı için yeni pazarlar oluşturacak, bu pazarlara daha önce tavizli koşullarla girme imkanı bulmuş ülkelerin malları karşısında Türk malları için de eşit rekabet koşulları

sağlayacak, Türk sanayicisinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve yarı mamullerin daha uygun koşullarda teminini mümkün kılacaktır (Atmaca, 1999:34).

2.3.8.2. Global Ekonomik Kriz ve Sanayileşme Süreci

1997 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan ekonomik kriz, hızla diğer bölge ülkelerine de yayılmış ve global bir nitelik kazanmıştır. Tayland, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayvan ve dolaylı olarak Japonya ve Çin'i etkileyen mali krizin büyümesi üzerine IMF, krize müdahale etmek zorunda kalmış, Tayland ve Endonezya'ya mali destek vermiştir. Asya Krizi bundan sonra Rusya ve Brezilya'yı da etkisine alarak global bir kriz haline dönüşmüştür. Kriz bölgesinde bulunan ülkelerin paralarını dolar karşısında devalüe etmeleri sonucunda, Türkiye'nin de içinde bulunduğu diğer ülkeler bu durumdan etkilenmiş ve krizin etkilerini önemli ölçüde hissetmişlerdir.

Asya krizinin Türkiye üzerinde etkileri konusunda genel kanaat, Türkiye'nin krizden ortaya çıkan rekabet dezavantajı ile, Asya ve OECD bölgesinde büyümenin yavaşlaması dolayısıyla etkileneceği yönündeydi. Asya ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payının düşük olması ve çoğunluğunu tek bir sektörün oluşturması düşünüldüğünde, bu bölgedeki ekonomik daralmanın Türkiye ihracatı üzerindeki etkisinin değer olarak sınırlı kalacağı tahmin ediliyordu. Nitekim, bir önceki yıla göre yaklaşık %47 oranında azalan Türkiye'nin Asya ülkelerine yönelik 1998 yılı ihracatı, oran olarak yüksek bir düşüşü ifade etmekle birlikte, bu bölgeye yönelik ihracatın toplam ihracat içindeki payının yaklaşık %1.5 (400 milyon dolar) olduğu göz önüne alınırsa değer olarak çok fazla bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Ayrıca Türk yatırımcılarının Güneydoğu Asya'da dikkate değer bir yatırımı olmaması da Türkiye'nin bu krizden fazla etkilenmemesinin bir diğer nedenidir (Güçlü ve Çeştepe, 1999:152).

OECD pazarında önemli bir paya sahip olan Asya ülkeleri sattıkları mallar açısından Türkiye'ye ciddi rakip olmaktadır. 1996 yılı verilerine göre, Türkiye'nin ihracatının yüzde 59.7'si OECD pazarına (yüzde 49.7'si AB ülkelerine) yapılmaktadır. Bu

kapsamda, Türkiye'nin OECD pazarına ihracatının bazı Asya ülkelerinin kriz sonrasında rekabet gücü avantajı sağlamaları dolayısıyla olumsuz etkilenmesi sözkonusu olmuştur. Ancak mal grupları itibariyle ele alındığında, Türkiye'nin Asya bölgesine sattığı mallar içinde toplam ihracatın yaklaşık %50'sini oluşturan demir-çelik sektörü ile OECD bölgesine ihracatının %8.2'sini oluşturan makina ve taşıt araçları sektörlerinin krizden oldukça etkilenmiş olduğu söylenebilir. Demir-çelik sektörünün toplam ihracatı içinde Asya ülkelerinin yaklaşık %35 gibi yüksek bir payının olması nedeniyle Asya'da yaşanan kriz, Rusya kriziyle birlikte dış talep eksikliğine yol açmış ve sektör ihracatı bu durumdan etkilenmiştir. Makina ve taşıt araçları sektörünün krizden olumsuz etkilenmesinin en büyük nedeni ise bu sektörün ihracat içerisinde önemsiz bir paya sahip olmasına rağmen, ihracat açısından önemli ölçüde OECD pazarına bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sözkonusu sektörün teknoloji yoğun bir sektör olması ve yan sanayi uzantılarının bulunması nedeniyle ortaya çıkabilecek rekabet gücü kaybı bu sektörün olumsuz yönde etkilenmesini hızlandırmaktadır (Burhan, 1998: 22).

Krizin ortaya çıkmasından itibaren yaklaşık olarak geçen bir yıllık sürede Asya krizinin etkisini çok fazla hissetmeyen Türkiye, 1998'in ikinci yarısında Rusya'nın da aynı duruma düşmesiyle global krizin etki alanına girmiş, iç ekonominin kronikleşmiş sorunlarıyla uluslararası ekonomide yaşanan bunalımın etkileri birleşince krizin bütün ağırlığını hissetmeye başlamıştır. Çünkü Rusya, Doğu Asya ülkelerine göre Türkiye'yle dış ekonomik ilişkileri çok daha fazla olan bir ülkedir. 1997 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ticaret hacmi Rusya ile 4.2 milyar dolar (ihracat 2.1 milyar dolar) iken, krize girmiş olan Tayland, Malezya, Endonezya ve G.Kore ile sadece 1.5 milyar dolardır ve bu rakamın da 1/5'i yani 300 milyon doları ihracat rakamıdır. 1997 yılında Türkiye ihracatı içinde %7.8'lik payı ile Almanya'dan sonra en çok ihracat yapılan ülke olan Rusya, çevre ülkelerle birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'nin bu bölgeye olan dış ticaret hacmi 7 milyar doları geçmektedir (Güçlü ve Çeştepe, 1999:152).

Krizin Rusya'ya sıçraması sonucunda Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na yönelik ihracatı 1998 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %35 oranında azalmıştır. Türkiye'ye önemli ölçüde döviz kazandıran ve genellikle Rusyalı turistler tarafından

gerçekleştirilen bavul ticareti de Rusya'da yaşanan kriz dolayısıyla durma noktasına gelmiştir. 1996 yılında 8.8 milyar dolar olarak hesaplanan bavul ticareti, 1997 yılında 5.8 milyar dolara geriledikten sonra 1998 yılında %36.9 oranında azalarak 3.7 milyar dolara inmiştir (Töre, 1999:21). Bu gelişmeler dışında, Türkiye ile önemli yatırım ilişkileri ve hizmet ticareti bulunan Rusya'nın içinde bulunduğu kriz, bu ülkede faaliyette bulunan Türk firmalarının zor duruma düşmesine sebep olmuştur. Rusya'da iş yapan müteahhitler ile ihracat nedeniyle alacaklı olanların bu alacakları ertelenmiş olduğundan döviz girişleri önemli ölçüde azalma göstermiştir (Korkmaz, 1999:200). Ayrıca Rusya Krizi Türkiye'nin turizm sektöründe oldukça sıkıntıya sebep olmuş, Almanya'dan sonra Türkiye'ye en çok turist gönderen bu ülkeden krizin etkisiyle 1999'un ilk çeyreğinde gelen turist sayısı bir önceki yıla göre %26 oranında azalmıştır (Güçlü ve Çeştepe, 1999:153).

Rusya'da derinlik kazanan Borsa krizi esnasında Türkiye'den yaklaşık 4.5 milyar dolar çıkmıştır. Nitekim MB döviz rezervlerinde bu çıkış dolayısıyla önemli sayılabilecek bir azalma meydana gelmiştir. Döviz rezervi 26 Haziran 1998'de 26.700 milyon dolardan 28 Ağustos 1998'de 21.965 milyon dolara inmiştir. 5 milyar dolara yakın olan bu azalmanın önemli bir miktarı kısa vadeli sermaye çıkışından, bir bölümü ise dış borç ödemelerinden kaynaklanmıştır (Karluk, 1999:423).

Rusya'da krizin ağırlaşması sonucunda hükümet Ağustos 1998 ve Ekim 1998'de almış olduğu kararlara ek olarak 11 Aralık 1998 tarihinde üçüncü defa önlem almaya mecbur olmuştur. Ekonomik Krize Çözüm Paketi özetle şöyledir: Türkiye'ye dampingli ithalat önlenecektir. Dahilde İşleme Rejimi kapsamında Türkiye'ye getirilip iç piyasaya verilen mallara karşı yeni önlemler alınmıştır. İhracatın arttırılması amacıyla, ihracatın ve sanayicilerin finansman maliyetlerinin azaltılması için Eximbank'a kaynak aktarılmış, Banka'nın sermayesi yükseltilmiştir. Tekstil sektörünü rahatlatmak amacıyla tarım satış birliklerinin ellerindeki pamuk stoklarının 6 aya kadar vade ve faizsiz olarak sanayicilere verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararlar dışında Türkiye 26 Haziran 1998'de IMF ile Yakın İzleme Programı uygulaması konusunda anlaşmıştır. 18 ay süreli Program kapsamında Türkiye IMF'den kredi istememiştir. Program, IMF kaynaklarından kullanım olmadan sadece IMF'nin onayladığı ve belli aralıklarla varılan

anlaşmayı uygunluğu gözlemlemektedir. Bu kapsamda IMF uzmanları her üç ayda bir Türkiye ekonomisinin temel göstergeleriyle ilgili olarak belirlenen hedeflere ilişkin gelişmeleri gözden geçirmektedir. Elde edilen sonuçlar ise kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır (a.g.e, 423).

Yukarıda izah edilen gelişmeler dışında, Türkiye'nin içine düştüğü kriz ortamının hafifletilmesi ve bütçe açıklarının giderilmesi amacıyla 1998 yılında Vergi Reformu gerçekleştirilerek önemli bir mali yapı düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Reformun temel amacı kanunun genel gerekçesinde, kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınarak, mükelleflerin vergi yükünü artırmadan vergi gelirlerini artırmak, bütçe açıklarının vergiler yoluyla sağlıklı bir şekilde finansmanının sağlanması ve vergi adaletinin sağlanması olarak belirtilmiştir (Ortaç, 1999:349).

Reformla getirilen düzenlemelerin en önemlileri gelir vergisi ile kurumlar vergisinde yer almıştır. Gelirin tanımı değiştirilerek her türlü harcama ve tasarruf gelirin unsuru sayılmakta, 30 Eylül 1998 mali milat olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, yeni düzenlemelere göre kişilerin ve kurumların mevcut varlıklarının kayda geçmesi sağlanacak, bundan sonra yapılan harcamalarda “nereden buldun” diye sorulacak, faiz gelirlerine beyan zorunluluğu getirilecek ve şirketler üç aylık bilanço çıkarıp peşin vergi ödeyeceklerdir (Hatipoğlu, 1999:409).

Vergi yasasıyla yapılan değişiklik vergi kanunlarında yer alan vergi tarifelerinde indirimine gidilmiş, bu bağlamda gelir vergisi tarifesinin ilk diliminin oranı %15'e, kurumlar vergisinin oranı ise %25'e indirilmiştir. Tarifelerde indirimine gidilmesinin nedeni kamuoyunda oluşturulan ve büyük ölçüde destek bulan “vergi oranları yüksek olduğu için vergi kayıp ve kaçakları yüksektir. Vergi oranları azaltıldığında mükellefler vergi kaçırmaktan vazgeçecekler” yaklaşımıdır. Ancak kurumlar vergisi oranının %46'dan %30'a indirilmesi ve son düzenlemeyle %25'e indirilmesi kurumlar vergisi hasılatında önemli değişikliklere neden olmamıştır (Ortaç, 1999:351).

Vergi yasasının uygulanması sonucunda ilk darbeyi mali milat almıştır. 30.09.1998 tarihine kadar 60-70 milyar doların kayıt altına alınması beklenirken, ancak 4 milyar

dolar bankaya yatırılmıştır. Oranın bu kadar düşük gerçekleşmesinin en büyük nedeni olarak mali milat sonrası sorulan “nereden buldun” sorusunun servet vergisi çağrışimleri yapmasıdır. Bu çağrışımın neticesinde 30 milyar dolarlık bir tutarın, bu soruya muhatap olmamak için yurtdışına çıktığı tahmin edilmektedir. Vergi gelirlerinde ise nominal olarak bir artış kaydedilmiş olmasına rağmen enflasyon oranı düşünüldüğünde bu artışın yetersiz olduğu görülmektedir. Örneğin, 1999 yılının ilk altı ayında vergi gelirleri, geçen yılın aynı dönemine göre %50.6 düzeyinde artış göstermesine rağmen, 1999 yılı sonu itibariyle enflasyon oranları tüketici fiyatlarında %65, toptan eşyada ise %52.4 olmuştur. Bu olumsuz gelişmeler sonrasında Temmuz 1999’da vergi reformu tekrar incelenmiş ve bazı yeni kararlar alınmıştır. Bu kararların özeti şöyledir (Hatipoğlu, 1999:410):

- Mali milat ve nereden buldun düzenlemeleri üç yıl süreyle ertelenecektir.
- Gelirin yeni tanımından eski tanımına dönülecektir.
- Peşin vergi beyanı ve ödemesi üç aydan altı aya uzatılacak, kurumlarda peşin vergi oranı düşürülecektir.
- Faiz gelirlerinde beyan zorunluluğunu kaldırıp stopajla yetinilecektir.

Bu yeni düzenlemelerin amacı olarak, vergi reformu sonucunda yurt dışına çıktığı tahmin edilen 30 milyar dolar, tekrara ülke ekonomisine kazandırmak, 3 ayda bir bilanço çıkarmak ve peşin vergi ödemek zorunda kalan firmaları sıkıntıdan kurtarmak, faizde beyan zorunluluğunu kaldırıp, ürken parayı tekrar finans kesimine döndürmek olarak açıklanmıştır (a.g.e, 411).

2.3.8.3. 2000 Yılı Gelişmeleri ve Türkiye’de Ekonomik Kriz

Yukarıda incelenen ve dünyada birçok ülkenin az veya çok etkilerini hissettiği global kriz, 1998 yılı ortasından itibaren Türkiye ekonomisini büyük ölçüde etkilemiştir. Ancak Türkiye’de yaşanan krizi ve ortaya çıkan bazı ekonomik sorunları sadece dünyada yaşanan global krize bağlamak doğru değildir. Türkiye yıllardan beri kronik hale gelmiş ekonomik sorunları yaşamakta ve bu sorunları çözmek için kararlı bir politika ortaya koyamamaktadır. 1990’dan bu yana giderek şiddetlenen ve zaman zaman

üç haneli rakamlarla ifade edilen yüksek enflasyon, büyüyen dış ticaret açıkları, artan kamu finansman açıkları temel sorunlar olarak son dönemlerde Türkiye ekonomisinin gündemindeki yerini korumaktadır (Güçlü ve Çeştepe, 1999:153).

Türkiye içine düştüğü kriz ortamının etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Daha önceki kısımlarda ele alınan önlemler dışında 2000 yılı başından itibaren, üç yıllık bir dönemi kapsayan bir istikrar programı da uygulamaya konmuştur. Bu programın ana hatları özetle aşağıdaki gibi belirtilebilir (Ertuna, 2001:19):

- Program, kur ve ücretlerin kontrol altına alınması temeline oturtulmuştur. Bir yıl boyunca ücretlerin %25, kurların ise %20 dolaylarında artmasına müsaade edilecektir.
- Programın kaynak ihtiyacı, yurt dışından ve özelleştirmeden karşılanacaktır.
- Faizler serbest bırakılacaktır. Yurt dışından ülkeye, kısa vadeli yabancı sermaye veya borç olarak akacak kaynakların faizleri düşürmesi beklenmektedir.
- Bütçe harcamaları kontrol altında tutulacak, faiz öncesi bütçe dengesi, %5 dolaylarında fazla verecektir.
- Kısıtlanan talep, ücretlerin kontrol altında tutulması ve ithalatın ucuzlaması sonucunda enflasyon artışı düşük gerçekleşecektir.
- Program gücünü, ilgili kesimler arasında (işçi, işveren, banka kesimi ve devlet arasında) sağlanacak bir mutabakattan değil, beklentilerin kırılmasından ve yoğun propagandadan alacaktır.

2000 yılı uygulamaya konan programın büyük eksikliği, tek hedefin, her ne pahasına olursa olsun enflasyonu düşürmek olarak tanımlanmasıdır. Oysa enflasyonla mücadelenin hedef değil, anlamlı hedeflere götüren araçlar arasında yer alması gerekir. Türkiye'nin ana hedefi olarak yeni dünya düzeninde rekabet gücünü artırmak, milli geliri artırmak ve bu çerçevede enflasyonla mücadele politikasını düzeltmesi gerekmektedir. Halbuki Türkiye'de üretim artırıcı politikalar yerine talep kısıcı politikalar uygulanarak enflasyon azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu da sanayileşme sürecini olumsuz etkilemektedir.

2000 yılı başında uygulamaya konan program ile birlikte, kamu açıklarını daraltma ve yapısal reformların gerçekleştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Yapısal reformlar kapsamında, uzun yıllardır açık veren sosyal güvenlik sistemi yeniden düzenlenmiş ve sistemin aktif ve pasifleri arasındaki dengenin sağlanması yönünde bazı mesafeler katedilmiştir. Tarımda doğrudan gelir desteği sistemine geçişin ilk adımları atılmış, pilot bölgelerdeki uygulamalarda olumlu sonuçlar alınmış, kredi faizleri kaynak maliyetlerine göre belirlenmiştir. Mali sektör reformu sonucunda kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ile bankacılık sektörünün düzenlenmesi, gözetimi ve denetimi işlevlerinin tek bir otorite altında toplanması hedeflenmiştir. Özelleştirmeye ilişkin olarak 2001 yılı içerisinde Petrol Ofisi'nin yüzde 51'inin blok satış, TÜPRAŞ'ın halka arz yolu ile yüzde 31.5'inin satılması mümkün olmuştur. Bunun yanısıra, cep telefonu lisans satışında beklenenin üzerinde gelir elde edilmiştir. Ayrıca programın uygulanmaya konulmasıyla birlikte faiz oranları beklentilerin üzerinde hızla gerilemiş, enflasyon önemli ölçüde yavaşlamış, üretim ve iç talep canlanmaya başlamıştır (www.yahoogroups.com/group/ekonomistler, 2001:3).

Yukarıdaki olumlu gelişmelere rağmen programın temel hedefi olan enflasyon oranı hedefinin tutturulamadığı görülmektedir. 2000 yılının sonunda TEFE bazında enflasyon %32.7, TÜFE bazında ise %39 olarak gerçekleşmiştir (Ertuna, 2001:22). Halbuki programda 2000 yılı enflasyon hedefi TEFE bazında %20, TÜFE bazında ise %25 olarak hedeflenmekteydi (Berksoy, 2000:14).

2000 yılında uygulanmasına geçilen istikrar programının bir kriz ortamı oluşturması kaçınılmaz olmuştur. Nihayet, 2000 yılının Kasım ayında ekonomik kriz patlak vermiştir. Krizin oluşmasında etkili olan temel nedenleri aşağıda olduğu gibi özetlemek mümkündür (Ertuna, 2001:21-22):

- Türk Lirasının 2000 yılı içinde aşırı değer kazanması ve gelir dağılımını bozması sonucu dış ticaret dengeleri bozulmuştur. 1998 Asya krizi sonrasında Türkiye'ye dış ticarete önemli bir rakip konumunda bulunan G.Doğu Asya ülkelerinin paralarını dolar karşısında %30 dolaylarında devalüe etmesi ve bu nedenle dış pazarlarda fiyat

avantajı elde etmiş olması Türkiye'nin dış ticaretinde rekabet gücünü azaltmıştır. Bu durum dış ticaret açıklarının bir sorun olarak varlığının devam etmesine neden olmuştur.

- 2000 Kasım krizinin önemli nedenlerinden bir diğeri olarak, reel faizlerin negatife düşmesi ve dövize hücumun başlamış olması gösterilmektedir. Döviz hücum neticesinde bir anda 7 milyar dolar civarında bir döviz çıkışı gerçekleşmiştir. Bu durumun kolay atlatılması gerekirken, istikrar programı kurallarının katı bir şekilde uygulanması sonucu, ülke çapında bir likidite krizi oluşmuş, ve reel faizlerin %40-50 dolaylarına fırlamasına neden olmuştur.
- 2000 Kasım krizinin önemli bir diğeri nedeni borsada işlem gören yabancı sermayenin önemli ölçüde dışarıya çıkmaya başlamasıdır. Borsada işlem gören yabancı sermayenin önemli artışlar göstermesi ve işlem gören bu miktarın bir anda önemli düşüşler göstermesi krize neden olmuştur. Nitekim, 1996-2000 döneminde borsada yabancı yatırımcıların dolar bazında ortalama aylık kazançları %3.32, ortalama yıllık kazançları ise %48'dir. 2000 yılında borsadan yabancı yatırımcılar 3 milyar 138 milyon dolarlık çıkış yapmış olması krizi körüklemeye neden olmuştur.

Krizin daha da derinleşmesini önlemek amacıyla Kasım ve Aralık aylarında bir dizi önlem alınmış, yapısal reformların hızlandırılması kararlaştırılmış ve yürütülmekte olan Stand-By Düzenlemesinin 7.5 milyar dolar tutarında ek rezerv kolaylığı ile desteklenmesi yönünde IMF ile anlaşma sağlanmıştır.

Kasım krizi sonrasında alınan önlemler ve IMF ile varılan anlaşma sonucunda mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen giderilmiş, MB'nın döviz rezervleri artmış ve faiz oranları kriz ortamına göre önemli ölçüde gerilemiştir. Ancak faiz oranlarının kriz öncesi döneme göre yüksek seviyelerde kalması, özellikle aşırı gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankalarıyla, portföyünde yoğun olarak Devlet İç Borçlanma Senetleri bulunduran TMSF kapsamındaki bankaların mali yapılarını daha da bozmuştur. Şubat ayında hazine ihalesi öncesindeki olumsuz gelişmeler, uygulanmakta olan programa güvenin tamamen kaybolmasına neden olmuş ve TL'ye karşı ciddi bir

güvensizlik ortamı oluşmuştur. Nitekim, 19 Şubat'ta bir gün valörlü* 7.6 milyar dolarlık döviz talebi olmuştur. MB, yüksek seviyedeki bu döviz talebine karşı likiditeyi kontrol etmeye çalışmış, likidite sıkışıklığı özellikle kamu bankalarının aşırı düzeyde günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu ortamda uygulanmakta olan döviz kuru sistemi terkedilerek Türk Lirası dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Türkiye ekonomisi aşılması zor görünen yeni bir krize sürüklenmiş olmaktadır. Krizin aşılması amacıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmıştır (www.yahogroups.com/group/ekonomistler, 2001:4).

Güçlü ekonomiye geçiş programı çerçevesinde aşağıda sıralanan 5 ana alanda bazı yasal düzenlemeler yapılmaktadır:

- Mali sektörün yeniden yapılandırılması.
- Devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi.
- Ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması.
- Sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi.
- Reel ekonomiye yönelik önlemlerin alınması.

Yapılan yasal düzenlemeler arasında Kamulaştırma Yasası, Kamu İhale Yasası, Bütçe ve Bütçe Dışı Fonların Kapatılması, Şeker Kanunu, Tütün Kanunu, Doğalgaz Kanunu, Türk Telekomun Özelleştirilmesi Yasası, Sivil Havacılık Kanunu, İş Güvencesi Yasası gibi yasalar yer almaktadır**.

Türkiye ekonomisinin içine düştüğü kriz ortamının atlatılması ve temel ekonomik göstergelerde istikrarın sağlanması amacıyla alınan önlemlere rağmen halen kriz ortamı atlatılmış değildir. İçinde bulunulan kriz ortamı şüphesiz Türkiye'nin sanayileşme sürecini olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

---

* Valör, faizin fiilen başlangıç tarihini ifade eder. Yatırılan paralar için valör, paranın bankaca fiilen tahsil edildiği tarihi izleyen ilk işgünüdür. Çekilen paralarda ise paranın ödendiği gün valör kabul edilir (Dünya Yayınları, 1998:446).

** Sayılan yasalara ek olarak çıkarılan diğer bazı yasalar ve yapılan diğer bazı düzenlemeler için bkz: (www.yahogroups.com/group/ekonomistler, 2001:4-12).

3. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE YAPISAL DEĞİŞME

3.1 YAPISAL DEĞİŞMENİN ÇERÇEVESİ

Türkiye imalat sanayii, uzun dönem boyunca bazen birbirine benzer, bazen de oldukça farklı nedenlerden kaynaklanan darboğazlar yaşamış olmasına karşın, önemli bir dizi yapısal değişme geçirmiştir. Bu süreçte uygulanan genel makroekonomik politikalar ile sanayileşme politikaları ekonomik yapıyı değiştirme ve toplumsal gelişmeyi sağlama amacına yönelik olmuş, sanayi sektörü bu politikalarından büyük ölçüde etkilenmiştir (Eser, 1993:100).

Yapısal değişme, az gelişmiş bir ekonomik yapının üretim, istihdam ve dış ticaret açısından gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarına benzer bir gelişme göstermesine denmektedir. Bu bakımdan yapısal değişme, sanayileşme ve/veya iktisadi gelişme ile eş anlamlı kullanılmakta olup, tarımın GSMH içindeki nispi payının azalması sonucunda sanayi ve hizmetler sektörünün payının artması, sanayi sektörlerinin içinde de ara ve yatırım mallarının nispi payının artması sonucunda tüketim malları sanayisinin payının azalmasını ifade etmektedir. Yapısal değişimin ihracata aksetmesi, ihracatta sanayi ürünlerinin nispi payının artması biçiminde gerçekleşir. Bu gelişme ihracatın ürünler ve piyasalar bakımından da çeşitlenmesini gerektirmektedir. İstihdam konusuna gelince, burada da üretim sektörlerindeki yapısal değişme ile birlikte tarım sektörünün toplam istihdam içindeki nispi payının azalması biçiminde bir durum ortaya çıkmaktadır (Duman, 1999:183). Bunlara ek olarak yapısal değişimin teknolojik gelişme ile birlikte gerçekleşmesi ve verimlilik artışlarına neden olması da beklenmektedir.

Daha öncede ifade edildiği gibi sanayi sektörü Birleşmiş Milletler Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (ISIC)'na göre enerji (elektrik, gaz, su), madencilik ve imalat sanayiinden oluşmaktadır. Daha geniş tanımlamada ise bunlara inşaat sektörü de dahil edilmektedir. Çalışmanın bu kısmında amaç daha önceki bölümlerde incelenen sanayileşme stratejileri ışığında Türkiye imalat sanayiinde gerçekleşen yapısal değişmelerin incelenmesidir. Burada imalat sanayiinin seçilmiş olması daha öncede ifade edildiği gibi sanayi sektörü içerisinde gerek üretim değeri ve gerekse istihdam hacmi bakımından sahip olduğu yüksek pay nedeniyle (Şahin, 1997:250). Öte

yandan, enerji üretimi ve maden çıkarılması bir sınai mal üretiminden farklı özellik taşıdığından sanayi sektörü denilince akla genellikle imalat sanayii gelmektedir.

3.2. İMALAT SANAYİİNİN ÜRETİM VE İSTİHDAM YAPISI

Sanayileşmenin ekonomik büyüme ve istihdam sorununun çözümüne katkısı kuşkusuz büyüktür. Sınai ürün bileşimi ve istihdamın sektörel yapısı gelişmişliğin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan, istihdam sorunu son yıllarda sanayileşme stratejileri bağlamında tartışılmakta ve dışa açık/ihracata dayalı gelişme stratejisini uygulayan ülkelerin hızlı büyüme, ileri teknoloji kullanımı ve yeni istihdam alanları oluşturma bakımından daha başarılı oldukları ileri sürülmektedir. Uygulanan sanayileşme stratejisi bakımından bir dönüm noktası sayılan 1980 öncesi ve sonrası dönem için Türkiye’de sanayi sektörü ve özellikle imalat sanayiinin incelenmesi bu noktada ilginç olmaktadır (Eser, 1993:101).

Burada imalat sanayiinde yaşanan yapısal değişimin ölçütleri olarak, imalat sanayii katma değerinin milli gelir içerisindeki payı, imalat sanayiinde oluşturulan katma değer ve imalat sanayiinde istihdam edilenlerin temel mal gruplarına göre dağılımı, imalat sanayiinde oluşturulan katma değer ve imalat sanayii istihdam yapısında kamu - özel kesim payları ve imalat sanayiinde işyeri büyüklükleri incelenecek, sözkonusu verilerin zaman içerisinde gösterdiği gelişme, imalat sanayiinde oluşan yapısal değişim hakkında önemli bilgiler verecektir.

3.2.1. İmalat Sanayii Katma Değerinin Ulusal Gelir İçindeki Payı

Sanayileşme ile birlikte İmalat Sanayii katma değerinin ulusal gelir içindeki payının artış göstermesi beklenir. Türkiye’de sanayileşme stratejilerinde yaşanan dönüşüm çerçevesinde imalat sanayii katma değerinin ulusal gelir içinde sahip olduğu payların yıllara göre gelişimi tablo 5’de gösterilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi her iki strateji döneminde imalat sanayii katma değerinin ulusal gelir içindeki payı önemli bir artış göstermiştir. İmalat sanayii katma değerinin ulusal gelir içindeki payı 1971’de yüzde 15.8’den 1980 yılında yüzde 17.1’e yükselmiş ve

1980’li yılların sonuna doğru yüzde 23’lere ulaşmıştır. 1997 yılında imalat sanayii katma değerinin ulusal gelir içindeki payı yüzde 21.2 düzeyindedir.

Tablo 5: İmalat Sanayii Katma Değerinin Milli Gelir İçindeki Payı(%)

Yıllar	%	Yıllar	%	Yıllar	%
1971	15,8	1980	17,1	1989	23,1
1972	16,5	1981	19,4	1990	22,0
1973	16,7	1982	20,0	1991	22,2
1974	15,8	1983	19,1	1992	21,6
1975	15,8	1984	18,1	1993	20,8
1976	16,9	1985	18,3	1994	22,1
1977	16,6	1986	22,2	1995	22,6
1978	16,5	1987	21,8	1996	21,1
1979	18,7	1988	23,0	1997	21,2

Not: İmalat sanayi katma değeri özel ve kamu kesimi toplamıdır. Özel kesim imalat sanayii katma değeri 10 ve daha çok işçi çalıştıran işyerlerini, kamu kesimi ise tüm işyerlerini kapsamaktadır.

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal göstergeler, 1997 (www.dpt.gov.tr).

Yukarıda incelenen ve imalat sanayiinin ulusal gelir içindeki payının artışını ifade eden yapısal değişme, tarım sektörünün ulusal gelir içindeki payının azalmasından kaynaklanmaktadır. Daha öncede ifade edildiği gibi sanayileşme ile birlikte ekonomide yaşanan yapısal değişme neticesinde, tarımın ulusal gelir içindeki nispi payı sanayi ve hizmetler sektörü lehine azalma gösterecektir. Söz konusu yapısal değişimin incelenmesi açısından tarım, sanayi ve hizmetler kesimlerinin GSMH’ya katkı payları tablo 6’da gösterilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi tarımın GSMH’ya katkı payı 1950 yılında %41.2 iken daha sonraki yıllarda devamlı azalış göstermiş; 1960 yılında %37.9, 1970 yılında %37.3, 1980 yılında %26.1, 1990 yılında %17.5 ve 1997 yılında ise %15’lere kadar gerilemiştir. Tarım sektörünün payında ki bu azalışla birlikte sanayii ve hizmetler sektörlerinin paylarında artışlar kaydedilmiştir. Sanayii sektörünün GSMH’ya katkı payı 1950’de %13.1 iken, 1960 yılında %13.9, 1970 yılında %17.2, 1980 yılında %19.3, 1990 yılında %25.5 olmuştur. 1992 yılında %26.6’ya kadar yükselen bu pay 1997 yılına geldiğinde %25’e gerilemiştir. Tablo 6 incelenmeye devam edildiğinde hizmetler sektörünün GSMH’ya katkı payının da sanayii sektörünün gelişimine benzer bir gelişme göstermiş olduğu görülmektedir. 1950 yılında %40.9 olan hizmetler sektörü payı 1960 yılında %42.7, 1970 yılında %45.5, 1980 yılında %54.6, 1990 yılında %57 ve 1997 yılında %59.9 olmuştur.

Tablo 6: Ekonomik Sektörlerin GSMH'ya Katkı Payları

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	41.2	13.1	40.9
1960	37.9	13.9	42.7
1970	37,3	17,2	45,5
1975	33,8	17,7	48,5
1980	26,1	19,3	54,6
1985	19,7	21,7	58,6
1990	17,5	25,5	57,0
1991	15,2	25,9	58,9
1992	15,0	26,6	59,4
1993	15,4	24,5	60,1
1994	15,5	26,4	58,1
1995	15,7	26,3	58,0
1996	16,9	25,2	57,9
1997	15,1	25,0	59,9

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistikleri Yıllığı,-1998 ve DTM, Çeşitli İstatistik Göstergeler, 1998.

3.2.2 İmalat Sanayiinde Katma Değer ve İstihdamın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı

İmalat sanayiinde üretilen mallar tüketim malları, ara malları ve yatırım malları şeklinde gruplandırılarak incelenebilir. Bu kategorilerin görece ağırlıklarında zaman içinde meydana gelen değişimler, ara ve yatırım malları sanayilerinin daha hızlı gelişmesi, teknolojik anlamda sanayileşmenin bir göstergesi sayılmaktadır (Şahin, 1997:255). Bu yüzden üretimin tüketim malları sanayiinden ara ve yatırım malları sanayilerine doğru kayması sanayileşmenin sağlanması açısından tercih edilmektedir.

Türkiye’de imalat sanayiinin katma değer ve istihdam yapısı incelendiğinde; tüketim malları sanayiinden ara ve yatırım malları sanayiine doğru bir yapısal değişme olduğu görülür. Tablo 7’de imalat sanayiinde katma değer ve istihdamın temel mal gruplarına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo incelendiğinde; ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1963-80 döneminde tüketim malları sanayiinin pay olarak zaman içerisinde azalış gösterdiği, bunun yanında ara ve yatırım malları sanayiinin paylarında ise artışlar olduğu görülür. Bu durum imalat sanayiinin bünyesinde ara ve yatırım mallarının lehine bir yapısal değişmeyi göstermekle birlikte, aynı zamanda ithal ikameci stratejinin uygulanmasında

ilk etapta tüketim mallarının ithal ikamesinin gerçekleştirilmiş olduğu, daha sonra ise ara ve yatırım mallarının ithal ikamesine geçildiğine de işaret etmektedir. Nitekim, 1963 yılında tüketim mallarının payı %51.6 iken 1980 yılında %38.3'e kadar düşmüş, bunun yanında ara mallarının payı aynı dönemde %33.1'den %44.1'e ve yatırım mallarının payı ise %15.3'den %17.6'ya yükselmiştir. Bahsedilen dönemde imalat sanayiinin istihdam yapısında da benzer gelişmeler gözlenmiştir. Nitekim, imalat sanayii istihdamında tüketim malları sanayiinin payı 1963'de %59.8 iken, bu pay 1980'e gelindiğinde %46.4'e kadar düşmüş, bunun yanında aynı dönemde ara mallarının payı %24'den %32.5'e ve yatırım mallarının payı ise %16.2'den %21.1'e kadar yükselmiştir.

1980 sonrası dönem incelenirse; imalat sanayiinde elde edilen katma değer içerisinde tüketim malları payının 1980 öncesi dönemin aksine bir gelişme göstererek artma eğilimine girdiği, bunun yanında ara malları sanayiinin azalış eğilimine büründüğü ve yatırım mallarının ise 1980 öncesinde olduğu gibi artış eğilimini devam ettirdiği görülür. Nitekim, 1980 yılında tüketim mallarının payı %38.3 iken, 1998 yılına gelindiğinde bu pay %42'ye yükselmiş, bunun yanında ara mallarının payı 1980 yılında %44.1 iken 1998 yılında %39'a gerilemiş ve yatırım mallarının payı ise 1980 yılında %17.6 iken 1998 yılına gelindiğinde %19'a kadar yükselmiştir. İhracata yönelik stratejinin uygulandığı 1980 sonrası dönemde tüketim malları sanayiinin pay olarak artış göstermesi ve bunun yanında ara malları sanayiinin giderek azalış göstermesi dikkat çekicidir. Bu durum yukarıda da ifade edildiği gibi 1980 öncesi döneme göre tersine bir yapısal değişmeyi ifade etmektedir. Böyle bir gelişmenin sağlanmasında sözkonusu dönemde sanayileşmenin öncelikli bir hedef olmaktan çıkması ve bununla birlikte sanayiinin rekabet gücünü artırması hedefinin daha öncelikli bir hedef haline gelmesinin de etkisi bulunmaktadır. Buna rağmen, 1980 sonrasında yatırım malları sanayiinin katma değer içerisindeki payını artırmaya devam ettirmesi Türkiye'nin sanayileşme süreci açısından olumlu bir gelişme sayılmaktadır. 1980 sonrası dönemde istihdamın temel mal gruplarına göre dağılımı incelenirse; tüketim mallarının payında artış olduğu, bunun yanında ara mallarının payında düşüş olduğu ve yatırım mallarının payında ise fazla bir değişimin oluşmadığı görülür. Nitekim, 1980 yılında tüketim mallarının toplam istihdam içerisindeki payı %46.4 iken, 1998 yılına gelindiğinde bu

pay %48'e yükselmiş, bunun yanında ara mallarının payı aynı yıllarda %32.5'den %31'e gerilemiştir.

Yukarıdaki açıklamalar topluca değerlendirilecek olunursa, 1963 yılı başlangıç alındığında ithal ikameci stratejinin uygulandığı 1963-80 dönemi ile ihracatta yönelik stratejinin uygulandığı 1980-98 döneminde gerek imalat sanayiinin katma değerinin temel mal gruplarına göre yapısında ve gerekse imalat sanayii istihdamının temel mal gruplarına göre yapısında bir yapısal değişimin gerçekleştiği söylenebilir. Ancak, tüketim malları sanayiinin gerek katma değer ve gerekse istihdam içerisindeki payında önemli azalışlar kaydedilmiş olmasına rağmen, hem katma değer ve hem de istihdam içerisinde ağırlığını devam ettirdiği söylenebilir. Buna rağmen Türkiye'nin sanayileşme sürecinde ara ve yatırım mallarının başlangıca göre hem katma değer ve hem de istihdam içerisinde paylarını artırmış olmaları olumlu bir gelişme olarak görülebilmektedir.

Tablo 7: İmalat Sanayiinde Katma Değer ve İstihdamın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Yıllar	KATMA DEĞER			İSTİHDAM		
	Tüketim Malları Sanayi	Ara Malları Sanayii	Yatırım Malları Sanayii	Tüketim Malları Sanayi	Ara Malları Sanayii	Yatırım Malları Sanayii
1963	51.6	33.1	15.3	59.8	24.0	16.2
1967	49.0	37.7	13.3	55.5	25.5	19.0
1970	41,9	44,9	13,2	51,2	29,1	19,6
1975	35,4	46,5	18,1	46,3	31,6	22,1
1980	38,3	44,1	17,6	46,4	32,5	21,1
1985	39,4	40,5	20,1	45,2	32,6	22,2
1988	37,9	41,6	20,5	45,4	32,3	22,3
1998	42,0	39,0	19,0	48,0	31,0	21,0

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1997(www.dpt.gov.tr), ve DİE Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri-1998, 1999.

3.2.3.İmalat Sanayii Katma Değer ve İstihdamında Kamu-Özel Kesim Payları

Türkiye ekonomisi karma bir yapıya sahiptir. İmalat sanayii içinde kamu ve özel kesimlere ait işletmeler bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlangıçta devlet eli ile sanayileşme neticesinde kamu kesiminin payı oldukça yüksek olmuştur. Ancak

kamu-özel kesim payları zaman içerisinde değişimler göstermiştir. Bu değişimler karma ekonomik sistemin hangi yöne kaydığının işareti olmaktadır. Öte yandan kamu ve özel kesimlere ait işyerlerinin istihdam ve katma değerlerinin incelenmesi hangi kesimde kaynakların daha etkin kullanıldığını gösterecektir (Şahin, 1997:255).

Tablo 8’de imalat sanayiinde oluşturulan katma değer ile imalat sanayiinde istihdam edilenlerin kamu ve özel kesim arasındaki dağılımı görülmektedir. Buna göre kamu kesimi, 1975 öncesinde imalat sanayiinde oluşturulan katma değer yarısından fazlasını oluştururken, 1975 sonrasında yarısından daha azını oluşturmaya başlamaktadır. Nitekim, 1963 yılında kamu kesiminin imalat sanayii katma değerindeki payı %53 iken 1975 yılında %48, 1980 yılında %33 ve 1995 yılında %23 olarak gerçekleşmiştir. Özel kesimin imalat sanayii katma değeri içerisindeki payı ise 1963 yılında %47 iken 1975 yılında %52, 1980 yılında %67 ve 1995 yılında %77 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8: İmalat Sanayiinde katma değer ve istihdamın kamu ve özel kesim arasındaki dağılımı:

Yıllar	Kamu Kesiminin Payı(%)		Özel Kesimin Payı(%)	
	Katma Değer	İstihdam	Katma Değer	İstihdam
1963	53	44	47	56
1970	54	36	46	64
1975	48	35	52	65
1980	33	36	67	64
1985	38	30	62	70
1990	32	26	68	74
1995	23	17	77	83

Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri, Çeşitli yıllar.

Aynı yıllar için imalat sanayii istihdamının kamu ve özel kesim arasında dağılımına bakıldığında ise kamunun istihdam payının özel kesimin istihdam payından daha düşük olduğu görülmektedir. Tablo 8 incelendiğinde kamu kesiminin toplam istihdam içerisindeki payının zaman içerisinde azalış eğiliminde olduğu, bunun aksine özel kesimin toplam istihdam içerisindeki payının ise artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ayrıca katma değer ile istihdam payları beraber ele alındığında, kamu kesiminde istihdam edilenlerin daha yüksek oranda katma değer oluşturduğu görülmektedir.

Tabloda gösterilen yıllar arasında 1980 yılı dışında kalan bütün yıllarda kamu kesiminde oluşturulan katma değer payları istihdam paylarının üzerinde gerçekleşmiştir. Buradan hareketle kamu sektörünün özel sektörden daha sermaye-yoğun alanlarda faaliyet gösterdiği söylenebilir.

3.2.4. İmalat Sanayiinde İşyeri Büyüklüğü

İmalat sanayiinin üretim ve istihdam yapısı hakkında bilgi verebilecek bir diğer ölçüt işyeri büyüklükleridir. İmalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerleri, ölçekleri bakımından büyük ve küçük işyerleri şeklinde bir ayırma tâbi tutulabilir*. Büyük ve küçük işyerlerinin sektör içindeki görece ağırlıkları bu sektörün teknolojik düzeyi, rekabet yapısı vb. konularda fikir verebilir. Tablo 9’da imalat sanayiinde büyüklük gruplarına göre, işyeri sayısı, istihdam ve katma değer payları verilmiştir.

Tablo 9:İmalat Sanayiinin Büyüklük Gruplarına Göre Yapısı (%)

	İŞYERİ SAYISI				
Büyüklük Grupları	1980	1985	1992	1996	1997
(1-9) İşçi çalıştıran işyerleri	95.3	94.5	94.3	94.7	94.4
(10+) işçi çalıştıran işyerleri	4.7	5.5	5.7	5.3	5.6
	İSTİHDAM				
Büyüklük Grupları	1980	1985	1992	1996	1997
(1-9) İşçi çalıştıran işyerleri	38.3	36.0	34.7	33.7	32.4
(10+) işçi çalıştıran işyerleri	61.7	64.0	65.3	66.3	67.6
	KATMA DEĞER				
Büyüklük Grupları	1980	1985	1992	1996	1997
(1-9) İşçi çalıştıran işyerleri	11.6	13.0	7.4	93.5	6.5
(10+) işçi çalıştıran işyerleri	88.4	87.0	92.6	6.5	93.5

Kaynak: DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara-2000, s.33-34.

Sanayileşme stratejisinde dönüşümün yaşandığı 1980 yılına bakıldığında imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin büyük çoğunlukta bir kaç kişinin çalıştığı küçük işyeri niteliğinde olduğu görülür. 1980 yılında imalat sanayiinde faaliyet gösteren toplam işyerleri içinde küçük işyerlerinin payı %95.3 iken, büyük işyerlerinin payı sadece %4.7’dir. 1997 yılına ilişkin rakamlar incelendiğinde; imalat sanayiinde işyeri

* 1985 yılına kadar, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri büyük, 10’dan daha az işçi çalıştıran küçük işyeri sayılıyordu. 1985’den itibaren 25 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri büyük, 10-24 arasında işçi çalıştıran işyerleri orta, 10 kişi altında işçi çalıştıran işyerleri küçük işyeri olarak sayılmaya başlanmıştır. Yapılacak karşılaştırmalarda kolaylık sağlamak amacıyla 10-24 arasında işçi çalıştıran işyerleri de büyük işyeri kapsamına dahil edilecektir.

büyüklüğü açısından küçük ama olumlu bazı gelişmelerin yaşanmış olduğu görülür. Nitekim, 1997 yılında büyük işyerlerinin payı 1980 yılına göre artış göstermiş ve %5.6'ya yükselmiştir. Sözkonusu olumlu gelişme imalat sanayiinde istihdam ve katma değer yapısına da yansımıştır. Nitekim, 1980 yılında büyük işyerleri, imalat sanayii istihdamından %61.7 oranında pay almışken, bu pay 1997 yılına gelindiğinde %67.6'ya yükselmiş, aynı dönemde büyük işyerlerinin imalat sanayii katma değerinden aldığı pay ise %88.4'den %93.5'e artış göstermiştir.

Tabloda görülen bir diğer ilgi çekici olgu, işyeri büyüklüğü ile katma değer ve istihdam arasındaki ilişkidir. Tabloda yer alan rakamlar incelendiğinde; işyeri sayısı açısından büyük işyerlerinin çok küçük bir oran teşkil etmesine rağmen, elde edilen katma değer ve istihdam açısından yüksek paylara sahip olduğu görülür. Örneğin, 1997 yılında imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerleri içerisinde %5.6'lık paya sahip olan büyük işyerlerinin aynı yıl imalat sanayii katma değerinden aldığı payın %93.5 ve istihdam içerisinde aldığı payın ise %67.6 olduğu görülmektedir. Bu durum büyük işyerlerinde kişi başına elde edilen katma değer daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu yüzden işyeri büyüklüğünün artış göstermesi hem katma değer ve hem de istihdam açısından olumlu bir gelişme sayılmaktadır.

İşyeri büyüklüklerinin gösterdiği gelişmeler kamu-özel kesim ayırımı yapılmak suretiyle de incelenebilir. Böyle bir inceleme sonucunda, 1980 sonrasında sanayileşme stratejilerinde yaşanan dönüşüm ile birlikte işyeri büyüklüklerinin hangi kesimde daha çok değişme gösterdiği görülebilecektir. Tablo 10'da imalat sanayiinde işyeri büyüklüğünün artış hızları * verilmektedir.

Tablo 10: İmalat Sanayiinde İşyeri Büyüklüğü Artış Hızları (%)

1970-1979		1980-1990	
Kamu Kesimi	Özel Kesim	Kamu Kesimi	Özel Kesim
3,4	6,4	3,8	10,2

Kaynak: Eser ve K.Eser, 1995:48.

* İşyeri büyüklüğü artış hızı ile ifade edilmeye çalışılan, üretim ölçeklerinde zaman içinde meydana gelen değişimlerdir. Üretim ölçeği ile ifade edilen ise, üretilen ürün ya da toplam üretim kapasitesidir (Geniş bilgi için bkz: Eser ve K.Eser, 1995:46-48).

Tablo 10 incelendiğinde; işyeri büyüklüğündeki artışın, özel imalat sanayiinde daha hızlı olduğu görülür. 1970-79 döneminde kamu kesiminde işyeri büyüklüğü artış hızı %3.4 olurken aynı dönemde özel kesimde işyeri büyüklüğü artış hızı %6.4 olarak gerçekleşmiştir. Yine 1980-90 döneminde ortalama işyeri büyüklüğü artış hızı kamu kesiminde %3.8 iken, özel kesimde de %10.2 gibi oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin kaydedilmesinde, özel imalat sanayiinde dönem içinde daha büyük ölçekli yatırımların gerçekleştirilmesi yanında, 1980 sonrasında imalat sanayiinde yüksek kapasite kullanımı oranlarına ulaşılmasının da etkileri bulunduğu sanılmaktadır (Eser ve K. Eser, 1995:48). Topluca değerlendirmek gerekirse gerek ithal ikameci stratejinin uygulandığı 1970-80 döneminde ve gerekse ihracatta yönelik stratejinin uygulandığı 1980-90 döneminde işyeri büyüklükleri artış göstermiştir. İşyeri büyüklüğündeki artışlar hem kamu kesimi ve hem de özel kesimdeki gelişmelerden kaynaklanmışsa da, burada yüksek artış hızının elde edilmesinde özel kesimin payı şüphesiz daha fazla olmuştur.

3.3. SINAİ YATIRIMLAR VE BÜYÜME

Çalışmanın bu kısmında öncelikle imalat sanayiinin toplam sabit sermaye yatırımları (SSY)'ndan aldığı paylar incelenecek, daha sonra ise imalat sanayiinde gerçekleştirilen yatırımlarda kamu ve özel kesimin payları ele alınacaktır. Sonraki kısımlarda ise üretim sektörlerinin büyüme hızları dönemler itibariyle incelenecek ve GSMH'nın büyüme hızına yaptıkları katkılar analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca imalat sanayii büyüme oranları ile dünyadaki diğer bazı ülkelerin imalat sanayii büyüme oranları karşılaştırılarak, imalat sanayiinin gelişme düzeyi hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılacaktır.

3.3.2. İmalat Sanayiinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Pay

Gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme çabalarında başarılı olmak için kalkınmanın itici gücünü oluşturan bir sanayii altyapısını oluşturmak zorundadırlar. Sanayii sektöründe bu altyapıyı oluşturmak için ise özellikle imalat sanayiinde üretim kapasitesini artıran

yeni yatırımlar gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Türkiye’de imalat sanayiinin toplam SSY’ndan aldığı paylar tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: İmalat Sanayiinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Paylar

Yıllar	%	Yıllar	%	Yıllar	%
I.KP	20,4	1987	17,6	1994	19,6
II.KP	26,8	1988	16,1	1995	22,6
III.KP	28,2	1989	14,8	1996	21,8
IV.KP	25,6	1990	19,5	1997	19,6
1984	25,0	1991	18,9	1998	16,8
1985	23,1	1992	18,4	1999	17,4
1986	22,0	1993	18,0	2000¹	17,2

1) Gerçekleşme tahmini

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler 1998 , 2001 ve ISO, Türkiye Ekonomisi-2001:31.

İmalat sanayiinin SSY’den aldığı paylar incelendiğinde; ilk üç kalkınma planı(KP) döneminde giderek artış gösterdiği görülür. Nitekim, I.KP (1963-67) döneminde %20.4 olan bu pay, II.KP (1968-72) döneminde %26.8’e ve III.KP (1973-77) döneminde ise %28.2’ye yükselmiştir. Söz konusu üç plan ithal ikameciliğin uygulandığı 1980 öncesi döneme denk gelmektedir. 1980’li yıllarda uygulanan IV.KP (1979-83) döneminde ise imalat sanayiinin SSY’den aldığı pay düşme eğilimine girmiş ve %25.6 olarak gerçekleşmiştir. Hatırlanacağı üzere bu dönem ithal ikameci stratejide tıkanıklığın yaşandığı bir dönemdir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1980 sonrası dönem incelendiğinde; imalat sanayii SSY’larının toplam SSY içindeki payının düşme eğiliminde olduğu görülür. Nitekim, 1983 yılında %25.5 olan bu pay 1989 yılında %14.8 seviyesine kadar düşmüştür. Bu düşüşte söz konusu dönemde uygulanmaya konan düşük ücret politikası, sıkı para politikası ve pozitif reel faiz politikası gibi ihracata yönelik sanayileşme stratejisi politikaları yanında, imalat sanayii yatırımlarında devletin giderek elini çekmesinin de etkili olduğu sanılmaktadır*. 1989 sonrası dönem incelendiğinde ise; özellikle yabancı sermayenin özendirilmesi ile birlikte imalat sanayii SSY’nda bir toparlanmanın yaşanmış olduğu görülür. 1989 yılında %14.8 olan imalat sanayii SSY’nın payı, 1990 yılında %19.5 ve 1995 yılına gelindiğinde %22.6’ya kadar yükselmiştir. Ancak 1995’ten sonra imalat sanayii SSY payının toplam SSY içindeki

* Geniş bilgi için bkz: Eser, 1993:122-124; Türkcan ve Boratav, 1994:23-30.

payı tekrar düşme eğilimine girmiş ve 1998 yılına gelindiğinde %16.8'e kadar gerilemiştir. İmalat sanayii SSY'nın toplam SSY içerisindeki payında meydana gelen bu değişmelerin kaynaklarını öğrenmek için kamu ve özel kesimin gerçekleştirdiği SSY içerisinde imalat sanayiinin paylarını incelemede yarar vardır. Aşağıda tablo 12'de kamu ve özel kesimin gerçekleştirdiği SSY içerisinde imalat sanayii SSY'nın aldığı paylar gösterilmiştir.

Tablo 12: Kamu ve Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarında İmalat Sanayiinin Payları(%)

Yıllar	Kamu	Özel	Yıllar	Kamu	Özel	Yıllar	Kamu	Özel
1963	10,2	37,1	1979	24,1	28,7	1990	4,5	26,2
1967	14,4	27,3	1980	26,3	30,0	1991	5,0	24,3
1970	19,9	30,2	1981	21,9	34,1	1992	5,4	23,6
1971	22,6	30,3	1982	18,9	33,6	1993	3,2	23,8
1972	29,6	35,9	1983	15,8	32,9	1994	3,1	26,2
1973	23,8	39,5	1984	14,0	32,9	1995	5,7	26,3
1974	21,8	38,1	1985	12,6	31,9	1996	4,1	26,1
1975	27,2	43,3	1986	9,8	31,8	1997	2,5	22,9
1976	23,3	41,0	1987	6,5	25,2	1998	2,7	23,1
1977	21,6	40,1	1988	5,9	21,4	1999	2,7	23,1
1978	19,8	36,9	1989	4,6	19,9	2000 ¹	3,7	22,6

1) Gerçekleşme Tahmini

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1997,2001.

Tablo 12 incelendiğinde; 1963-80 yılları arasında kamu kesimi SSY payının devamlı yükselme eğiliminde olduğu görülür. Nitekim, 1963 yılında bu pay %10.2 iken 1980 yılında %26.3'e kadar yükselmiştir. 1980 sonrası dönem incelendiğinde ise; kamu kesimi imalat sanayii SSY payının düşme eğiliminde olduğu görülür. Nitekim, 1980 yılında %26.3 olan bu pay 1989 yılında %4.6 ve 1997 yılına gelindiğinde %2.5'e kadar düşmüştür. Aynı dönemde özel sektör imalat sanayii SSY payında da düşüşler gözlenmiştir. Ancak bu kesimdeki düşüşler kamu kesimindeki düşüşlerden daha az oranda gerçekleşmiştir. Nitekim, bu pay 1980 yılında %30 iken, 1989 yılında %19.9 ve 1999 yılında %23.1 olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; 1980 öncesinde hem kamu hem de özel kesim SSY içinde imalat sanayii yatırımlarının oldukça yüksek bir pay aldığı, 1980 sonrasında her iki kesimin imalat sanayii yatırımları payının azaldığı görülmektedir. Bu azalışlarda kamu ve özel kesim karşılaştırıldığında ise, kamu kesimindeki azalmanın çok daha hızlı olduğu sonucu çıkarılabilir.

İmalat sanayii SSY’nda 1980 ve 1990’lı yıllarda gözlenen düşüslere rağmen, bu yıllarda daha önceki bölümlerde yapılan incelemelerden de hatırlanacağı üzere imalat sanayii katma değerinin ulusal gelir içindeki payında artışlar kaydedilmiştir. İmalat sanayii katma değerinde meydana gelen artışların kaynağı incelendiğinde, sözkonusu artışların büyük ölçüde kapasite kullanım oranlarındaki artışlardan kaynaklandığı söylenebilir (Kepenek ve Yentürk, 2000:366). Aşağıda tablo 13’de imalat sanayiinde yıllık ortalama kapasite kullanım oranları verilmiştir.

Tablo 13: İmalat Sanayiinde Yıllık Ortalama Kapasite Kullanım Oranları(%)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Yıllar	kamu	özel	Toplam
1978	70,6	60,2	61,6	1989	73,9	75,3	75,0
1979	67,7	56,0	56,9	1990	73,7	77,3	76,2
1980	59,6	54,3	55,2	1991	76,7	72,9	74,2
1981	60,6	55,7	56,7	1992	77,8	75,6	76,4
1982	67,2	58,0	59,4	1993	79,1	79,7	79,5
1983	67,5	59,3	60,3	1994	78,1	70,9	73,0
1984	79,3	73,3	74,3	1995	80,5	77,9	78,6
1985	73,8	69,3	70,3	1996	82,1	76,5	78,0
1986	72,5	69,1	70,0	1997	81,3	78,7	79,4
1987	80,7	76,8	78,2	1998	81,0	74,6	76,5
1988	78,4	75,9	76,7	1999	79,0	69,8	72,4

Kaynak:DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1998 ve 2001.

Tablodaki rakamlar incelendiğinde; 1980 yılında %55.2 düzeyinde bulunan imalat sanayii ortalama kapasite kullanım oranının 1989 yılında %75’e ve 1997 yılında ise %79.4’e kadar yükseldiği görülür. 1999 yılında imalat sanayii ortalama kapasite kullanım oranı %72.4 olarak gerçekleşmiştir. Tablodan çıkarılabilecek bir diğer sonuç; birkaç yılın haricinde kamu kesimi imalat sanayi ortalama kapasite kullanım oranlarının özel kesim ortalama kapasite kullanım oranlarının üzerinde gerçekleşmiş olduğu şeklindedir.

3.3.3 İmalat Sanayiinde Büyüme

İktisadi kalkınmanın motoru olarak sanayi sektörü seçildiğinde, GSMH’da kaydedilen büyüme oranlarına en büyük katkı sanayi sektöründen beklenir. Türkiye’de de

kalkınmanın motoru olarak sanayi sektörü seçilmiş ve sanayileşme yoluyla iktisadi kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır. Sanayileşme olgusunun gerçekleştirilmesi amacıyla 1980'den önce ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve 1980'den sonra ihracatta yönelik sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. Uygulanan bu stratejiler sonucunda üretim sektörlerinde oluşan büyüme oranlarının incelenmesi bu noktada ilginç olmaktadır. Bu amaçla düzenlenen Tablo 14'de görüldüğü gibi gerek ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulandığı dönemlerde ve gerekse ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinin uygulandığı dönemlerin çoğunda sanayi sektörünün GSMH'nın büyümesine katkısı diğer sektörlerden daha fazla olmuştur.

Tablo 14: Dönemler İtibariyle Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%)

Yıllar	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	GSMH
1951-60	5.7	8.3	6.6	6.3
1961-63	3.2	9	7	5.9
1963-67 ^a	4.2	9.7	7.9	6.7
1968-72 ^a	3.1	7.6	6.9	6.9
1973-77 ^b	3.3	9.9	7.9	6.5
1978-83	0.7	2.7	2.3	1.7
1980-89	0.6	6.0	4.6	4.0
1990-94	1.6	3.8	4.1	3.5
1995-2000	1.9	5.4	4.5	4.5

Kaynak : a) DPT, 1973:6 ve b) DPT, 1979:8'den alınmıştır. 1999 ve 2000 yılına ilişkin rakamlar DTM, 2001 ve DPT, 2001'den alınmıştır. Geriye kalan rakamlar DPT, 1998'den hesaplanmıştır.

Tablo 14 incelendiğinde; BBYKP'nın uygulandığı 1963-67 dönemi, İBYKP uygulandığı 1968-72 dönemi ve ÜBYKP'nın uygulandığı 1973-77 döneminde sanayi sektörü büyüme hızının diğer sektörlerden daha yüksek gerçekleştiği ve dolayısıyla GSMH'nın büyümesine katkısının diğer sektörlerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı dönemlerde sanayi sektörünün ortalama büyüme oranları GSMH ortalama büyüme oranlarından daha yüksek gerçekleşmiştir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1980 sonrası dönem incelendiğinde; sanayi sektörü ortalama büyüme oranlarının diğer sektörlerin ortalama büyüme oranlarının üzerinde gerçekleştiği görülür. Burada yapılabilecek bir diğer karşılaştırma 1980 öncesi ve sonrasının karşılaştırılmasıdır: Tablodan da görüldüğü gibi ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1980 öncesi dönemde sanayi sektörü ortalama büyüme oranları

1980 sonrasında uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi döneminden daha yüksek gerçekleşmiştir. 1980 sonrasında imalat sanayii büyüme hızlarında meydana gelen bu yavaşlamada imalat sanayiinde yapılan SSY payındaki azalma ve ekonomide yaşanan dalgalanmaların etkili olduğu söylenebilir.

Sanayileşme düzeyi hakkında bir mukayese yapmak açısından Türkiye’de sanayi sektörü büyüme oranları ile diğer bazı ülkelerin büyüme oranları karşılaştırılabilir. Bu amaçla düzenlenen tablo 15’de bazı ülkelerin sektörel ortalama büyüme oranları görülmektedir.

Tablo 15: Dünyada Bazı Ülkelerin Sektörel Ortalama Yıllık Büyüme Oranları(%)

Ülkeler	GSYİH		Tarım		Sanayi		İmalat Sanayi		Hizmetler	
	80-90	90-99	80-90	90-99	80-90	90-99	80-90	90-99	80-90	90-99
Türkiye	5.4	3.8	1.3	1.4	7.8	4.3	7.9	5.1	4.4	3.9
Dünya	3.4	2.5	2.7	1.7	-	2.3	-	-	-	-
Düşük Gelirliler	4.7	3.2	3.0	2.5	5.4	2.8	7.7	2.7	5.6	4.7
Orta Gelirliler	3.3	3.5	3.6	2.0	6.2	5.1	6.7	9.0	5.3	3.6
Alt-Orta	4.2	3.4	4.0	2.0	2.4	3.6	3.4	4.1	2.9	3.8
Üst-Orta	2.6	3.6	2.9	2.0	2.4	3.6	3.4	4.1	2.9	3.8
Yüksek Gelirliler	3.4	2.3	-	-	-	1.4	-	-	-	-
Japonya	4.0	1.4	1.3	-1.3	4.2	1.1	3.9	2.3	4.5	5.1
Endonezya	6.1	4.7	3.4	2.3	6.9	6.5	12.6	7.6	7.0	4.0
Kore Cumhuriyeti	9.4	5.7	2.8	2.1	12.0	6.2	13.0	7.1	8.9	5.8
Malezya	5.3	7.3	3.4	0.2	6.8	8.8	9.3	9.7	4.9	8.0
Singapur	6.7	8.0	-6.2	0.4	5.3	7.9	6.6	6.7	7.6	8.0
Tayland	7.6	4.7	3.9	2.5	9.8	5.7	9.5	6.7	7.3	4.4

Kaynak: World Bank, 2001: 294-295

Sanayi sektörünün ortalama büyüme oranları Türkiye’nin de içinde bulunduğu orta gelirli ülkelerin ortalamasıyla karşılaştırıldığında; 1980-90 döneminde elde edilen başarının 1990-99 döneminde sergilenemediği görülür. 1980-90 döneminde Türkiye’nin sanayi sektörü büyüme oranı otlama %7.8 olurken, orta gelirli ülkelerin ortalaması %6.2 olarak gerçekleşmiştir. 1990-99 döneminde ise Türkiye’nin sanayi sektörü büyüme oranları düşme eğilimine girerek ortalama %4.3 olarak gerçekleşmiş ve ortalama %5.1 olan orta gelirliler ortalamasının altında kalmıştır. Öte yandan Dünya Bankasının hazırladığı World Development Report 2000/2001(Dünya Gelişme Raporu 2000/2001) deki verilere dayanarak yapılan sıralamada Türkiye’nin sanayi sektörü büyüme hızında 1980-90 yılları ortalamalarına göre büyüme oranları hesaplanmış 97 ülke arasında 8. sırada bulunduğu, 1990-99 yılları ortalamalarına göre ise büyüme oranları hesaplanmış

118 ülke arasında 39. sırada yer aldığı görülmektedir (bkz: World Bank, 2001:294-295). Buradaki rakamlara bakılarak Türkiye'nin 1980-90 döneminde sanayi sektörünün büyüme hızı açısından 1990-99 döneminden daha iyi bir performans sergilediği söylenebilir.

GSYİH'nin büyüme oranları incelendiğinde, Türkiye'nin hem 1980-90 ve hem de 1990-99 döneminde dünya ortalamasının üzerinde bir büyüme hızına sahip olduğu görülmektedir (Tablo 15). Dünya Bankasının yayınladığı Dünya Gelişme Raporu 2000/2001'e göre 1980-90 döneminde, ortalama GSYİH büyüme oranları hesaplanan 112 ülke arasından Türkiye 11. sırada yer alırken; 1990-99 döneminde sözkonusu sıralamada ortalama GSYİH büyüme oranları hesaplanmış 131 ülke arasında 45. sırada yer aldığı görülmektedir. Burada çıkarılabilecek sonuç ise; sanayi performansında ortaya çıkan olumsuz gelişmenin GSYİH'daki büyüme oranlarına da yansımış olduğu ve 1980-90 dönemine kıyasla 1990-99 döneminde GSYİH'daki büyümenin daha olumsuz bir seyir izlediği şeklindedir.

3.4. VERİMLİLİK VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM

Birinci bölümde "teknolojik gelişme" başlığı altında yapılan açıklamalarda da ifade edildiği gibi ülkelerin sanayileşme düzeyleri ile teknolojik gelişme arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Konuya bu çerçeveden yaklaşıldığında Türkiye imalat sanayiinde meydana gelen yapısal değişimin boyutlarını incelemek için teknolojik değişim ve bu değişimin bağlı olduğu unsurların incelenmesinde yarar vardır.

Ancak bu unsurların incelenmesine geçilmeden önce üzerinde durulması gereken bir diğer konu teknolojik gelişmenin imalat sanayiinde gerçekleşen verimlilik artışlarına etkisidir. Daha önceki açıklamalardan da hatırlanacağı üzere teknolojik gelişme sonucunda ekonomide daha yüksek katma değer ve toplam faktör verimliliğinde artışlar sağlanabilir. Bu verimlilik artışları ile teknolojik gelişme arasındaki ilişkinin kurulması açısından Türkiye imalat sanayiinde toplam faktör verimliliği rakamlarının incelenmesinde yarar vardır. Aşağıda, öncelikle toplam faktör verimliliği ve toplam faktör verimliliğinin kaynakları olarak işgücü verimliliği ile sermaye verimliliği incelenecek, daha sonraki kısımlarda ise teknolojik değişim konusu ele alınacaktır.

3.4.1. Verimlilik

İmalat sanayiinde yapısal değişme, sınai üretim yapısındaki değişme olarak ele alındığına göre, imalat sanayiindeki verimlilik artışlarının da incelenmesi gerekir. Yapılacak incelemelerde kamu ve özel kesim ayırımının yapılması, verimlilik artışlarında hangi kesimin daha etkin olduğu hususunda önemli bilgiler verecektir. Ayrıca toplam faktör verimliliği konusunda yapılmış olan farklı çalışmaların bulgularına yer verilmesi yapılan incelemenin güvenilirliğini artıracaktır. Söz konusu incelemelere geçilmeden önce kullanılacak olan bazı verimlilik tanımları hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Teknolojik gelişmenin belirlenmesinde başvurulan ölçütlerden biri olan verimlilik endeksleri, kısmi endeks ve toplam endeks şeklinde düzenlenebilir. Kısmi endeks üretim faktörlerinin ortalama verimlerine eşittir. Toplam Faktör Verimliliği(TFV) endeksi üretim etkinliğindeki global gelişmeyi gösterdiği için teknolojik gelişme endeksi olarak alınabilir. TFV, global hasılanın, kullanılan girdilere yapılan ödemeye bölünmesi ile hesaplanabilir. Buna göre TFV aşağıdaki gibi formülle edilebilir:

$$A = Y / wL + rK$$

Burada A, Toplam Faktör Verimliliğini; Y, Global hasılayı; L, Emek faktörünü; K, Sermaye faktörünü; w, emeğin fiyatını; r, sermayenin fiyatını göstermektedir. Yukarıdaki formül daha açık bir ifadeyle; ilgili sanayi dalında çıktı değeri ile girdi değeri arasındaki ilişkiyi vermektedir (Şahin, 1997:267). Bu ilişkinin zaman içinde göstereceği olumlu seyir teknolojik gelişmenin göstergesi sayılacaktır. Kısmi üretim endekslerinde ise genellikle işgücü verimliliği(kişi başına katma değer) ile sermaye verimliliği(sermaye yoğunluğu) gelişme endeksleri kullanılır. Böylece TFV'nin kaynakları tespit edilmiş olur. Çalışmanın bu kısmında öncelikle TFV ile ilgili yapılan bazı hesaplamalara yer verilecek, daha sonra ise işgücü verimliliği ile sermaye verimliliği olguları, kamu ve özel kesim ayırımı gözetilerek incelenecektir.

3.4.1.1. Toplam Faktör Verimliliği

Yukarıda da ifade edildiği gibi, kısmi üretim endeksleri ve dolayısıyla kısmi faktör verimlilik ölçütleri, bütün katma değer tek bir üretim faktörü tarafından oluşturulduğunu varsaydığından, tek başlarına iyi bir verimlilik ölçütü olamamaktadır. Bu sakıncayı gidermek için, TFV tercih edilmektedir. TFV, üretim faktörlerinin toplam verimliliğe katkısını net olarak ortaya koyduğu, üretim etkinliğindeki genel artışı gösterdiği ve teknolojik gelişmenin de iyi bir ölçütü sayıldığı için yaygın olarak kullanım alanı bulmaktadır.

Burada Türkiye İmalat Sanayiinin TFV incelenirken, bu konuda yapılan bazı çalışmaların bulgularına yer verilmeye çalışılacaktır. Yapılan bu çalışmaların çeşitliliği, ulaşılmaya çalışılan sonuçların tutarlılığı konusunda daha iyi bir fikir verecektir. Ayrıca bu çalışmaların sonucu incelenmeye çalışıldığında, 1980 öncesi ve 1980 sonrası dönemde varılan sonuçların karşılaştırılması, yaşanan sanayileşme stratejisi dönüşümünün neticeleri konusunda önemli ipuçları sağlayacaktır.

Türkiye İmalat Sanayiinin 1980 öncesi TFV:

Yıldırım(1989):1963-67, 1967-72,1972-77 dönemlerinde, imalat sanayii TFV'nin yıllık ortalama artış hızları sırasıyla; %5.9, %1.5, %1.6 gibi oldukça düşük düzeylerde kaldığı belirlenmiştir.

Nishimizu ve Robinson(1984):1963-76 döneminde TFV artışı %1.3 olarak belirlenmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen yıllık ortalama reel üretim artışı % 10.7 olduğuna göre bu üretim artışının ancak %12'lik bir kısmı TFV artışlarından kaynaklanmıştır.

Uygur(1991):1965-76 arasında TFV yıllık ortalama %1.5'lik bir artış, 1976-81 arasında %1.4'lük bir azalış göstermiştir.

Özmucur ve Karataş(1990):1973-79 döneminde, imalat sanayii TFV %2.1 azalış göstermiştir.

Eser(1991):1973-79 döneminde, imalat sanayii TFV %2.8 azalmıştır.

Yukarıda ifade edilen çalışmaların sonuçları incelendiğinde 1980 öncesinde TFV'nin performansının iyi bir gelişme gösteremediği söylenebilir. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısına doğru imalat sanayii TFV'nin azalış göstermiş olduğu görülmektedir. Örneğin Özmucur ve Karataş (1990) ve Eser (1991)'e göre 1973-79 döneminde imalat sanayii TFV sırasıyla %2.1 ve %2.8 oranında azalış göstermiştir.

Ekonominin 1980 öncesi TFV performansında gözlenen bu gelişmelerin nedenleri hakkında çok sayıda etki ileri sürülebilir. İkinci bölümde incelenen sanayileşme stratejilerinin Türkiye uygulamaları hatırlandığında; kısıtlayıcı dış ticaret politikalarının olumsuz etkileri, ödemeler dengesindeki tıkanıklıklar sonucu kapasite kullanım oranlarında gerçekleşen düşüşler, küçük işletmeciliğin yaygınlığı, alt yapı alanlarında gözlemlenen darboğazlar ve kamu kesiminin oluşturduğu verimsiz yapılar bu gelişmelerin temel nedeni olarak görülebilir. Gerçekten de dönem boyunca yüksek seviyede gerçekleşen etkin koruma oranları, imalat sanayiinin alt sektörleri arasında büyük farklılıklar göstererek önemli kaynak dağılımı sapmalarına ve iç pazara yönelik düşük ölçekte üretim yapan, maliyet ve verimlilik kaygısından uzak bir sanayi yapısının oluşmasına yol açmıştır. Bunun gibi, korumacı politikalar, ülkenin faktör ve girdi olanakları ile bağdaşmayan, geniş ölçüde ithalata bağımlı ve verimli çalışması ancak artan miktarda ithalatla mümkün olabilen yatırımların gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Bu yapı, dış ticaret ve sanayileşme politikalarından kaynaklanan teşviklerin büyük imalat sanayiinde yoğunlaşması, küçük sanayiinin büyük ölçüde ihmal edilmesiyle belirginlik kazanmıştır. Diğer taraftan; kaynakların imalat sanayii üzerinde yoğunlaşması ulaşım, haberleşme, enerji gibi verimlilik artışlarına dolaylı yollardan katkıda bulunan alt yapı yatırımlarında önemli darboğazların yaşanmasına neden olmuştur (Yener, 1999:658).

Daha öncede ifade edildiği gibi Türkiye'de uygulanan sanayileşme stratejilerinde 1980'li yıllarda ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracatta yönelik sanayileşme stratejisine doğru bir geçiş yaşanmıştır. Bu geçişin imalat sanayii TFV üzerinde oluşturacağı etkileri görmek amacıyla özellikle 1980-1990 yıllarını kapsayan çalışmaların bir kısmına yer vermek yararlı olacaktır.

Türkiye İmalat Sanayiinin 1980 sonrası TFV:

Uygur(1991):1981-88 döneminde TFV yıllık ortalama %1.5'lik bir artış göstermiştir.

Özmucur ve Karataş(1990):1979-85 döneminde, imalat sanayii TFV %0.6 artış göstermiştir.

Eser(1991):1980-85 döneminde, imalat sanayii TFV %1.3 artış göstermiştir. Burada ek bir bilgi vermek gerekirse, bu dönemde gerçekleşen üretim artışlarına TFV'nin katkısı %13.6 gibi düşük bir oran bulunmuştur.

Yukarıdaki çalışmaların karşılaştırılmasından önemli bazı sonuçlar çıkarılabilir: 1960'ların başından 1970'lerin ortalarına kadar olumlu bir gelişme gösteren TFV'nin 1970'lerin sorunlu ikinci yarısında düştüğü ve 1980'den sonra kısmen düzeldiği söylenebilir. Bir başka deyişle, TFV, hem 1960'larda başlayıp 1970'lerin bunalımlı ikinci yarısına kadar süren ithal ikamesi süreçte, hem de 1980 sonrasında TFV'de ortaya çıkan görece yükselmenin bazını oluşturmuştur. TFV'nin 1980 sonrası artışı, büyük oranda 1960 ve 1970'li yıllarda oluşturulan üretim kapasitesi ve bunun daha yoğun ve verimli kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Kapasite kullanımının ithalattaki tıkanıkların giderilmesi sonucunda artması, önceki yıllarda oluşturulan üretim kapasitesinin daha etkin kullanımını sağlamıştır (Kaynak, 1993:13). 1980'de %50'lere düşen kapasite kullanım oranı 1987'de %78,2'ye kadar çıkmıştır (tablo 13). Ancak daha sonraki yıllarda bu oran tekrar düşme eğilimine girmiştir.

Türkiye imalat sanayiinde TFV'nin kaynaklarını toplu şekilde gösteren bir tablonun çizilmesi, konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Aşağıda düzenlenen Tablo 16'da TFV'nin kaynakları gösterilmiştir.

Tablo 16: Türkiye İmalat Sanayiinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme ve Büyümenin Kaynakları: (%)

Yıllar	Net Katma Değer İçinde Ortalama Faktör Payları			Faktörlerin Ortalama Artış Hızları				TFV Artış Hızı	Büyümeye Katkı Payları			
	K	L	M	X	K	L	M	A	K	L	M	A
1970-79	26,3	13,6	60,1	6,8	16,4	4,8	8,1	-2,9	63,4	9,9	71,5	-44,8
1980-88	26,6	9,2	64,2	10,3	4,0	2,8	10,5	2,4	10,3	2,5	65,4	21,8

Not: K:Sermaye, L:Emek, M:Diğer Ara Girdiler, X:Toplam Çıktı, A:Toplam Faktör Verimliliği

Kaynak: Eser, 1993: 129 ve 132'den derlenmiştir.

Tablo 16 incelendiğinde; 1970-79 döneminde TFV'nin yüzde 2.9 oranında azaldığı görülür. Aynı dönemde üretim yılda ortalama yüzde 6.8 oranında artış göstermiştir. Buradan çıkarılabilecek sonuç, 1970-79 döneminde ortaya çıkan üretim artışları üzerinde TFV'nin negatif bir etkiye sahip olduğu şeklindedir. TFV'nin negatif gerçekleşmiş olmasının temel nedeni olarak, özellikle dönemin ikinci yarısında etkili olan döviz darboğazının neden olduğu ithalat tıkanıklarının üretim kapasitelerini düşürmesi gösterilebilir. Ayrıca yüksek oranlara ulaşan korumanın sanayide rekabeti engellemesiyle işletmelerin verimlilik kaygılarından uzak ve yeni teknolojilerden yararlanma konusunda duyarsız olması verimliliği düşüren bir diğer faktör olmuştur. Döviz darboğazının atlatıldığı ve ithalat tıkanıklarının giderildiği 1980 sonrası dönemde artan kapasite kullanımının sanayide verimlilik artışlarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi 1980-88 döneminde TFV'deki artış yüzde 2.4'tür. Bu dönemde üretimin reel olarak yüzde 10.3 arttığı düşünülürse, gerçekleşen üretim artışlarının %78.2'sinin üretim girdisindeki artıştan, sadece %21.8'inin ise verimlilik artışından kaynaklandığı söylenebilir. Bu gelişmeyi kısmen geçmiş dönemde atıl durumda olan üretim kapasitelerinin harekete geçirilmesine, kısmen de ithalatın liberasyonu ve 1986-87 yıllarında petrol fiyatlarındaki gerilemenin etkisiyle ithal girdilerinin kolay ve ucuz temin edilmesinin sonucu olan üretim artışlarına bağlamak mümkündür *.

Yukarıdaki incelemeler çerçevesinde uygulanan sanayileşme stratejilerine göre bir değerlendirme yapıldığında; iktisat politikalarında köklü bir dönüşümü simgeleyen 1980 sonrasında teknolojik gelişme ve verimlilik artışı açısından düşük ancak olumlu bir gelişmenin sağlanmış olduğu söylenebilir. Bunun gibi, 1980 öncesinde üretim artışlarının sağlanmasında özellikle sermaye girdisinin katkı payı yüksek iken, 1980 sonrasında sağlanan üretim artışlarında TFV'nin önemli bir katkı payına sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, 1980 sonrasında üretim kapasitesinin büyümesi üzerinde TFV'nin katkı payı, emek ve sermayenin katkı paylarından daha yüksek bir oranda gerçekleşmiştir (Eser, 1993:128).

---

* Daha geniş bilgi için bkz: Eser, 1993:124-137.

3.4.1.2. İşgücü ve Sermaye Verimliliği

İşgücü verimliliğinin yaklaşık bir ölçütü olarak “çalışan kişi başına net katma değer” alınmakta ve verimlilik değişimleri, işçi ya da iş saati birimi başına katma değer değişmesiyle ölçülmektedir. Buna göre, diğer bütün faktörlerin değişmediği varsayımı altında, mevcut işgücü ile daha fazla katma değer oluşturan ya da veri katma değeri daha az işgücü kullanımı ile elde eden sektörün daha verimli çalıştığı düşünülmektedir. Sermaye verimliliğinin yaklaşık bir ölçütü olarak ise, elde sermaye stoku serisi mevcutsa, net katma değer/sermaye stoku oranı kullanılmaktadır. Diğer bütün koşulların değişmediği varsayımı altında, birim sermaye başına daha fazla katma değer elde eden sektörde, sermaye verimliliğinin yüksek olduğu sonucu çıkarılmaktadır (Eser ve K. Eser, 1995:41).

Yener(1999)'in hesaplamalarına göre, 1980-88 dönemi, 1968-77 dönemi ile karşılaştırıldığında, işgücü verimliliği artış hızının, madencilik, ara mal imalat sanayii ve hizmetler sektörü dışında kalan ekonominin diğer sektörlerinde düştüğü görülmüştür. Sermaye verimliliğinin artış hızı için ise tersi bir gelişme söz konusu olmuştur: 1980-88 döneminde, tarım ve enerji dışındaki her sektörde sermaye verimliliğinin artış hızı yükselmiştir. Sermaye verimliliğindeki bu gelişme, büyük ölçüde, dönemler arasında sermaye stokunun artış hızında gözlemlenen değişimlerden kaynaklanmıştır. Örneğin; imalat sanayii sermaye stokunun yıllık artış hızı 1968-77 döneminde %9.5 iken, 1980-88'de %1.6'ya düşmüştür. Aynı dönemler arasında, üretim artış hızındaki düşüş (%9.6'dan %7.4'e) sermaye stokundakinden daha düşük olduğundan(üretim sermaye stokundan daha hızlı arttığından), birim sermaye başına üretimde artışlar meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle sermaye verimliliği artmıştır (Yener, 1999:661). Burada sermaye verimliliğinin artış göstermesinin önemli bir nedeni de kapasite kullanım oranlarındaki artışlardır.

Son olarak imalat sanayiinde işgücü ve sermaye verimlilikleri artışında kamu ve özel kesimin katkılarını incelemede yarar vardır. Aşağıda tablo17'de imalat sanayiinde işgücü ve sermaye verimliliklerinin artış oranları 1980 öncesi ve 1980 sonrası on yıllık dönemler itibariyle verilmiştir. Ayrıca sözkonusu tablodan kamu ve özel kesimin

etkilerini karşılaştırmalı olarak izlemek de olanaklıdır. Tablodaki işgücü verimliliği hızı, işgücü başına katma değer artışlarını, sermaye verimliliği artış hızı ise birim sermaye stoku başına katma değer artışlarını ifade etmektedir.

Tablo 17: İmalat Sanayiinde İşgücü ve Sermaye Verimlilikleri Artışında Kamu ve Özel Kesim

	1970-1979		1980-1990	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel
İşgücü Verimliliği artış hızı (%)	-4,3	6,6	4,8	5,3
Sermaye Verimliliği artış hızı (%)	-14,2	-4,5	4,2	5,1

Kaynak: Eser ve K. Eser, 1995: 44-45'ten derlenmiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi, gerek 1980 öncesinde ve gerekse 1980 sonrasında işgücü ve sermaye verimliliği özel kesimde daha yüksek gerçekleşmiştir. Dönemler itibariyle incelendiğinde ise 1980 sonrası dönemde kamu kesiminin verimlilik artışlarında bir önceki döneme göre ilerlemeler kaydedildiği ve özel kesim verimlilik artışlarına yaklaşıldığı görülmektedir. Örneğin 1970-79 döneminde kamu kesimi işgücü verimliliği artışı %-4.3, özel kesim işgücü verimliliği artışı %6.6 iken; 1980-1990 döneminde bu oran sırasıyla %4.8 ile %5.3 olmuştur. Tablodan çıkarılabilecek bir diğer önemli sonuç sermaye verimliliğinde 1980 öncesinde her iki kesimde de görülen negatif büyümenin 1980 sonrasında pozitif artışa geçmiş olmasıdır. Sermaye verimliliği artış hızında ortaya çıkan bu gelişme üzerinde kapasite kullanım oranlarındaki artışların etkili olduğu söylenebilir. Genel olarak belirtmek gerekirse; imalat sanayiinde, gerek işgücü ve gerekse sermaye verimliliği artış oranlarına bakıldığında, her iki dönemde de özel kesimin, kamu kesiminden daha verimli faaliyet gösterdiği söylenebilir. Buna rağmen 1980-90 döneminde 1970-80 dönemine göre verimlilik açısından kamu kesimi daha olumlu bir gelişme kaydetmiştir.

3.4.2. Teknolojik Değişim:

İmalat sanayiinde yaşanan yapısal değişimin en önemli göstergeleri arasında teknolojik gelişme seviyesi de bulunmaktadır. Teknolojik gelişme seviyesini en iyi izah eden değişim ise verimlilik artışlarıdır. Ancak teknolojik gelişimin ölçütü olarak diğer bazı değişkenler de önemli olmaktadır. Bu değişkenler arasında Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı, araştırmacı sayıları, patent başvuruları vb. kıstaslar yer

almaktadır. Bu değişkenlerin zaman içerisinde gösterdiği gelişmeler ülkenin teknolojik gelişmesi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi teknolojiyi elde etmenin iki yöntemi bulunmaktaydı: üretmek ve transfer etmek. Ülkeler uzun vadede teknolojiye dışa bağımlı kalmak istemiyorlarsa kendi teknolojilerini üretmek zorundadırlar. Çünkü, bütünüyle ithal teknoloji kullanarak uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanmak ve bu gücü sürdürmek oldukça zordur. Teknoloji ithalinin bir diğer olumsuz etkisi gelişmekte olan ülkelerdeki bilimsel ve teknolojik gelişmenin yolunu tıkaması ve bu ülkelerden sanayileşmiş ülkelere beyin göçüne neden olmasıdır (Başkaya, 1994:134-135). Bu olumsuzluklara meydan vermemek için gelişmekte olan ülkelerin kendi teknolojilerini üretmeleri önemli olmaktadır. Kendi teknolojilerini üretmeleri açısından ise Ar-Ge çalışmalarına verecekleri önem, araştırmacı sayısı, patent başvuruları, uluslararası bilimsel yayın sayısı vb. değişkenler önemli olmaktadır. Türkiye imalat sanayiinde teknolojik gelişme seviyesinin incelenmesinde bu unsurların da dikkate alınması gerekli olmaktadır.

Gerek 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve gerekse 1980 den sonra uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi dönemlerinde sağlanan kayda değer teknolojik kazanımlara karşın, Türkiye'nin teknolojik gelişme seviyesine ilişkin tüm göstergeler uluslararası kıstaslar bazında önemli olumsuzluklar sergilemektedir. Uluslararası kıstaslar Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının %1'e, iktisaden faal onbin nüfus başına tam zaman eşdeğerli Ar-Ge personel sayısının 20'ye ve Ar-Ge harcamaları içinde sanayi kesiminin payının %50'ye yükselmesidir (Duman, 1999:191). Türkiye'nin ulaştığı teknolojik gelişme seviyesinin analizi için Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranları ve iktisaden faal onbin nüfus başına araştırmacı sayıları tablo 18'de verilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranları incelendiğinde; 1983'te %0.24 iken 1990'da %0.32'ye ve 1999 yılına gelindiğinde %0.63'e yükselmiş olmasına rağmen, uluslararası eşik değerinin epeyce altında kaldığı görülmektedir. İktisaden faal onbin nüfus başına araştırmacı sayısı ise, 1983'de 4 iken,

1990'da 5.4'e ve 1999'a gelindiğinde 10.5'e yükselmiş, ancak bu kıstas açısından da uluslararası normların altında kalmıştır. Nihayet, Türkiye'de toplam Ar-Ge harcamaları içinde üniversitelerin payı 1983'de %56.0 iken, 1990'da %69.3'e yükselmiş ve daha sonra 1992'de %67.8'e inmiştir. Buradan çıkarılabilecek en önemli sonuç, Ar-Ge harcamaları içinde üniversitelerin hala hakim bir konumda oldukları şeklindedir (Şenses, 1995:711).

Tablo 18: Türkiye'nin Bazı Ar-Ge Göstergeleri

Yıllar	Ar-Ge Harcamalarının GSYİH içindeki Payı(%)	İktisaden Faal Onbin Nüfus Başına Araştırmacı Sayıları
1983	0.24	4
1990	0.32	5.4
1991	0.53	7.2
1992	0.49	7.5
1993	0.44	7.6
1994	0.36	7.6
1995	0.38	8.2
1996	0.45	9.6
1997	0.49	10.4
1998	0.50	10.2
1999	0.63	10.5

Kaynak: www.tubitak.gov.tr/01.07.2001.

Türkiye'nin teknoloji düzeyini ortaya koyabilmek için Türkiye'nin Ar-Ge rakamları diğer bazı ülkelerin Ar-Ge rakamlarıyla karşılaştırılabilir. Tablo 19'da Türkiye ve diğer bazı ülkelerin Ar-Ge rakamları verilmiştir.

Tablo 19: Bazı Ülkelerde Ar-Ge Göstergeleri

Ülkeler	Yıllar	Ar-Ge Harcamalarının GSYİH içindeki Payı(%)	İktisaden Faal Onbin Nüfus Başına Düşen Araştırmacı Sayıları
Rusya Federasyonu	1996	0.86	153
Japonya	1998	3.06	137
Fransa	1997	2.18	123
Almanya	1998	2.29	116
Avrupa Birliği	1997	1.81	95
Güney Kore	1998	2.52	60
İtalya	1997	1.05	60
İspanya	1998	0.90	59
Yunanistan	1997	0.49	47
Türkiye	1999	0.63	11

Not: Rakamlar Yuvarlanmıştır.

Kaynak: www.tubitak.gov.tr/01.07.2001.

Tablo 19 incelendiğinde; Türkiye’de Ar-Ge faaliyetleri düzeyinin tabloda gösterilen ülkelerin altında olduğu görülür. Tabloda yer alan ülkelere Japonya, Fransa, Almanya, Güney Kore ve İtalya’nın Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payları uluslararası eşik üzerinde gerçekleşmiştir. Geriye kalan ülkelerin payları ise uluslararası eşik altında kalmıştır. Tablodan da görüldüğü gibi 1999 yılında Türkiye’nin Ar-Ge harcamaları GSYİH’nin sadece %0.63 oranında gerçekleşmiştir. İktisaden faal onbin nüfus başına düşen araştırmacı sayıları incelendiğinde; Türkiye dışında kalan ülkelerin tümünde sözkonusu rakamların uluslararası eşik olan 20 düzeyinin üzerinde olduğu görülür. Nitekim, Türkiye’nin 1999 yılında iktisaden faal onbin nüfus başına düşen araştırmacı sayısı sadece 11 olarak gerçekleşmiştir. Tablodaki veriler topluca değerlendirildiğinde; Türkiye’de Ar-Ge faaliyetlerine yeterli önemin verilmediği görülmektedir.

Teknolojik gelişme düzeyi hakkında fikir verebilecek bir diğer gösterge milli patent sayılarıdır. Tablo 20’de Türkiye’de yıllar itibariyle patent başvuruları verilmiştir.

Tablo 20: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Patent Başvuruları

Yıllar	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli/Toplam(%)
1980	134	527	661	0.20
1985	132	461	593	0.22
1990	138	1090	1228	0.11
1995	178	1520	1698	0.10
1996	187	718	905	0.21
1997	210	1329	1539	0.14
1998	214	2280	2494	0.09
1999	273	2755	3028	0.09
2000	265	3177	3442	0.08

Kaynak: www.tubitak.gov.tr/ 01.07.2001.

Tablo incelendiğinde; Türkiye’de yapılan patent başvurularının çoğunlukla yabancı kaynaklı olduğu görülür. Yerli patent başvurularının toplam içindeki payları incelendiğinde; 1980’de %20 olan bu payın 2000 yılına gelindiğinde %8’e kadar düşüş gösterdiği görülür. Bu durum, Türkiye’de teknolojik gelişme düzeyinin patent başvuruları açısından da olumsuz bir tablo çizdiği şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye imalat sanayiinin teknolojik gelişme düzeyi hakkında bilgi verebilecek bir diğer gösterge “ihraç edilen imalat sanayii ürünlerinin teknolojik yapısı”dır. Yüksek teknoloji içerikli mal ihracatı yüksek olan ekonomide beceri çeşitliliği ve derinliği daha fazla

olduğundan değişen teknoloji ve talep koşullarına zamanında uyum sağlamak için gerekli esnekliğin daha yüksek olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda olan ülkelerin ise, pazar paylarını korumak ve artırmak, dış şoklardan etkilenmemek veya bu şoklardan yararlanma olanakları daha fazla olmaktadır (Sönmez, 1999:68). Tablo 21’de 1985 ve 1996 yıllarında Türkiye ihracatının teknoloji içeriği, gelişmekte olan 10 ülkenin ihracat ürünleriyle karşılaştırılmaktadır.

Tablodan da görüldüğü gibi, karşılaştırmada Türkiye ihracatının teknoloji içeriği, tablodaki bütün ülkelerin gerisinde görünmektedir. İncelenen dönemde(1985-1996) yapısal değişim, diğer ülkelere göre zayıf kalmaktadır. Petrol ihracatçısı Endonezya veya dışa açılması henüz yeni olan Çin’de dahil, hiçbir ülkenin düşük teknolojili ve doğal kaynaklara dayalı ihracatının toplam içindeki yeri Türkiye’ninki kadar yüksek değildir. Nitekim, Türkiye’de bu iki grup ürünün ihracat payı 1985’de %84 ve 1996’da %82 olarak gerçekleşmiştir. Yine listedeki hiçbir ülkenin ileri teknoloji içerikli ihracat oranı Türkiye’ninki kadar düşük değildir. Tablodan da görüldüğü gibi, Türkiye’nin ileri teknoloji içeren ürünlerinin ihracat payı 1985’de %2 ve 1996 yılında %6 olarak gerçekleşmiştir (a.g.e, 68). Ancak buna rağmen 1985’den 1996 yılına gelinceye kadar ihracat edilen imalat sanayii ürünlerinde azda olsa ileri teknoloji ürünleri lehine bir gelişmenin yaşanmış olduğu söylenebilir.

Tablo 21: İhracat Edilen İmalat Sanayii Ürünlerinin Teknolojik Yapısı(%)

Ülkeler	1985				1996			
	DK	DT	OT	YT	DK	DT	OT	YT
Türkiye	22	62	13	2	18	64	13	6
Hong Kong	2	64	14	19	4	53	14	29
Singapur	42	11	15	32	13	8	14	65
Kore	8	60	12	20	9	28	27	36
Tayvan	9	57	13	21	5	34	20	41
Endonezya	77	19	6	3	35	42	9	15
Malezya	54	10	6	31	18	13	9	60
Tayland	42	38	7	13	15	36	14	36
Çin	12	57	22	9	10	56	13	21
Brezilya	33	33	27	7	26	32	34	9
Meksika	20	15	29	36	7	21	35	37

Not: DK:Doğal kaynaklara dayalı mamul ihracatı(petrol ürünleri gibi); DT:Düşük teknoloji içerikli mamuller(tekstil, giyecek,deri mamulleri gibi); OD:Orta teknoloji içeren ürünler(otomotiv sanayii ürünleri gibi); YT:İleri teknoloji içeren ürünler(kompleks elektrik ve elektronik makine ve aygıt sanayii ürünleri gibi). Rakamlar yuvarlaklaştırıldığından toplam 100 olmayabilir.

Kaynak: Sönmez, 1999:67.

Son olarak imalat sanayiinin sahip olduğu teknolojik yapıyı görebilmek için imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin teknolojik yapılarına ilişkin istihdam, gayrisafi yatırım ve katma değer rakamları incelenebilir. Bu amaçla düzenlenen tablo 22’de Türkiye’de imalat sanayiinin sahip olduğu teknolojik düzey ve teknolojik düzeyin 1980 sonrasında gösterdiği gelişmeler hakkında bazı bilgiler yer almaktadır.

Tablo 22: Yıllara Göre İmalat Sanayiinin Teknolojik Yapısı(%)

VERİLER	TEKNOLOJİ DÜZEYİ	YILLAR				
		1980	1985	1992	1996	1997
İŞYERİ SAYISI	Yüksek	1.65	1.43	1.70	1.61	1.64
	Orta-Yüksek	20.01	17.86	16.23	16.81	16.74
	Orta-Düşük	29.44	26.44	25.37	25.43	26.04
	Düşük	48.90	54.27	56.70	56.16	55.59
İSTİHDAM	Yüksek	1.98	2.39	3.61	3.04	2.96
	Orta-Yüksek	18.29	19.73	18.66	18.09	18.44
	Orta-Düşük	26.99	25.89	23.80	22.12	22.96
	Düşük	52.74	51.99	53.93	56.75	55.63
GAYRISAFİ YATIRIM	Yüksek	1.35	1.72	3.22	3.25	2.59
	Orta-Yüksek	31.47	32.01	20.16	16.39	23.87
	Orta-Düşük	33.13	25.26	40.40	39.20	31.99
	Düşük	34.05	41.02	36.23	41.16	41.56
KATMA DEĞER	Yüksek	2.60	4.02	5.92	5.52	4.62
	Orta-Yüksek	20.64	18.44	21.24	21.66	23.32
	Orta-Düşük	39.19	37.02	35.66	34.66	38.77
	Düşük	37.58	40.51	37.18	38.15	33.29

Kaynak: DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Sanayi Politikası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000:68.

Tablo 22 incelendiğinde; 1980 yılında yüksek teknoloji ile çalışan işyerlerinin payı %1.65 iken, 1992 yılında bu payın %1.70’e yükseldiği, ancak 1997 yılına gelindiğinde %1.64’e kadar gerilediği görülür. Bunun yanında düşük teknoloji ile çalışan işyerlerinin payı 1980’de %48.9 iken, 1997’de %55.59 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum teknolojik düzey açısından olumsuz bir gelişmeyi ifade etmektedir.

Yine aynı tabloda, bu işyerlerinde elde edilen katma değer oranının aksi yönde bir gelişme gösterdiği görülür. Nitekim, 1980 yılında yüksek teknoloji ile çalışan işyerlerinde %2.60 oranında bir katma değer elde edilirken, 1997 yılına gelindiğinde bu oran %4.62’ye yükselmiştir. Bununla birlikte düşük teknoloji ile faaliyet gösteren işyerlerinin katma değer payı ise 1980 yılında %37.58 iken, 1997 yılında %33.29’a

kadar düşmüştür. Bahsedilen gelişmeler yüksek teknoloji ile çalışan işyerlerinde daha yüksek oranda katma değer oluşturulduğunu göstermektedir.

İmalat sanayiinin istihdam yapısı, istihdamın gerçekleştirildiği işyerlerinin teknolojik düzeyleri açısından ele alınabilir. Tablo 23 incelendiğinde; hem yüksek teknoloji ile faaliyet gösteren ve hem de düşük teknoloji ile faaliyet gösteren işyerlerinin toplam istihdam içindeki paylarını artırdıkları görülür. Nitekim, 1980 yılında yüksek teknoloji düzeyine sahip işyerlerinde istihdam edilenlerin payı %1.98 iken, 1997 yılında bu pay %2.96'ya yükselmiş, aynı yıllarda düşük teknoloji ile faaliyet gösteren işyerlerinde istihdam edilenlerin payı %52.74'den %55.63'e yükselmiştir. Söz konusu gelişmelerin benzeri gayri safi yatırımların yapısında da ortaya çıkmıştır. Nitekim, 1980 yılında imalat sanayiinde gerçekleştirilen gayri safi yatırımların %1.35'i yüksek teknoloji düzeyine sahip işyerlerine, %34.05'i ise düşük teknoloji düzeyine sahip işyerlerine yapılmıştır. 1997 yılına gelindiğinde ise bu iki grup işyerlerinin paylarında artışlar kaydedilmiş, yüksek teknoloji ile faaliyet gösteren işyerlerinin payı %2.59'a ve düşük teknoloji ile faaliyet gösteren işyerlerinin payı ise %41.56'ya yükselmiştir. Sonuç olarak; imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin yarısından fazlasının halen düşük teknoloji ile faaliyet göstermeye devam ettiği söylenebilir.

3.5. İMALAT SANAYİİ VE DIŞ TİCARET

Türkiye'de uygulanan sanayileşme stratejileri incelenirken, 1960'lı yıllardan itibaren bilinçli ve planlı biçimde ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulandığı belirtilmişti. İthal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanırken öncelikle tüketim mallarının ithal ikamesi hedeflenmiş ve ithal ikamesinin kolay aşaması olarak nitelendirilebilecek bu aşamadan sonra ara ve yatırım mallarının ithal ikamesinin gerçekleştirileceği umulmuştur. 1980'li yıllarda ekonomide yaşanan ithalat tıkanıklıkları, dış ödeme güçlükleri vb. sorunlar sonucunda ekonominin içine düştüğü buhran strateji değişikliğini zorunlu kılmış ve ihracatta yönelik sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Bu iki stratejinin uygulanmasıyla birlikte Türkiye dış ticaretinin ürün birleşimlerinde değişmelerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Bu amaçla, öncelikle dış ticaret kapsamında ithalatın temel mal gruplarına göre dağılımı ve

gösterdiği gelişmeler incelenecek, daha sonra ise ihrac ürünlerinin sektörel dağılımları ele alınacaktır.

3.5.1. İthalatın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri çerçevesinde ithalatın temel mal gruplarına göre dağılımında bazı gelişmelerin yaşanması kaçınılmazdır. Bu gelişmelerin incelenmesi açısından ithal edilen imalat sanayii ürünlerinin temel mal gruplarına göre dağılımı tablo 23’de gösterilmiştir.

Tablo 23: İthalatın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı(%)

Yıllar	Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları
1950	46.0	33.4	20.6
1960	52.2	38.3	9.5
1970	47.1	47.9	5.0
1980	20,0	77,9	2,1
1981	24,7	73,3	2,0
1982	26,3	71,6	2,1
1983	25,1	72,3	2,6
1984	24,7	70,9	4,4
1985	22,9	69,1	8,0
1986	31,3	60,1	8,6
1987	27,0	64,8	8,2
1988	27,8	64,4	7,8
1989	24,3	66,8	8,7
1990	26,5	60,4	12,9
1991	28,7	57,5	13,7
1992	29,6	57,4	13,0
1993	32,5	53,5	14,0
1994	29,6	58,4	11,9
1995	29,3	58,3	12,4
1996	23,8	65,9	9,8
1997	22,8	65,6	11,0
1998	23,2	64,4	11,6
1999	21,5	65,3	12,4
2000	18,5	69,3	11,1

Kaynak:www.die.gov.tr./26.06.2001 ve DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979: 535-536.

Tablo incelendiğinde; 1950-80 döneminde tüketim ve yatırım mallarının toplam ithalat içerisindeki paylarının azalış gösterdiği, bunun yanında ara mallarının payında artış kaydedildiği görülür. Nitekim, 1950 yılında tüketim mallarının toplam ithalat içerisindeki payı %20.6 iken 1980 yılında bu pay %2.1’e, yatırım mallarının payı ise %46’dan %20’ye düşüş göstermiştir. Ara mallarının toplam ithalat içerisindeki payı ise 1950 yılında %33.4 iken 1980 yılında %77.9’a kadar yükselmiştir. Bu gelişmelere

bakılarak 1980 yılına gelindiğinde tüketim ve yatırım mallarının bir ölçüde yerli üretimle ikame edilmiş olduğu düşünülebilir. Ancak ara mallarının toplam ithalat içerisindeki payının artış göstermesinde 1970’li yılların ikinci yarısında patlak veren dünya petrol bunalımının etkisini de göz önünde bulundurmak gerekir. Hatırlanacağı üzere bu bunalım ithal mal fiyatlarına yansımış ve dolayısıyla Türkiye’nin bu dönemde ara malları ithalat payını artırmıştır.

1980’den sonraki gelişmeler incelendiğinde; tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payının giderek yükseldiği, ara malları payının düştüğü ve yatırım malları payının ise dalgalanmalar gösterdiği görülür. Nitekim, 1980-2000 dönemi bir bütün olarak ele alındığında, tüketim mallarının ithalat içerisindeki payı %2.1’den %11.1’e yükselmiş, bunun yanında ara mallarının payı %77.9’dan %69.3’e gerilemiş ve yatırım mallarının payı ise %20’den %18.5’e gerilemiştir. Sözkonusu dönem ithalatta geniş ölçüde liberasyonun gerçekleştirildiği yıllara denk gelmektedir. Bu gelişmeye rağmen tüketim malları ithalatının 1950 yılı seviyesine dönmemesi, ithal ikamesi sürecinin işlediği ve yerli tüketim mallarının yabancı mallarla bir ölçüde rekabet edebildiğini göstermektedir.

3.5.2. İhraç Ürünlerinin Sektörel Dağılımı

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın sağlanması amacıyla sanayileşme stratejilerinin uygulanması sonucunda ihraç edilen ürünlerin sektörel paylarında bazı yapısal değişmelerin gerçekleşmesi beklenir. Daha önce ifade edildiği gibi sanayileşme ile birlikte toplam ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payında artış ve bununla birlikte tarım ürünlerinin payında azalış şeklinde bir yapısal değişme beklenmektedir. Bu durum aynı zamanda yerli sanayii ürünlerinin yabancı sanayi ürünleriyle rekabet edebilirliğinin de bir göstergesi sayılmaktadır. Bu nedenle aşağıda Türkiye’nin ihracatı içerisinde imalat sanayii ürünlerinin payını gösteren tablo 24 düzenlenmiştir.

Tablo 24 incelendiğinde; sanayileşme hamlesiyle birlikte tarım ürünlerinin ihracat içerisindeki payında giderek düşme kaydedildiği, bunun yanında imalat sanayii ürünlerinin payında ise artışlar olduğu görülür. Nitekim 1963-67 yıllarını kapsayan BBYKP döneminde tarım ürünlerinin ihracat içerisindeki payı ortalama %79.3 iken 1980 yılında bu pay %57.4’e ve 2000 yılında ise %7.7’ye kadar düşmüş, bunun yanında

imalat sanayiinin toplam ihracat içerisindeki payı BBYKP döneminde %16.7 iken 1980 yılında %36'ya ve 2000 yılında ise %90.8'e kadar yükselmiştir.

Tablo 24: İhraç Ürünlerinin Sektörel Dağılımları (%)

Yıllar	Tarım	İmalat Sanayi	Maden
1963-67	79.3	16.7	4.0
1968-72	74.2	19.7	5.9
1973-77	60.1	34.2	5.6
1980	57,4	36,0	6,6
1981	47,2	48,7	4,1
1982	37,3	59,7	3,0
1983	32,8	63,9	3,3
1984	24,5	72,1	3,4
1985	21,6	75,3	3,1
1986	25,3	71,4	3,3
1987	18,2	79,1	2,7
1988	20,1	76,7	3,2
1989	18,2	78,2	3,6
1990	18,4	79,0	2,5
1991	20,0	77,8	2,1
1992	15,4	82,8	1,8
1993	15,5	82,9	1,6
1994	13,6	84,9	1,5
1995	10,7	87,4	1,9
1996	10,6	87,2	1,6
1997	10,2	88,1	1,5
1998	10,0	88,5	1,4
1999	9,0	89,4	1,4
2000	7,7	90,8	1,2

Kaynak: www.die.org..tr/ 26.06.2001 ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979:535-536.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkarılabilecek en önemli sonuç; gerek ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulandığı 1980 öncesi dönem ve gerekse ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinin uygulandığı 1980 sonrası dönemde ihracatın mal birleşiminde imalat sanayiinin lehine bir gelişmenin yaşanmış olduğudur. İki dönem arasında bir karşılaştırma yapıldığında ise 1980 sonrasında yapısal değişimin daha belirgin olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanması ile birlikte imalat sanayii ürünleri ihracatının ivme kazandığı söylenebilir.

SONUÇ

Gelişmekte olan ülkeler iktisadi kalkınmayı sağlamak amacıyla, ithalatı ikame etmek ve ihracata yönelmek gibi iki temel stratejiyi uygulamaktadırlar. Sanayileşme olgusu, kalkınma olgusuyla özdeşleştirildiğinden bu stratejiler uygulanırken imalat sanayiinin bünyesinde yapısal bir değişimin de yaşanması amaçlanmaktadır. Çünkü sanayi sektörü içinde en dinamik kesim olan imalat sanayiinde yapısal değişme gerçekleştiği ölçüde sanayileşme olgusu kalkınmanın motoru olacak ve kalkınmanın sürekliliği sağlanacaktır.

Yapısal değişme, az gelişmiş bir ekonomik yapının üretim, istihdam ve dış ticaret açısından gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarına benzer bir gelişme göstermesi olarak tanımlanabilmektedir. Yapılan tanım çerçevesinde yapısal değişme; GSMH içinde sanayi sektörünün, sınai üretim içinde ara ve yatırım malları üretiminin, ihracat içinde imalat sanayi ürünlerinin nisbi paylarının artırılması ve ekonominin teknolojik seviyesinin yükseltilmesi ile sağlanabilecektir. Bu gelişmelerin sağlanabilmesi ise, ancak ülke ekonomisinin bünyesine uygun sanayileşme stratejilerinin seçilmesi ve başarılı bir şekilde uygulanmasıyla mümkün olabilmektedir.

Türkiye’de, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kalkınma hamlesinin gerçekleştirilmesi amacıyla, sanayileşmeye öncelik verilmiş ve bu amaçla ilk önce dışarıdan ithal edilen temel tüketim mallarının yurtiçinde üretilmesini hedefleyen ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanmaya konulmuştur. Planlı kalkınma dönemine gelinceye kadar daha önce dışarıdan ithal edilen temel tüketim mallarının bir kısmı yurtiçinde üretilmeye başlanmıştır. Planlı kalkınma dönemiyle birlikte ithal ikameci sanayileşme stratejisi daha bilinçli ve planlı bir şekilde uygulama alanı bulmaya başlamıştır. Bu stratejinin başarılı olması için, yerli sanayii dış rekabete karşı korunmuş, sanayii yatırımları özendirilmiş, yüksek gelir ve ücret politikaları ile yurtiçi talep güçlendirilmeye çalışılmış ve bütün bunlara ek olarak aşırı değerlendirilmiş kur politikası uygulamaya başlanmıştır. Bu politikaların uygulanması sonucunda 1970’li yıllara gelindiğinde temel tüketim mallarında ikame büyük ölçüde tamamlanmış ve bundan sonraki dönemlerde ithal ikameci stratejinin ikinci aşaması olarak nitelendirilen ara ve yatırım mallarının ithal ikamesine geçilmiştir. 1970’li yılların ortalarına gelindiğinde ise, aşırı değerlendirilmiş

kur politikası ve dünya petrol bunalımının da etkisiyle ithalat tıkanıklıkları yaşanmış, ihracatın artırılmaması nedeniyle dış ödeme güçlükleri ortaya çıkmış ve yerli imalat sanayii dış rekabete karşı korunduğu için verimlilik ve teknolojik gelişme sağlanamamış, bunun neticesinde ise ithal ikameci stratejinin uygulanmasında tıkanıklıklar yaşanmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda sanayileşme stratejisinde değişikliğe gidilmesi zorunluluğu ortaya çıkmış ve 1980 yılından itibaren ağırlıklı olarak ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmıştır.

Sanayileşme stratejilerinde yaşanan 1980 dönüşümüyle birlikte, düşük ücret, pozitif reel faiz, ihracatın çeşitli araçlarla teşvik edilmesi, devalüasyon ve esnek döviz kuru, ithalatta liberasyon sağlanması gibi ihracata yönelik sanayileşme stratejisi araçları ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak zaman içerisinde ekonominin bünyesinde yaşanan bazı problemler nedeniyle bu araçların kullanılma dozlarında farklılıklar belirmiştir. Söz konusu problemlerin başında, enflasyon oranının düşürülememesi, mali piyasalarda istikrarın sağlanamaması, kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksek oranlarda gerçekleşmesi, gelir ve kaynak dağılımının etkin hale getirilememesi, özel ve kamu işletmelerinde verimliliğin artırılmaması, dış ticaret açıklarının bir problem olarak devam etmesi vb. yer almıştır. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen dışa açık/ihracata dönük sanayileşme politikaları uygulanmaya devam edilmiş ve sonuçta sanayileşme/kalkınma hedefine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu stratejilerin uygulanması ile birlikte imalat sanayiinin bünyesinde bazı yapısal değişimlerde sağlanmıştır. Bu yapısal değişimlerin boyutları şöyle özetlenebilir:

- Gerek ithal ikameci sanayileşme döneminde ve gerekse ihracata yönelik sanayileşme döneminde imalat sanayiinde elde edilen katma değerın ulusal gelir içindeki payını artırdığı görülmüştür. İmalat sanayiinde elde edilen katma değerın toplam katma değer içindeki payında artış kaydedilmesi, tarım sektörü katma değerının payını azaltmıştır. Bu gelişmeler yanında, hizmetler sektörünün ulusal gelir içindeki katma değer payında da artışlar kaydedilmiştir. Nitekim, 1950 yılında sanayi sektörünün GSMH'ya katkı payı %13.1 iken, 1980 yılında %19.3 ve 1997 yılında %25.0 olarak, Tarım sektörünün payı 1950 yılında %41.2 iken 1980 yılında %26.1 ve

1997 yılında %15.1 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörünün payı ise 1950 yılında %40.9 iken 1980 yılında %54.6 ve 1997 yılında %59.9 olarak gerçekleşmiştir.

- İmalat sanayiinin katma değer ve istihdam yapısında ara ve yatırım mallarının nispi payı artış gösterirken, tüketim malları nispi payında düşüşler gözlenmiştir. Bu gelişmelerin yönü doğru olmakla birlikte, tüketim malları sanayiinin hem katma değer ve hem de istihdam içerisinde ağırlığını devam ettirdiği görülmektedir. İmalat sanayii katma değer ve istihdam yapısının temel mal gruplarına göre dağılımında meydana gelen bu yapısal değişimin ithal ikameci stratejinin uygulandığı 1980 öncesi dönemde nispeten daha belirgin olduğu söylenebilir. Nitekim, tüketim malları sanayiinin katma değer payı 1963 yılında %51.6 iken 1980’de %38.3’e gerilemiştir. 1998 yılına gelindiğinde ise bu pay %42.0 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim mallarının istihdam içerisindeki payı 1963 yılında %59.8 iken 1980 yılında 46.4’e gerilemiş ve 1998 yılında %48.0 olarak gerçekleşmiştir. Ara malları katma değerinin payı 1963 yılında %33.1 iken, 1980’de %44.1’e yükselmiş, 1998 yılında %39.0 olarak gerçekleşmiştir. Ara mallarının istihdam içerisindeki payı 1963 yılında %24.0 iken 1980 yılında %32.5’e yükselmiş ve 1998 yılında %31.0 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım mallarının katma değer payı ise 1963 yılında %15.3 iken, 1980 yılında %17.6’ya ve 1998 yılında %19.0’a artış göstermiştir. Yatırım mallarının istihdam içerisindeki payı 1963 yılında %16.2 iken 1980 yılında %21.1’e yükselmiş ve 1998 yılında %21.0 olarak gerçekleşmiştir.

- İmalat sanayiinde katma değer ve istihdamın kamu ve özel kesim arasındaki dağılımı incelendiğinde; hem ithal ikameci sanayileşme döneminde ve hem de ihracata yönelik sanayileşme döneminde kamu kesiminin payının azalış gösterdiği, bununla birlikte özel kesim payının ise artış gösterdiği görülmektedir. Nitekim, kamu kesiminin katma değer payı 1963-95 yılları arasında %53’ten %23’e ve istihdamdaki payı ise %44’dan %17’ye gerilemiştir.

- İmalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin büyüklüğü incelendiğinde, sanayileşme stratejisinde değişikliğinin yaşandığı 1980 yılında işyerlerinin çoğunlukla birkaç kişinin çalıştığı küçük işyerlerinden oluştuğu görülmektedir. Nitekim, küçük işyerlerinin payı %95.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu işyerlerinde elde edilen katma değer toplam katma değer içerisindeki payı ise oldukça düşük bir oranda gerçekleşmiş ve sadece %11.6 olmuştur. Strateji değişikliğinden sonra ise işyeri payının büyük işyerleri lehine küçük bir oranda da olsa olumlu gelişme kaydettiği söylenebilir.

Nitekim, 1997 yılında büyük işyerlerinin payı 1980 yılındaki %4.7'lik seviyesinden %5.6'a artış göstermiştir. Bu gelişmeyle birlikte büyük işyerlerinin elde ettiği katma değer paylarında da artışlar kaydedilmiş ve bu pay %88.4'ten yüzde 93.5'e yükselmiştir.

- İmalat sanayiinde işyeri büyüklüğü artış hızları incelendiğinde, artış hızının özel kesim imalat sanayiinde daha büyük oranlarda gerçekleştiği görülmüştür. Nitekim, 1970-79 döneminde özel kesimde artış hızı %6.4 iken, kamu kesiminde %3.4 ve 1980-89 döneminde ise özel kesimde artış hızı %10.2 iken kamu kesiminde %3.4 olarak gerçekleşmiştir.

- İmalat sanayiinin sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı incelendiğinde, bu payın ilk üç kalkınma planı döneminde artış gösterdiği, dördüncü kalkınma planı ile birlikte azalış göstermeye başladığı görülmüştür. Nitekim ÜBYKP döneminde imalat sanayiinin SSY içerisindeki payı %28.2 iken 1999 yılında %17.4'e kadar gerilemiştir. İmalat sanayii SSY'nda meydana gelen bu azalışların kaynakları incelendiğinde, kamu kesimi imalat sanayii SSY'nda gerçekleşen azalışın özel kesimdeki azalıştan daha hızlı olduğu görülmektedir. Nitekim, 1980-99 yılları arasında kamu kesiminde imalat sanayii SSY'nın payı %26.3'ten %2.7'ye gerilerken, aynı yıllarda özel kesim payının %30.0'dan %23.1'e gerilediği görülmektedir.

- İmalat sanayiinin GSMH'da kaydedilen büyümeye katkısı incelendiğinde gerek ithal ikameci sanayileşme döneminde ve gerekse ihracatta yönelik sanayileşme döneminde sözkonusu katkının tarım ve hizmetler sektörlerinin katkısından daha fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca, ithal ikameci sanayileşme döneminde kaydedilen sanayi sektörü büyüme oranlarının, ihracata yönelik sanayileşme döneminde kaydedilen büyüme oranlarından daha yüksek gerçekleştiği de tespit edilmiştir.

- İmalat sanayiinde verimliliğin bir ölçütü olarak incelenen TFV'ne göz atıldığında, 1960'lardan 1970'li yılların ortalarına kadar olumlu gelişmelerin kaydedildiği, daha sonra 1980'li yıllara kadar TFV'nde bir gerileme görüldüğü, ancak 1980 sonrasında uygulanmasına geçilen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin de etkisiyle TFV'nde kısmen de olsa tekrar olumlu gelişmeler kaydedildiği gözlenmiştir. 1970-79 döneminde TFV'nde ki artış hızı %-2.9 iken, 1980-88 döneminde %2.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde üretimin reel olarak %10.3 artışı düşünülürse, üretim artışlarının %21.8'lik kısmının sözkonusu verimlilik artışından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

- İmalat sanayii işgücü ve sermaye verimliliği artış hızlarında kamu ve özel kesim arasında bir karşılaştırma yapıldığında; artış hızının özel kesimde daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak 1980 sonrasında verimlilik artışı açısından kamu kesiminin daha olumlu bir gelişme gösterdiği de belirtilmelidir. Nitekim, işgücü verimliliği artış hızı 1970-79 döneminde kamu kesiminde %-4.3 iken 1980-90 döneminde %4.8 olarak gerçekleşmiş, aynı dönemlerde özel kesimin artış hızı sırasıyla %6.6 ve %5.3 olarak gerçekleşmiştir. Sermaye verimliliği artış hızı ise, kamu kesiminde 1970-79 döneminde %-14.2 iken 1980-90 döneminde %4.2 olarak gerçekleşmiş, özel kesimin artış hızı aynı dönemlerde sırasıyla %-4.5 ve %5.1 olmuştur.
- İmalat sanayiinin kapasite kullanım oranlarında 1980’li yıllara girildiğinde düşüşler yaşanmış olmasına rağmen, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanmasıyla birlikte kapasite kullanım oranlarında artışlar kaydedildiği görülmüştür. Nitekim, 1980 yılında %55.2 olarak gerçekleşen kapasite kullanım oranı, 1999 yılında %72.4 olarak gerçekleşmiştir.
- Teknolojik gelişme konusunda bazı olumlu neticeler elde edilmiş olmasına rağmen, teknolojinin halen dışa bağımlı olduğu gözlenmiştir. Özellikle 1980 öncesinde teknolojik gelişme konusuna yeterli önemin verilmediği ve bu nedenle teknolojik gelişmenin yetersiz kaldığı gözlenmiştir. 1980 sonrası dönemde dışa açılmanın getirdiği zorunluluk nedeniyle kısmi de olsa teknolojik ilerleme konusunda olumlu bazı gelişmelerin yaşanmış olduğu görülmüştür. Buna rağmen imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin yarısından fazlasının halen düşük teknoloji ile faaliyet gösterdiği belirtilmelidir. Nitekim, 1997 yılında imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerleri içerisinde ileri teknolojiye sahip işyerleri %1.64’lük paya sahip iken, düşük teknolojiyle faaliyet gösteren işyerlerinin payı %55.59 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.
- İthalatın temel mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 1980’li yıllara gelinceye kadar ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulanmasının bir sonucu olarak tüketim malları ile yatırım mallarının payında önemli düşüşler yaşandığı ve bununla birlikte ara mallarının ithalattaki payında ise önemli artışlar olduğu görülmüştür. Nitekim, 1950-80 döneminde tüketim mallarının payı %20.6’dan %2.1’e ve yatırım mallarının payı %46.0’dan %20.0’a azalırken, ara mallarının payı %33.4’dan %77.9’a artış göstermiştir. 1980 sonrası dönemde ise tüketim malları payının artış gösterdiği ve bununla birlikte ara malları payının ise azalış gösterdiği görülmüştür. Bu

dönemde yatırım mallarının payı önce yükselmeye başlamış, daha sonra ise tekrar düşmeye başlamıştır. Nitekim, 1980-2000 döneminde ara mallarının payı %77.9'dan %69.3'e gerilemiş, tüketim mallarının payı ise %2.0'dan %11.1'e yükselmiştir. Yatırım mallarının payında ise dalgalanmalar yaşanmış, bu pay 1980 yılında %20.0 iken 1993 yılında %32.5'e kadar yükselmiş, ancak 2000 yılına gelindiğinde %18.5 seviyesinde gerçekleşmiştir.

- İhraç mallarının sektörel dağılımı incelendiğinde, gerek ithal ikameci sanayileşme döneminde ve gerekse ihracata yönelik sanayileşme döneminde tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payının giderek düştüğü, buna bağlı olarak imalat sanayii payının ise yükselme gösterdiği gözlenmiştir. İki dönem arasında bir karşılaştırma yapıldığında ise, ihracatın yapısında imalat sanayiinin lehine olan değişimin, ihracata yönelik sanayileşme döneminde daha belirgin olduğu görülmüştür. Nitekim, planlı dönemin başında tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payı %80 seviyelerinde iken, 1980'de %57.4'e ve 2000 yılına gelindiğinde ise %7.7'e kadar gerilemiş, imalat sanayiinin payı planlı dönemin başında %16.7'lik seviyeden 1980 yılında %36'a ve 2000 yılında ise %90.8'e kadar yükselmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, gerek 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve gerekse 1980 sonrası dönemde uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin Türkiye'nin sanayileşme süreci üzerinde olumlu bazı sonuçları ortaya çıkmıştır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen üretim yapısı, verimlilik düzeyi ve rekabet gücü açısından içinde bulunulan durum, ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından olması gereken düzeyin gerisinde görülmektedir. Bütün bu olumsuzluklar ise yeni bir kalkınma hamlesini zorunlu hale getirmekte, aksi halde, bir üçüncü dünya ülkesi olarak ekonomik sorunlarla uğraşılmaya devam edileceği açık bir şekilde görülmektedir.

Günümüzde dünya ekonomisinde hızlı bir liberalleşme ve küreselleşme eğilimi gözlenmektedir. Yeni ekonomik düzenin temel niteliği, evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş şeklinde ifade edilebilir. Bu amaçla, dış ticaretin bütün koruma politikalarından arındırılması, devlet tekellerinin kaldırılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, mal ve hizmet ticaretiyle birlikte sermaye hareketlerinin de

serbestleştirilmesi ve bu yolda var olan bütün devlet müdahalelerinin kaldırılması küreselleşme eğilimlerinde ön şartlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte küreselleşmeye ve liberalleşmeye karşı, tarife ve tarife dışı engellerle yeni bir korumacılık anlayışı ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler ise, ülkeleri ticaret politikalarını gözden geçirmeye zorlamaktadır.

Türkiye’de yeni bir sanayileşme/kalkınma hamlesi başlatılırken öncelikle içinde bulunulan kriz ortamının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Kriz ortamı atlatıldıktan sonra ise küreselleşen pazarda yüksek rekabet gücüne sahip ve yüksek katma değerli mal ve hizmetlerin üretilmesine yönelik etkili sanayileşme politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Geliştirilecek bu politikaların başında genel hatlarıyla etkin bir teknoloji politikasının oluşturulması, üretim kesimlerinin etkili teşvik politikalarıyla desteklenmesi, mali sistemin içine düştüğü bunalımın çözüme kavuşturulması, sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünü yetiştirebilecek bir eğitim sisteminin geliştirilmesi, küreselleşen pazarlarda etkili olabilecek bir dış ticaret politikasının hayata geçirilmesi yer almalıdır. Bu politikalar oluşturulurken Türkiye’nin daha önceki sanayileşme sürecinde elde ettiği tecrübelerinden ve bunlara ek olarak sanayileşme yarışında önde giden diğer bazı ülkelerin tecrübelerinden faydalanması gerekmektedir.

Sanayinin yeniden yapılanmasını hedefleyen bir stratejinin dış ekonomik ilişkilerde izlenecek yol ve yöntemleri belirlemesi ve uzun dönemli bir perspektif ile yeni bir dış ticaret politikası tasarlaması gerekir. Ancak bu amacın gerçekleştirilmesi pür olarak tek bir stratejinin uygulanması ile mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden ulusal teknoloji kapasitesini artırma ve verimlilik düzeyini yükseltme yönünde olumlu katkıları olabilecek belirli sektörlerin önceden belirlenmiş bir takvime bağlı olarak düşük ve selektif bir biçimde korunması gerekmektedir. İlk ve önemli bir adım atılarak, yeni stratejinin ithal ikamesi ve ihracata yönelik strateji arasında, birbirinin karşıtı değil, birbirini tamamlar yönde ve iç ve dış konjonktür değişmelerine karşı esnek bir özellik gösteren yapıda olması sağlanmalıdır. Bundan sonraki uygulamalarda ise dış rekabete hazır hale gelen sanayi sektörleri tamamen rekabete açılmalıdır. Böyle bir strateji, sanayinin bahsedilen çerçevede yeniden yapılandırılması süreçlerinde önemli rol oynayacaktır. Bir yandan yeterli döviz geliri sağlayarak sanayinin gelişmesine katkıda

bulunması bakımından ihracata yönelik sektörler teşvik edilirken, diğer yandan dünya ekonomisinde beliren yeni korumacı eğilimlerden, ticaret ve para sistemindeki gelişmelerden ekonominin en az etkilenmesi için ithal ikameci politikalar uygulanacak ve bu vesileyle sanayileşmede atılım gerçekleştirilebilecektir. Böyle bir atılımın gerçekleştirilmesi için, devletin yeni ve son derece önemli bir rol üstlenmesi zorunlu hale gelmektedir. Zira, yeni yapılanmanın gerekli kılacağı değişikliklerin çok boyutlu olması, piyasa güçlerinin tek başına bu işi başarmasını olanaksız hale getirmektedir. Bu açıdan sanayinin yeniden yapılandırılması devletin işlevsel rolünü yeniden belirlemekle mümkün olabilecektir. Ancak devletin müdahalesi piyasaların işleyişini ve piyasa güçlerini tek merkezden kontrol eden bir müdahale değil, daha çok işlevsel bir müdahale olmalıdır. Bu anlamda devlete düşen rol yeniden tanımlanmalı ve yeni kalkınma hamlesinde uygulanacak politikaların dünyadaki küreselleşme ve liberalleşme eğilimlerinden uzak olmayan bir yapıda oluşturulması zorunlu olmaktadır.

KAYNAKLAR

KITAPLAR

- Aydın, Alper.**, (2000), İmalat Sanayii ve Alt Kollarında Verimlilik, Üretim, İstihdam, Ücret ve İşçi-Saat Göstergeleri, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları No:643, Ankara.
- Ballance, Robert H. ve Diğerleri;** (1985), Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma, Çev., Canan Balkır ve Arif Ersoy, Birinci Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Başkaya, Fikret.**, (1994), Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, 1.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları:91, Ankara.
- Boratav, Korkut, Ergun Türkcan.**, (1994) Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Seyhan.**, (1997), IMF İstikrar Programları ve Türkiye, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Ercan, Hakan.**, (2000), Açık Ekonomi, İstikrar Tedbirleri ve Sıcak Para: Türkiye, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları No:642, Ankara.
- Eser, Uğur, Kadir Eser.**, (1995), Türkiye’de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi Türkiye Harb-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Eser, Uğur.**, (1993), Türkiye’de Sanayileşme, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Güçlü, Sami.**, (1996), İktisada Giriş, Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:5, İkinci Baskı, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Adapazarı.
- Henderson, Callum;** (2000), Asya Krizi ve Sonrası Asya’nın Çöküşü, Birinci Baskı, Çev., Meral Günenç, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Hiç, Mükerrerem.**, (1988), Büyüme ve Gelişme Ekonomisi, Mentaş Kitabevi, İstanbul.
- İlkin, Akın.**, (1974), Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları no:1978, Birinci Baskı, İstanbul.
- İşgüden, Tamer ve Diğerleri.**, (1995), Gelişme İktisadi, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karlık, S.Rıdvan.**, (1996), Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Dönüşüm, 4. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

- Karluk, S.Rıdvan.,** (1999), Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Dönüşüm, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karluk, S. Rıdvan.,** (1991), Uluslararası Ekonomi, 3. Baskı, Bilim ve Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Karluk, S. Rıdvan.,** (1995), Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar, İkinci Baskı, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.
- Kazgan, Gülten.,** (1988), Ekonomide Dışa Açık Büyüme, 2. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten.,** (1995), Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, 2. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kepelek, Yakup, Nurhan Yentürk.,** (1994), Türkiye Ekonomisi, 6. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kepelek, Yakup, Nurhan Yentürk.,** (2000), Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş 10. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kılıçbay, Ahmet.,** (1990), İktisadi Planlama, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları no:531, İstanbul.
- Kılıçbay, Ahmet.,** (1999), Türk Ekonomisi, 5. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Kırım, Arman.,** (1990), Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim, TOBB Yayını No: 145, Ankara.
- Kozlu, Cem.,** (1995), Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:335, Ankara.
- Kuyucuklu, Nazif.,** (1995), İktisadi Olaylar Tarihi, Filiz Kitabevi, Dördüncü Baskı, İstanbul.
- Küçük, Yalçın.,** (1985), Planlama, Kalkınma ve Türkiye, 4. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Manisalı, Erol.,** (1975), Gelişme Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları no:2042, İstanbul.
- Manisalı, Erol.,** (1971), Uluslararası Ekonomi, İstanbul Üniversitesi Yayınları no:1694, İstanbul.
- Savaş, Vural.,** (1986), Kalkınma Ekonomisi, Beta Yayınları, 4. Baskı, Yayın No:85, İstanbul.
- Şahin, Hüseyin.,** (1997), Türkiye Ekonomisi, 4. Baskı, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa.

- Şahinöz, Ahmet ve Diğerleri.;** (1998), Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Turhan Kitabevi, Birinci Bası, Ankara.
- Şenses, Fikret.,** (1989), 1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme, Birinci Baskı, V Yayınları, Ankara.
- Şenses, Fikret.,** (1996), Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi, 1. Baskı, İletişim Yayınları:389, İstanbul.
- Şimşek, Salih.,** (1988), “Lisans Anlaşmaları Yoluyla Teknoloji Transferi”, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Yayın No: Genel 54, Ankara.
- Türkkan, Erdal.,** (1998), 1990 Sonrasında Türkiye’de Sanayileşme, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Der:Ahmet Şahinöz, Birinci Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Uras, Gögür.,** (1993), Ekonomide Özallı Yıllar(1980-1990), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yülek, Murat.,** (1998), Asya Kaplanları Sanayi Politikaları ve Kalkınma”, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

SÜRELİ YAYINLAR ve GAZETELER:

- Acar, Azime;** “Kore Mucizesinin Sekiz Anahtarı”, Forum Dergisi, Mart-1995, ss.26-30.
- Aksoy, Soner;** “Cumhuriyetle Beraber Sanayileşme”, Yeni Türkiye, Cumhuriyet Sayısı V, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık-1998, ss.3483-3500.
- Alpar, Cem;** “İhracata Dayalı Sanayileşme”, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 3, Sayı 7, Ankara-1982, ss.121-135.
- Alpar Cem;** “ithal İkameci Sanayileşmeden İhracata Yönelik Büyümeye” Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık-1998, ss. 3384-3390.
- Ansal, Hacer;** “Alternatif Bir Sanayileşme Politikası Önerisi” İktisat Dergisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, Sayı 366-367, Nisan-Mayıs-1997, ss.103-105.
- Arıkan, Necati;** “Küreselleşen Dünyada Türk Sanayinin Rekabet Gücü” İSO Dergisi, Sayı 395, İstanbul, Şubat-1999, ss.25-27.

- Atmaca, Reyhan;** “Türkiye’nin Dış Ticaret Politikası Bağlamında Serbest Ticaret Anlaşmalarının Değerlendirilmesi”, *Durum Dergisi*, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yayınları, Aralık-1999, ss.31-36.
- Balkanlı, Ali O;** “Türkiye’de Sanayileşme”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti İktisat Dergisi, Sayı 319, İstanbul, Ekim-1991, ss.41-47.
- Berki, Ömer;** “21. Yüzyılda Türk Ekonomisinin Kutup Yıldızı:İhracat” *Durum Dergisi*, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yayınları, Aralık-1999, ss.36-47.
- Berksoy, Taner;** “İstikrar Arayışının İlk Adımı:2000 Yılı”, *Banka-Sigorta İşçileri Sendikası*, Temmuz-2000, ss.12-17.
- Çapoğlu, Gökhan;** “Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Işığında Türkiye İçin Bir Ülke Gelişme Stratejisi Önerisi”, 3. İzmir İktisat Kongresi(4-7 Haziran 1992), T.C. Başbakanlık DPT, 1993, ss.73-80.
- Duman, Mehmet;** “Küreselleşme Çağında Türkiye Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, Kayseri-1999, ss.181-196.
- Duran, Mustafa Sungur;** “Kalkınma Stratejileri ve Teşvik Politikalarının Belirlenmesi”, *Hazine Dergisi*, Sayı 5, Ocak-1997, ss.27-44.
- Düğer, İ.Hakkı, Murad İsgender;** “Ekonomik Kalkınma Stratejileri ve Bazı Ülke Deneyimleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 1, Sayı:2, Haziran 1999, ss.13-47.
- Egeli, Hüseyin A.;** “Türkiye’de İzlenen Sanayileşme Stratejilerinin Sanayi Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi” *Sanayi Yıllığı-93*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara-1993, ss. 135-156.
- Eren, Ercan;** “İktisatta Liberalizm Üzerine Notlar”, ” *Yeni Türkiye, Liberalizm Özel Sayısı* , Sayı 25, Ankara, Ocak-Şubat-1999, ss. 373-379.
- Ertuna, Özer;** “Ekonomik İstikrar Programı ve Borçlanma Stratejisi” *Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar*, Sayı:2, Şubat-2001, ss.19-37.
- Fisunoğlu, Mahir;** “Sanayileşme ve Teknoloji Stratejileri”, *Sanayi Yıllığı-93*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara-1993, ss.191-210.
- Güçeri, Şinasi;** “Türkiye’nin Sanayileşme Davası”, *İş Dünyası Vakfı No:3*, İstanbul, Aralık –1993, ss.251-256.

- Güçlü, Sami ve Hamza Çeştepe;** “Global Ekonomik Kriz ve Türkiye’ye Etkileri” Yeni Türkiye Özel Sayısı-I, Sayı:27, Ankara, Mayıs-Haziran-1999, ss.149-156.
- Hatipoğlu, İ.İlhan;** “Ekonomi ve Vergi Politikaları Bağlamında Bir Reformun / Deformun Anatomisi” Yeni Türkiye Özel Sayısı-I, Sayı:27, Ankara, Mayıs-Haziran-1999, ss.409-413.
- İncekara, Ahmet;** “Türk İktisat Politikalarının Analizi” Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık-1998, ss.3233-3243.
- İrbeç, Yusuf Ziya;** “Türk Ekonomisinde Sektörel Değişim ve Gelişme Trendleri”, Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık-1998, ss.3466-3479.
- İslatince, Hasan;** “Güney Kore’de Uygulanan Sanayileşme Stratejisinin Analizi”, Anadolu Üniversitesi İİBF. Dergisi, Cilt 14, Sayı 1-2, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1068, 1998, ss.349-362.
- Kaymakçalan, Ömer;** “Sanayinin Gelişme Perspektifi”, İSO Dergisi, İstanbul, Şubat 2000, ss.40-43.
- Kaynak, Muhteşem;** “Teknoloji ve Sanayileşme Yarışında Yeni Sanayileşen Ülkeler ve Türkiye” Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt:4, Sayı: 10, Ankara-1993, ss.1-20.
- Korkmaz, Esfender;** “Durgunluk Nedenleri ve Boyutu Üzerine” Yeni Türkiye Özel Sayısı-I, Sayı:27, Ankara, Mayıs-Haziran-1999, ss.199-203.
- Köse, Ahmet Haşim, Ahmet Öncü;** “Türkiye’de Sanayileşme Deneyimi”, Görüş Dergisi, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, Mayıs-Haziran 1998, ss.42-47.
- Morgil, Orhan;** “Türk Ekonomisindeki Gelişmeler ve Uygulanan Para ve Maliye Politikaları”, Yeni Türkiye Özel Sayısı-I, Sayı:27, Ankara, Mayıs-Haziran-1999, ss.157-163.
- Oksay, İlhan Uludağ (a);** “Türkiye’de izlenen Sanayileşme Stratejileri Üzerine Gözlemler” TC İstanbul İktisadi ve İlimler Akademisi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı-1, Haziran-1981, ss.20-29.
- Oksay, İlhan Uludağ (b);** “İthal İkameci Sanayileşme Döneminde Uygulanan Koruma Politikasının İmalat Sanayimiz Yönünden Genel Bir Değerlendirmesi”, TC İstanbul İktisadi ve İlimler Akademisi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı-2, Aralık-1981, ss.41-51.

- Ortaç, F.Rıfat;** “Kamu Maliyesinin Amaçlarına Gerçekten Ulaşılmak İsteniyorsa Araçlar Doğru Kullanılmalı” Yeni Türkiye Özel Sayısı-I, Sayı:27, Ankara, Mayıs-Haziran-1999, ss.344-352.
- Özkaplan, Nurcan;** “Sanayileşme Stratejileri ve Dayanıklı Tüketim Malları Sektörü” Sanayi Yıllığı-93, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara-1993, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara-1993, ss.235-268.
- Saat, Mesiha;** “Bir Asya Kaplanından Dersler” Forum Dergisi, Mart-1995, ss.12-25.
- Sönmez, Mustafa;** “Türkiye Dünyanın Neresinde?” Ekonomik Forum, TOBB Yayınları, Sayı:10, Ankara, Ekim-2000, ss.52-59.
- Şahinalp, Bülent;** “Doğu Asya Ülkeleri Nasıl Başardılar?” Dış Ticaret Dergisi, Sayı-1, Ankara, Nisan-1996, ss.1-13
- Şenses, Fikret, Arman Kırım;** “Türkiye Sanayiinin Yeniden Yapılanma Gerekleri”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 18, Sayı 1-2, Ankara-1991, ss.126-138.
- Şenses, Fikret;** “Yapısal Uyum Politikaları, Kısa Dönem İstikrarsızlık ve Teknoloji Politikaları”, Petrol-İş Yıllığı 93-94, İstanbul-1995.
- Tekeoğlu, Muammer;** “Sanayileşme ve Teknoloji Politikası” Sanayi Yıllığı-93, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara-1993, ss.293-307.
- Töre, Nahit;** “Ekonomik Durum, Hükümet Programı ve IMF İle İlişkiler” İşveren Dergisi, Cilt:37, Sayı:5, Haziran-1999, ss.18-26.
- Turan, Göngür;** “İmalat Sanayinin İstihdam Sorunları ve Sanayide Eğitilmiş İşgücü İhtiyacının Karşıllanması” Sanayi Yıllığı-93, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara-1993, ss.311-328.
- Türel, Oktar;** “Türkiye’de Sanayinin Gelişimine Genel Bakış”, 1987 Sanayi Kongresi Bildirileri (9-15 Kasım 1987), Makine Mühendisleri Odası Birliği Yayın No:127, Ankara-1987.
- Yener, Ergün;** “Türkiye Sanayiinin Yeniden Yapılanma Gerekleri“, Yeni Türkiye, Türk Ekonomisi Özel Sayısı II, Sayı 28, Ankara, Temmuz-Ağustos, ss.651-664.
- Yentürk, Nurhan;** “Türk İmalat Sanayinde Esneklik: Nereye Kadar?” İktisat Dergisi, Sayı 364, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti Yayınları, Şubat-1997, ss.25-30.
- Yörük, Ahmet;** “Ekonomik Yapıda Değişim(1923-1997)” Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık-1998, ss.3221-3254.

YILLIKLAR:

DİE, (1998), Türkiye İstatistikleri Yıllığı-1997, Ankara.

DİE, (1999), Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri-1998, Ankara.

DPT, (1968), Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl(1968-1972), Ankara.

DPT, (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977), Ankara.

DPT, (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983), Ankara.

DPT, (1997), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Ankara.

DPT, (1998), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler(1950-1998), Ankara.

DPT, (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

DTM, (2001), Türkiye Ekonomisi, Ankara.

İSO, (2001), Türkiye Ekonomisi-2001, Ankara.

TTGV, (1995), Sanayi Stratejisi (1995-2005), Ankara.

World Bank, (1994), World Development Report-1993, Washington, DC.

World Bank, (1998), World Development Report-1997, Washington, DC.

World Bank, (2001), World Development Report, Washington, DC.

ANSİKLOPEDİLER:

Milliyet Kültür Yayınları, (Tarihsiz), Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt No:1.

Dünya Yayınları, (1998), Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Sözlük Dizisi:1, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Mazıdağı'nda doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini Mazıdağı'nda tamamladı. 1995 yılında Harran Üniversitesi Şanlıurfa Meslek Yüksek Okulu Muhasebe önlisans programından mezun oldu. 1998 yılında Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden mezun oldu. Halen Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
TABLOLAR LİSTESİ.....	VI
ÖZET.....	VII
SUMMARY.....	VIII
GİRİŞ	1
1. KALKINMA SORUNU VE KALKINMA TEORİLERİ.....	6
1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1.1. İktisadi Kalkınma ve Sanayileşme	6
1.1.2. Teknolojik Gelişme	9
1.1.3. Az Gelişmişlik Kavramı.....	15
1.1.3.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler	15
1.1.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Yapısal Özellikleri.....	16
1.1.3.3. Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Sorunu	24
1.2. KALKINMA TEORİLERİ VE STRATEJİLERİ	29
1.2.1. Dengeli Ve Dengesiz Kalkınma Yaklaşımları	30
1.2.1.1. Dengeli Kalkınma Yaklaşımları.....	30
1.2.1.2. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımları.....	33
1.2.2. Tarım Veya Sanayi Kesiminin Önceliğini Savunan Stratejiler.....	37
1.2.2.1. Tarım Kesiminin Önceliğini Savunan Stratejiler	38
1.2.2.2. Sanayi Kesiminin Önceliğini Savunan Stratejiler	38
1.2.3. Dış Ticaret Teorisi Açısından Sanayileşme Stratejileri	40
1.2.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi	40
1.2.3.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi.....	47

2. TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME SÜRECİ.....	59
2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM (İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME).....	59
2.1.1. 1923-1930 Dönemi:.....	59
2.1.2. 1930-1950 Dönemi:.....	61
2.1.3. 1950-1960 Dönemi:.....	67
2.1.4. 1960-1980 Dönemi:.....	69
2.1.5. Ekonomik Bunalım ve 1980 Dönüşümü	76
2.2. 1980 SONRASI DÖNEM (İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME).....	80
2.2.1. İhracatta Yönelik Sanayileşme Stratejisine Geçiş.....	80
2.2.2. İhracatı Teşvik Önlemleri.....	85
2.2.2.1. İhracatçıya Doğrudan Katkılar	86
2.2.2.2. İhracatçıların Girdi Maliyetini Düşürücü Önlemler.....	88
2.2.2.3. İhracatın Vergi Sonrası Karşılığını Yükseltecek Önlemler.....	90
2.2.3. İthalatta Liberasyon Sağlanması	91
2.2.4. Döviz Kuru Politikası.....	93
2.2.4.1. Esnek Kur Rejimi	93
2.2.4.2. Devalüasyon Politikası.....	94
2.2.5. Tamamlayıcı Politikalar	96
2.2.5.1. Kambiyo Rejiminin Yeniden Düzenlenmesi.....	96
2.2.5.2. Yabancı Sermayenin Özendirilmesi.....	97
2.2.5.3. Pozitif Reel Faiz Politikası, Vergi Teşvik Sistemi ve Sıkı Para Politikası	99
2.2.6. 1989-1994 Dönemi.....	102
2.2.7. 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları	106
2.3.8. 1994 Yılı Sonrası Gelişmeler	110
2.3.8.1. Avrupa Birliği İle Gümrük Birliği Oluşturulması.....	111
2.3.8.2. Global Ekonomik Kriz ve Sanayileşme Süreci	116
2.3.8.3. 2000 Yılı Gelişmeleri ve Türkiye’de Ekonomik Kriz.....	120

3. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE YAPISAL DEĞİŞME.....	125
3.1. YAPISAL DEĞİŞMENİN ÇERÇEVESİ.....	125
3.2. İMALAT SANAYİNİN ÜRETİM VE İSTİHDAM YAPISI	126
3.2.1. İmalat Sanayii Katma Değerinin Ulusal Gelir İçindeki Payı	126
3.2.2. İmalat Sanayiinde Katma Değer ve İstihdamın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı	128
3.2.3. İmalat Sanayii Katma Değer ve İstihdamında Kamu-Özel Kesim Payları	130
3.2.4. İmalat Sanayiinde İşyeri Büyüklüğü	132
3.3. SINAI YATIRIMLAR VE BÜYÜME.....	134
3.3.2. İmalat Sanayiinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Pay.....	134
3.3.3 İmalat Sanayiinde Büyüme	137
3.4. VERİMLİLİK VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM	140
3.4.1. Verimlilik	141
3.4.1.1. Toplam Faktör Verimliliği	142
3.4.1.2. İşgücü ve Sermaye Verimliliği.....	146
3.4.2. Teknolojik Değişim:.....	147
3.5. İMALAT SANAYİİ VE DIŞ TİCARET	153
3.5.1. İthalatın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı	154
3.5.2. İhraç Ürünlerinin Sektörel Dağılımı.....	155
SONUÇ	157
KAYNAKLAR	165
ÖZGEÇMİŞ.....	172

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AT	: Avrupa Topluluğu
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
Bknz	: Bakınız
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
Çev	: Çeviren
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DÇM	: Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DFİF	: Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
DiE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayr-i Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayr-i Safi Yurtiçi Hasıla
GTS	: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISIC	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması
ISO	: İstanbul Sanayi Odası
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi

KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KKDF	: Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu
KP	: Kalkınma Planı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
ss	: sayfa sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSY	: Sabit Sermaye Yatırımları
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TMSF	: Tasarruf Mevduatları Sigorta Fonu
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrolleri Rafinerileri Anonim Şirketi
TFV	: Toplam Faktör Verimliliği
TL	: Türk Lirası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTGV	: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
TÜSİAD	: Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
vb.	: ve benzeri

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 : Sanayi Ürünleri İhracatında Sübvansiyon Oranları	84
Tablo 2 : Reel Ücretler ve Maaşlar(1980-1988)	87
Tablo 3 : 1980-1990 Döneminde Döviz Kuru Ayarlamaları.	93
Tablo 4 : Para Arzı ve Enflasyon İlişkisi(1980-1990)	99
Tablo 5 : İmalat Sanayii Katma Değerinin Milli Gelir İçindeki Payı.	125
Tablo 6 : Ekonomik Sektörlerin GSMH'ya Katkı Payları	126
Tablo 7 : İmalat Sanayiinde Katma Değer ve İstihdamın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	128
Tablo 8 : İmalat Sanayiinde Katma Değer ve İstihdamın Kamu ve Özel Kesim Arasındaki Dağılımı.....	129
Tablo 9 : İmalat Sanayiinin Büyüklük Gruplarına Göre Yapısı	130
Tablo 10: İmalat Sanayiinde İşyeri Büyüklüğü Artış Hızları	131
Tablo 11: İmalat Sanayiinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Paylar.....	133
Tablo 12: Kamu ve Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarında İmalat Sanayiinin Payları.....	134
Tablo 13: İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları.....	135
Tablo 14: Dönemler İtibariyle Sektörel Büyüme Hızları.....	136
Tablo 15: Dünyada Bazı Ülkelerin Sektörel Ortalama Yıllık Büyüme Oranları	137
Tablo 16: Türkiye İmalat Sanayiinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme ve Büyümenin Kaynakları	142
Tablo 17: İmalat Sanayiinde İşgücü ve Sermaye Verimlilikleri Artışında Kamu ve Özel Kesim	145
Tablo 18: Türkiye'nin Bazı Ar-Ge Göstergeleri	147
Tablo 19: Bazı Ülkelerde Ar-Ge Göstergeleri	147
Tablo 20: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Patent Başvuruları	148
Tablo 21: İhraç Edilen İmalat Sanayii Ürünlerinin Teknolojik Yapısı.....	149
Tablo 22: Yıllara Göre İmalat Sanayiinin Teknolojik Yapısı.....	150
Tablo 23: İthalatın Temel Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	152
Tablo 24: İhraç Ürünlerinin Sektörel Dağılımları.	154

ÖZET

Gelişmekte olan ülkeler, iktisat politikasının temel amaçlarından biri olan iktisadi kalkınmalarını ancak sanayileşerek sağlayabilirler. Sanayileşme aşamalarında başarılı olabilmeleri için uygun stratejilerin seçilmesi gerekir. Sanayileşme için seçilebilecek stratejiler, ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile ihracatta yönelik sanayileşme stratejisidir. Bu stratejiler birbirinin alternatifi olmaktan çok birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte sanayileşme çabasına giren Türkiye ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimsemiş, 1960'lı yıllardan itibaren bilinçli ve planlı biçimde bu stratejiyi uygulamıştır. İthal ikamesinin gerçekleştirilmesi amacıyla; yerli sanayii dış rekabette karşı korunmuş, sanayii yatırımları özendirilmiş, gelir ve ücret politikalarıyla iç talep güçlendirilmeye çalışılmış ve aşırı değerlenmiş kur politikası uygulanmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ekonomide yaşanan ithalat tıkanıklıkları, dış ödeme güçlükleri vb. sorunlar sonucunda ekonominin içine düştüğü buhran strateji değişikliğini zorunlu kılmış ve ihracatta yönelik sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Bu süreçte, düşük ücret, pozitif reel faiz, ihracatın çeşitli araçlarla teşvik edilmesi, devalüasyon ve esnek döviz kuru rejimi, ithalatta liberasyon sağlanması gibi araçlar kullanılmıştır.

Türkiye'de uygulamaya konan bu sanayileşme stratejileri ile imalat sanayiinin bünyesinde yapısal bir değişme amaçlanmıştır. Sanayileşme de sağlanan gelişme ile birlikte imalat sanayiinin büyüme oranları yükselmiş, imalat sanayiinin gayri safi milli hasılaya katkı payı artmış, imalat sanayiinde verimlilik ve teknolojik gelişme seviyesi yükselmiş, ihraç ürünleri arasında imalat sanayii ürünlerinin payında önemli artışlar sağlanmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen hedeflenen yapısal değişimin sağlanamadığı ve geçmişte olduğu gibi günümüzde de ekonominin yapısal sorunlarının devam ettiği söylenebilir.

SUMMARY

One of the important targets of the economic policy of the developing countries has been to industrialize abruptly. For this reason, they have to choose the appropriate economic policies to arrive at this target. For the developing countries to industrialize, the policies that are suggested are import substitution policy and export-oriented industrialization policy. These policies complement each other rather than substituting each other.

Turkey tried to actualize her industrialization target through the import substitution policy in the 1960's. With the help of this policy, Turkey aimed at protecting her domestic market from the external competition and hence encouraging the domestic firms much more for the domestic market. However, toward, the beginning of the 1980's, the bottlenecks experienced in imports and difficulties faced with the balance of payments forced Turkey to change her import substitution policy. Therefore, Turkey began to use another policy, namely, the export-oriented industrialization policy. It aimed at encouraging the domestic firms to export more through the persistent devaluation, low wage policy and other export incentives.

Although the industrialization policy that Turkey tried to implement could not succeed to change the structural characteristics of manufacturing sector, they achieved its goal to some extent. In particular, the structural transformation in the 1980's increased Turkey's growth capability to some extent. The export share of manufacturing sector and its share comparison to the agricultural sector also increased. However, although all these improvements, Turkey has been still experiencing important structural problems in her manufacturing sector.